

ВІКТОР НЕЙМЕТ

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІЙ ТА ІНКЛЮЗИВНЕ ЗРОСТАННЯ

МОНОГРАФІЯ

2025

Віктор Неймет

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІЙ
ТА ІНКЛЮЗИВНЕ ЗРОСТАННЯ

Монографія

SCREENED BY

Віктор Неймет

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІЙ
ТА ІНКЛЮЗИВНЕ ЗРОСТАННЯ**

Монографія

ЗУІ ім. ФЕРЕНЦА РАКОЦІ ІІ
Берегове
2025

Монографію присвячено дослідженню теоретико-методологічних та практичних засад сталого розвитку територіальних одиниць в умовах інклюзивного зростання. Уточнено сутність «територіальної одиниці» як соціально-територіальної організації з управлінським, економічним та соціокультурним вимірами. Розкрито ключові завдання сталого розвитку – економічне зростання, підвищення якості життя населення та забезпечення екологічної безпеки – і систематизовано інструменти їх реалізації: бюджетні, небюджетні та управлінські механізми. Охарактеризовано концепцію інклюзивного зростання, спрямовану на рівний доступ до ресурсів та активну участь всіх груп населення. Обґрунтовано методи оцінки потенціалу інклюзивного розвитку, проаналізовано фінансове забезпечення та стратегічні пріоритети післявоєнного відновлення. Викладені положення та підходи забезпечують методологічну основу для формування політики розвитку, організації регіонального управління та оптимізації соціально-економічних програм. Видання призначене для здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей, аспірантів, наукових співробітників, викладачів, науковців і широке коло читачів, які поглиблюють цікавляться проблемами сталого та інклюзивного розвитку територіальних одиниць, сучасними підходами до регіональної політики й управління.

Рекомендовано до видання в електронній формі (PDF) рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (протокол №8 від «28» серпня 2025 року)

Підготовлено до видання Видавничим відділом спільно з кафедрою обліку і аудиту Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Автор: *Віктор Неймет*

Рецензенти:

Ірина Крамаренко, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (м. Миколаїв, Україна)

Інна Лінтур, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та фінансів Мукачівського державного університету (м. Мукачево, Україна)

Габрієлла Лоскоріх, доктор філософії з економічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри обліку і аудиту Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (м. Берегове, Україна)

Технічне редагування: *Олександр Добош і Анастасія Сенько*

Верстка та підготовка до видання в електронній формі (PDF): *Анастасія Сенько*

Коректура: *авторська*

Дизайн обкладинки: *Віктор Неймет і Вівієн Товт*

УДК: *Бібліотека ім. Опацої Черє Яноша при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II*

Відповідальний за випуск:

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Відповідальність за зміст і достовірність монографії покладається на автора.

Зміст наукового видання було перевірено на наявність збігів і запозичень сервісом «StrikePlagiarism.com».

Видавництво: Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua; kiado@kmf.uz.ua)

ISBN 978-617-8143-49-7 (PDF)

© **Віктор Неймет, 2025**

© **Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, 2025**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИ- НИЦЬ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ЗРОСТАННЯ.....

11

1.1. Організаційно-правові та економічні основи формуван- ня і розвитку територіальних одиниць в Україні.....	11
1.2. Теоретичні засади сталого розвитку територіальних оди- ниць в умовах децентралізації	20
1.3. Сутність та особливості інклюзивного зростання в су- часній парадигмі розвитку територіальних одиниць	29

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТО- РІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВ- НОГО ЗРОСТАННЯ.....

39

2.1. Тенденції інклюзивного зростання національної еко- номіки у контексті сталого розвитку	39
2.2. Оцінка потенціалу інклюзивного зростання територіаль- них одиниць в умовах децентралізації на прикладі райо- нів Закарпатської області	58
2.3. Фінансово-економічний базис інклюзивного розвитку територіальних одиниць.....	78

РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО ІНКЛЮ- ЗИВНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИ- НИЦЬ У КОНТЕКСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ТА ЕКО- НОМІЧНИХ АСПЕКТІВ .....

97

3.1. Моделі сталого просторового розвитку ЄС у контексті інклюзивного зростання	97
3.2. Стратегії сталого інклюзивного розвитку територіаль- них одиниць України в умовах сучасних трансформацій	108
3.3. Організаційно-економічні підсистеми забезпечення ста- лого розвитку територіальних одиниць в умовах інклю- зивного зростання	128

ВИСНОВКИ	149
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	159
ДОДАТКИ	173
ДОДАТОК А. Стратегічні напрямки сталого інклюзивно- го розвитку територіальних громад	174

ВСТУП

В контексті сучасних викликів, пов'язаних із зростанням нерівностей, зміною клімату, політичною і військовою нестабільністю та на фоні розвитку глобалізаційних процесів, першочерговості набуває завдання вирішення проблем гармонізації розвитку суспільства, природи та економіки, що уособлює поєднання концептуальних засад сталого розвитку з практичними механізмами залучення всіх верств суспільства у дані процеси. Така філософія отримала назву «інклюзивного зростання» й закладається у стратегію подальшого розвитку на глобальному, національному і регіональному рівнях.

За наслідками децентралізації влади в Україні, на місцеві громади покладено ряд важливих завдань, що покликані вирішити найбільш гострі проблеми соціального, економічного та екологічного стану країни на найнижчому рівні з використанням місцевого потенціалу та можливостей, що надає самоорганізація. До таких проблем, можна віднести насамперед: неефективне використання природного потенціалу територій, недостатній рівень розвитку інфраструктури, незадовільне поводження з побутовими відходами, бідність населення, безробіття, низька якість медичного забезпечення, обмеженість розвитку бізнес-ініціатив тощо. Зазначені проблеми потребують інтегрованого підходу до місцевого розвитку та оптимізації процесів стратегічного планування сталого розвитку та конкурентоспроможності на рівні регіонів, районів та адміністративно-територіальних одиниць.

Дослідженням сталого розвитку територіальних одиниць та особливостями інклюзивного зростання займалися ряд вчених, серед яких: Т. М. Барановська, І. К. Бистряков, О. Ю. Бочко, І. О. Іртищева, І. С. Крамаренко, І. В. Лінтур, В. Р. Мірошніченко, О. Г. Остапенко, М. М. Патинська, К. Ю. Редько, М. І. Стегней, К. М. Хаустова, Т. В. Черничко, О. М. Шубалий, та інші. Науковці висвітлювали концептуальні питання сталого розвитку, наслідків адміністративно-територіальної реформи в Україні та необхідності подолання нерівностей і диспропорцій. Разом з цим, потребують дослі-

дження інтегровані моделі територіального розвитку, що являють собою найбільш оптимальне поєднання економічного прагматизму, інклюзивного зростання та екологічної безпеки із урахуванням унікальних територіальних чинників, чітких та всеосяжних принципів регіональної політики.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й розробленні науково-методичних та науково-практичних рекомендацій спрямованих на сталий розвиток територіальних одиниць з використанням їх потенціалу та забезпеченням інклюзивного зростання.

Відповідно до мети у роботі поставлено основні завдання:

- дослідити організаційно-правові та економічні основи формування і розвитку територіальних одиниць в Україні;
- охарактеризувати теоретичні засади сталого розвитку територіальних одиниць в умовах децентралізації;
- дослідити сутність та особливості інклюзивного зростання територіальних одиниць;
- проаналізувати тенденції інклюзивного зростання національної економіки у контексті сталого розвитку;
- здійснити оцінку потенціалу інклюзивного зростання територіальних одиниць в умовах децентралізації на прикладі районів Закарпатської області;
- провести аналіз фінансово-економічного базису інклюзивного зростання територіальних одиниць;
- дослідити сучасні моделі та інструменти сталого інклюзивного розвитку територіальних одиниць у країнах ЄС та можливості їх упровадження в Україні;
- окреслити стратегічні орієнтири сталого інклюзивного розвитку територіальних одиниць в умовах сучасних трансформацій;
- охарактеризувати організаційно-економічні підсистеми забезпечення сталого розвитку територіальних одиниць в умовах інклюзивного зростання.

Об'єктом дослідження є сукупність процесів сталого розвитку територіальних одиниць в умовах інклюзивного зростання.

Предметом дослідження є теоретико-методичні та науково-практичні засади сталого розвитку територіальних оди-

ниць з використанням їх потенціалу та забезпеченням інклюзивного зростання.

Інформаційною базою дослідження є праці вітчизняних і зарубіжних вчених щодо обґрунтування особливостей теоретико-методичних інструментів формування сталого розвитку територіальних одиниць в умовах інклюзивного зростання та їх використання на практиці, законодавчі акти, методичні і нормативні матеріали практичного характеру, дані Державної служби статистики України, Головного управління статистики в Закарпатській області, міністерств і відомств України, матеріали конференцій і семінарів, монографії, збірники та наукові статті; інтернет-ресурси тощо.

Проведене дослідження склало суттєвий внесок у теорію, надавши новий підхід до розуміння зв'язку між територіальним розвитком, інклюзивним зростанням та принципами сталого розвитку. Виходячи з вивчення різних підходів до територіального розвитку та інклюзивного зростання, розроблено нові теоретичні концепції, які покращують розуміння цієї взаємодії.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці науково обґрунтованих теоретичних та методичних положень, які можуть використовуватися у діяльності органів державної, місцевої влади та органів місцевого самоврядування для досягнення сталого розвитку та забезпечення включеності всіх верств населення у розвиток конкретної території, який враховує економічні, соціальні, екологічні та інші аспекти, спрямовані на покращення якості життя мешканців та збереження природних ресурсів і включає в себе конкретні цілі, завдання і заходи для досягнення цих цілей, а також механізми моніторингу та оцінки результатів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ЗРОСТАННЯ

1.1. Організаційно-правові та економічні основи формування і розвитку територіальних одиниць в Україні

Економічний та соціальний розвиток регіонів є ключовим напрямком державної регіональної політики в Україні. Конкурентоспроможність країни на глобальному рівні значно залежить від ефективності розвитку різних адміністративно-територіальних одиниць. Європейські досвідчення в області регіонального розвитку вказують на те, що розвиток адміністративно-територіальних одиниць включає соціальні, політичні, економічні та екологічні аспекти, і відповідальність за цей процес покладається на місцеву публічну владу.

Дослідження організаційно-правових та економічних основ формування і розвитку територіальних одиниць в Україні є надзвичайно важливим завданням в контексті визначення питань щодо децентралізації влади, розвитку регіонів, районів та територіальних громад, зростання добробуту населення та євроінтеграції. Реформа децентралізації, що розпочалася в Україні у 2014 році, значно розширила повноваження та ресурси місцевих громад, проте залишаються актуальними завдання удосконалення системи місцевого самоврядування в напрямку збільшення ефективності, прозорості та результативності. Ефективне функціонування територіальних одиниць є ключовим фактором для розвитку регіонів та національної економіки за умови наявності оптимальних моделей організації та управління територіями. А покращення якості життя людей на місцевому рівні напряму залежить від ефективності роботи системи управління територіальними громадами. Тому, вивчення організаційно-правових та економічних основ їх формування і розвитку допоможе розробити та впровадити політики, що сприятимуть підвищенню добробуту

населення й базуватимуться на використанні передових європейських стандартів місцевого самоврядування. Окрім того, дослідження у цій сфері допоможе поглибити наукові знання про організацію та управління територіями, а також розробити нові теоретичні та практичні підходи до їх розвитку.

Місцева влада покликана створювати сприятливі умови для ефективного використання внутрішнього потенціалу території, сприяти розвитку бізнесу і залученню інвестицій та сприяти поліпшенню зайнятості громадян. Все це спрямовано на сприяння стабільному підвищенню рівня якості життя населення та впливає на розвиток громадянського суспільства на місцевому рівні. Ефективна робота та відповідальне виконання функцій місцевими органами управління безпосередньо впливають на результати діяльності громад. Це також призводить до збільшення надходжень до місцевих бюджетів, формує позитивні тенденції регіонального та національного розвитку.

Важливим чинником соціально-економічного розвитку територіальних одиниць є чітке визначення, а також ефективний розподіл прав, обов'язків та повноважень публічних органів управління та місцевого самоврядування й якісна реалізація управлінських компетенцій. У цьому контексті важливим є визначення сутності та особливостей територіальних одиниць в організаційно-економічному та управлінському контексті.

Управлінський контекст ґрунтується на формальному визначенні сутності та прав, повноважень і функцій територіальних одиниць відповідно до діючого законодавства. У цьому аспекті застосовуються терміни: «адміністративно-територіальна одиниця», «територіальна громада», об'єднана територіальна громада».

Варто зазначити, що законодавство України не має чіткого визначення терміну «адміністративно-територіальна одиниця». Замість цього, воно класифікує такі одиниці за різними типами, які функціонують в Україні, такими як (область, район, місто, район у місті, селище, село), за географічними ознаками (населені пункти і регіони), або такі одиниці розглядаються як соціально-економічна територіальна система. До основних законів, що визначають правові основи

функціонування територіальних одиниць в Україні можна віднести наступні:

1. Конституція України Конституція України [1] – основний закон країни, визначає принципи та засади місцевого самоврядування. Він встановлює права та обов'язки органів місцевого самоврядування та закріплює принципи розвитку територіальних громад.

2. Закон України «Про місцеве самоврядування» визначає загальні принципи організації та функціонування місцевого самоврядування. Він визначає компетенцію органів місцевого самоврядування та їхні повноваження, а також регламентує процедури виборів та формування місцевих органів влади. Згідно з цим законом, територіальна громада – це «жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр. Територія територіальної громади - нерозривна територія, в межах якої територіальна громада здійснює свої повноваження щодо вирішення питань місцевого значення відповідно до Конституції і законів України, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування», а адміністративно територіальними одиницями є: «область, район, місто, район у місті, селище, село» [2].

3. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (№157-VIII від 05.02.2015 року), який встановлює статус, права та обов'язки об'єднаних територіальних громад, повноваження органів влади та місцевого самоврядування, регулює аспекти фінансування розвитку об'єднаних територіальних громад. Згідно даного закону, «суб'єктами добровільного об'єднання територіальних громад є суміжні територіальні громади сіл, селищ, міст. Об'єднана територіальна громада, адміністративним центром якої визначено місто, є міською територіальною громадою, центром якої визначено селище, - селищною, центром якої визначено село, - сільською» [3]. Основними принципами добровільного об'єднання територіальних громад є наступні:

- у складі об'єднаної територіальної громади не може існувати іншої територіальної громади, яка має свій представницький орган місцевого самоврядування;
- територія об'єднаної територіальної громади має бути нерозривною, межі об'єднаної територіальної громади визначаються по зовнішніх межах юрисдикції рад територіальних громад, що об'єдналися;
- об'єднана територіальна громада має бути розташована в межах території Автономної Республіки Крим, однієї області;
- при прийнятті рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади;
- якість та доступність публічних послуг, що надаються в об'єднаній територіальній громаді, не можуть бути нижчими, ніж до об'єднання» [3].

У великій українській енциклопедії, адміністративно-територіальна одиниця розглядається, як «частина адміністративного поділу країни, що передбачає здійснення територіального управління», а відповідно до рішення Конституційного Суду України, «під адміністративно-територіальною одиницею розуміють компактну частину єдиної території України, що є просторовою основою для організації і діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [4].

Варто зазначити, що основа сучасної адміністративно-територіальної структури України була встановлена в 1930-х роках, враховуючи галузеву структуру економіки того часу. Розвиток інституційних засад внутрішньої податкової політики для забезпечення економічного зростання адміністративно-територіальних одиниць повинен відбуватися з орієнтацією на стратегічні принципи розвинених країн. У статистиці Європейського Союзу основним критерієм класифікації є чисельність населення, а термін «територіальна громада» не використовується, натомість визначено термінами «територіальні і адміністративні одиниці», для яких існує певне розрізнення в трактуванні.

Згідно з «Номенклатурою територіальних одиниць для статистичних цілей», яка застосовується в Європейському Союзі (NUTS 2010/EU 27) [5], територіальні одиниці країн ЄС визначаються в межах сформованих адміністративних утворень. Під останніми розуміються географічні території, що підпадають під юрисдикцію конкретної локальної адміністрації. Ця адміністрація відповідає за ухвалення та реалізацію важливих соціально-економічних рішень та стратегій в межах чинних інституційних рамок держави-члена ЄС. Вказана номенклатура містить п'ять ієрархічних рівнів, три для регіональної і два для місцевої статистики. Регіональна класифікація NUTS 2010/EU 27 є уніфікованою і обов'язковою для всіх країн-членів ЄС, у той час як місцева класифікація розробляється кожною країною незалежно. Критеріями для розподілу на різні рівні є граничні мінімальні та максимальні чисельності населення:

- а) NUTS 1 - від 3 млн до 7 млн осіб;
- б) NUTS 2 - від 800 тис. до 3 млн жителів;
- в) NUTS 3 - від 150 до 800 тис. мешканців [5].

У випадку відсутності територіальних одиниць, що відповідають цим критеріям, передбачено механізм їх об'єднання на основі спільності еколого-географічних, історико-культурних, соціально-економічних характеристик. Загалом можна вбачати аналогію до процесів створення об'єднаних територіальних громад в Україні.

Адміністративно-територіальний устрій України є предметом постійного вдосконалення. У 2020 році було проведено реформу адміністративно-територіального устрою, в результаті якої було скорочено кількість районів з 490 до 136. Метою реформи було підвищення ефективності управління територіями, забезпечення рівних умов розвитку всіх регіонів України та підвищення рівня місцевого самоврядування.

Вітчизняні та зарубіжні економісти також звертають увагу на теоретико-методологічну та науково-практичну сутність територіальних одиниць через різні аспекти та характеристики. Зокрема проблеми визначення сутності, видів та функцій територіальних одиниць різного рівня розглядалися у працях: Стегней М. І., Черничко Т. В., Хаустової К. М.,

Лінтур І. В., Остапенко О. Г., Хорта І., Каневої Т. В., Пелехатого А. О., Західної О. Р. та багатьох інших.

На думку О. Г. та Барановської Т. М., «територіальна громада є тим самоврядним соціальним осередком, формування та оптимальне функціонування якого стане передумовою побудови громадянського суспільства та правової держави в Україні» [6]. Остапенко О. Г. та Барановської Т. М. стверджують, що громада – це не просто люди, які живуть на одній території, самоорганізована група, що володіє природним правом на самоврядування. Її автономність не дарована державою, а випливає з суверенітету народу. Держава визнає існування громади та її право на самоврядування. Вона не встановлює це право, а лише впорядковує його за допомогою законів. Громада сама обирає, як їй жити. Вона може вирішувати питання місцевого значення, створювати органи самоврядування та контролювати їхню роботу. Держава лише санкціонує дії громади. Вона надає їй правові інструменти для регулювання питань місцевого життя. Таким чином, громада – це основа місцевого самоврядування. Вона володіє природним правом на самоорганізацію та самоврядування, яке визнається та захищається державою [6].

На думку Монастирського Г. Л., територіальна спільнота базового рівня може бути розглянута як система, оскільки вона володіє всіма характеристиками системи: наявністю компонентів, взаємозв'язків, структури, взаємодії, перебігом процесів, цілісністю та виникненням властивостей в результаті взаємодії компонентів. Територіальна спільнота базового рівня є територіально-просторовою, економічною, соціальною, політичною та екологічною системою [7].

Проведені дослідження показують, що основними напрямками досліджень науковців у сфері визначення сутності та особливості функціонування територіальних одиниць є:

- економічний аспект передбачає вивчення взаємодії територіальних одиниць у контексті економічного розвитку, структури господарства, розподілу ресурсів та конкурентоспроможності;

- соціальний аспект спрямований на аналізування впливу територіальних одиниць на соціальні аспекти, такі як якість життя, доступ до освіти та охорони здоров'я, та рівень соціальної підтримки;
- політичний аспект зосереджений на дослідженні політичного устрою та владних структур на територіальному рівні, роль та вплив територіальних одиниць у політичних процесах;
- екологічний аспект оцінює вплив територіальних одиниць на навколишнє середовище та розвиток сталої екології;
- інфраструктурний аспект спрямований на дослідження розвитку та стану інфраструктури на територіальному рівні, її вплив на економічний та соціальний розвиток.

Науковці виділяють три рівні територіальних одиниць за ознакою адміністративно-територіального устрою України: перший рівень – автономна Республіка Крим, міста Київ і Севастополь, області; другий рівень – райони; третій рівень – територіальні громади та населені пункти [8].

На думку Гейда О. В., територіальна громада є особливим суб'єктом місцевого самоврядування, об'єднуючи в собі роль носія місцевого самоврядування та функції інституту місцевої влади. Її завдання включають виконання значущих суспільних функцій для захисту законодавчих прав та інтересів громадян [9].

Отже, *територіальна одиниця* може бути розглянута як частина території країни, яка внаслідок здійснених трансформацій є конкретною формою соціально-територіальної організації, що об'єднує історично сформовані економічні та соціально-культурні спільноти, спрямована на раціоналізацію економічних ресурсів і створена для організації діяльності органів публічної влади та ефективного територіального управління. Такі одиниці можуть включати міста, області, райони, села або інші адміністративні та географічні підрозділи, визначені на рівні країни чи регіону.

У контексті соціально-економічного розвитку територіальні одиниці грають важливу роль, оскільки вони є об'єктом управління та впливу для владних структур. Розвиток цих одиниць включає в себе вдосконалення інфраструктури, залучення інвестицій, підтримку підприємництва та забезпечен-

ня соціального добробуту мешканців. Адекватна регіональна політика спрямована на збалансоване розвиток територіальних одиниць для забезпечення їхнього сталого економічного і соціального прогресу. Водночас, процеси сталого розвитку та інклюзії певним чином виходять за рамки територіальних одиниць та потребують певних заходів щодо інтеграції, конвенгенції та координації територіальних утворень різних рівнів.

Як зазначають Федулова Л. І. та Ємельяненко Л. М., у глобальному контексті розвитку стає очевидним зростання важливості місцевих особливостей, матеріальних і нематеріальних активів окремих територій. Це призвело до активізації дискусій та пошуку більш ефективних та адекватних підходів до управління просторовим розвитком. Одним з результатів цього процесу є поступове концептуальне формулювання нової парадигми регіонального розвитку та зростання, відомої як «place-based policy» або «політика, що спирається на можливості місць». Місцеві та національні уряди відступають від традиційних підходів, які зосереджені на розвитку масштабної інфраструктури, привабленні інвесторів та трансфертних виплатах для компенсації наслідків промислової реструктуризації. Нова політика визначається як довгострокова стратегія розвитку, спрямована на зниження стійкої неефективності та нерівності в конкретних місцях. Основна мета полягає в тому, щоб досягти цього шляхом створення інтегрованих пакетів суспільних благ і послуг, орієнтованих на конкретні місця [10]. Ця політика прагне вирішити проблему «постійного невикористання потенціалу розвитку і зменшення стійкої соціальної ізоляції шляхом розробки та впровадження комплексів ініціатив, які враховують локальні преференції і знання через взаємодію з іншими місцями. Таким чином, регіональна політика спрямована на створення умов для повноцінного розвитку та зменшення соціальних нерівностей в конкретних локалітетах».

Погоджуємося з думкою Канєвої Т. В., що стале економічне зростання адміністративно-територіальних одиниць залежить від різноманітної комбінації факторів, таких як обсяг і структура здійснюваних інвестицій, технологічне устат-

кування регіону, розташування виробничих ресурсів і якість інфраструктури, а також людський капітал. Одночасно важливим чинником є раціональність побудови, ефективність та адаптивність системи управління публічними фінансами. Ця система об'єднує економічні та інституційні аспекти і має на увазі розподіл та зміцнення функціональних повноважень у сфері оподаткування та реалізації відповідних видатків бюджету між різними рівнями управління [11]. Взагалі питання розвитку територіальних одиниць залежить від ефективності розподілу управлінських функцій, як по вертикалі (державо-регіон-район-територіальна громада), так і між публічними органами управління і місцевого самоврядування.

Рисунок 1.1. Основні функції територіальних громад

Джерело: систематизовано автором

На основі проведених досліджень можна виокремити основні функції територіальних громад, як адміністративно локалізованих територіальних одиниць. На рис.1.1 систематизовано основні функції територіальних громад.

Отже, на основі проведених досліджень можна зробити висновок, що у контексті забезпечення сталого і збалансова-

ного розвитку поняття «територіальна одиниця» слід розглядати у трьох взаємопов'язаних вимірах, а саме:

- управлінському, яке впливає з формального адміністративно-територіального поділу та визначає права, обов'язки і повноваження управлінських органів різних рівнів щодо виконання адміністративних функцій на певних територіях;
- економічному, яке визначає систему економічних відносин і зав'язків всередині та за межами адміністративного поділу й формує певне економічне середовище розвитку на основі організаційно-економічної інтеграції суб'єктів ринку, держави та інших стейкхолдерів;

- соціальному, який ґрунтується на формуванні певного типу ментальності, яка впливає формується під впливом соціальних, культурних історичних чинників. Такий підхід створює передумови для забезпечення сталого інклюзивного розвитку територій з використанням механізмів інтеграції, координації та конвергенції й, при ефективному використанні дозволяє формувати додаткові конкурентні переваги.

Таким чином, організаційно-правові та економічні основи формування і розвитку територіальних одиниць спрямовані на удосконалення системи місцевого самоврядування, покликані зробити її більш ефективною та прозорою, що має стимулювати розвиток регіонів та покращити життя людей на місцевому рівні.

1.2. Теоретичні засади сталого розвитку територіальних одиниць в умовах децентралізації

На сьогодні сталий розвиток визначається як місія розвитку цілого людства, оскільки успішність реалізації стратегії не лише впливає на добробут та економічний статус, а й має вирішальне значення для існування поточного порядку справ. Ефективність цієї політики безпосередньо визначає фізичні, кліматичні, політичні, ціннісні та економічні умови оточуючого середовища. Важливо відзначити, що сталий розвиток та його цілі перестали бути виключною справою окремих країн чи регіонів, тепер вони стосуються всіх націй незалежно від їхнього рівня розвитку.

Ігнорування принципів сталого розвитку може призвести до негативних наслідків: зниження добробуту населення та зниження статусу країни, загострення політичних та соціальних конфліктів, зміна клімату та екологічні катастрофи тощо. Зростання бідності, нерівності, безробіття, а також деградація довкілля негативно впливатимуть на якість життя людей. Дефіцит ресурсів, екологічні катастрофи та інші наслідки несталого розвитку можуть призвести до зростання соціальної напруги та дестабілізації суспільства. Нехтування принципами сталого розвитку може призвести до незворотних змін у довкіллі, таких як глобальне потепління, забруднення океанів, втрата біорізноманіття.

Досягнення цілей сталого розвитку потребує спільних зусиль усіх країн світу. Це включає координацію політик, обмін знаннями та технологіями, а також мобілізацію фінансових ресурсів. Кожна країна, регіон, громада та навіть окрема людина можуть зробити свій внесок у сталий розвиток. Це може бути впровадження екологічних практик, раціональне використання ресурсів, підтримка локальних виробників та соціальних проектів.

Сталий розвиток – це не просто політика, а необхідність для виживання людства. Його реалізація потребує спільних зусиль на всіх рівнях від міжнародних організацій до окремих людей. Ігнорування принципів сталого розвитку може призвести до катастрофічних наслідків для планети та її мешканців.

Процеси децентралізації в Україні можуть мати значущий вплив на забезпечення сталого розвитку. Процеси децентралізації в сучасній Україні передбачають формування механізмів розбудови інституту місцевого самоврядування, первинним суб'єктом якого виступають територіальні громади. Територіальна громада в якості термінологічне словосполучення набула широкого розголосу у сфері не лише теоретичного, але й практичного використання. Особливо така тенденція спостерігається останніми роками, коли активно започатковано реалізацію децентралізації та адміністративно-територіального реформування в Україні. Саме тому особливої актуальності в контексті децентралізації держав-

ної влади в Україні набуває сталий розвиток територіальних громад. В умовах війни, нажаль, важко оцінити стан сталого розвитку територіальних одиниць, проте актуальним залишається наукове розроблення даної проблематики.

Велика кількість наукових праць присвячена дослідженню сталого розвитку країни, регіонів та територіальних одиниць різних рівнів. Наприклад, дослідники Редько К. та Мірошніченко В. провели порівняльний аналіз індикаторів України, Польщі та Німеччини з загальними показниками, встановленими ООН [12, 26]. Серебряк К. та Рогозян Ю. розробили алгоритм для формування та реалізації стратегічних цілей територіальних громад у рамках міжрегіонального співробітництва [27]. Докладно вивчені екологічні та економічні аспекти сталого розвитку регіонів України були представлені Бочко О., Бабенко В. [13] та їх співавторами.

На основі проведених досліджень Редько К. та Мірошніченко В. встановили, що «Україна суттєво відстає у виконанні цілей та завдань сталого розвитку від країн Європи (на прикладі Польщі та Німеччини), зокрема серед розглянутих індикаторів Україна має найнижчі показники. Насторожує статистика щодо хворих на ВІЛ, вона показує низьку ефективність боротьби з хворобами такого типу, що є ознакою поганого стану медичної системи та недостатньої інформованості населення. Також за допомогою вуглецевої ємності ВВП можна зрозуміти, що Україна значно відстає у питаннях екологічної політики та достатньо сильно забруднює атмосферу як на свій показник ВВП» [12]. Це визначає актуальність упровадження цілей та стратегій сталого розвитку на всіх рівнях національного та регіонального господарювання.

Науковець Бабенко В. та його співавтори досліджуючи особливості сталого розвитку регіонів України зазначають, що суттєві міжрегіональні відмінності спостерігаються за показниками економічного розвитку, екологічної стабільності та рівня життя населення. Насамперед, на їх думку, дизайн політики сталого розвитку повинен враховувати специфіку кожного регіону та територіальної громади. Особливості сталого розвитку зумовлені тим, що цілі та умови соціально-еконо-

мічного розвитку, використані природні ресурси та охорона навколишнього середовища нерозривно пов'язана з певною територією, яка характеризується специфічними географічними, демографічними та економічними умовами [13].

Цікавою вважаємо думку Патинської М.М., яка під сталим розвитком територіальних одиниць пропонує розуміти постійний та тривалий процес, що включає якісні та кількісні зміни в задоволенні потреб територіальних громад. Це означає безперервний перехід від одного стану до іншого, спрямований на досягнення більш досконалого та вдосконаленого стану громад, що враховує їхні потреби та сприяє тривалому покращенню якості життя на довгострокову перспективу [14].

Актуальність сталого розвитку територіальних одиниць зумовлена наступними перевагами, які цей розвиток покликаний забезпечити:

1) екологічна стійкість означає врахування екологічних аспектів та здатність гармонізувати людську діяльність з природним середовищем, що важливо для збереження природних ресурсів та біорізноманіття;

2) соціальна справедливість передбачає забезпечення рівних можливостей та доступу до ресурсів для всіх верств населення, що допомагає зменшити соціальні нерівності і сприяє створенню інклюзивного суспільства;

3) економічна ефективність, яка передбачає створення економіки, що є ефективною та конкурентоспроможною в довгостроковій перспективі, сприяючи економічному зростанню та сталості;

4) здатність вирішувати місцеві проблеми та впливати на глобальні виклики, такі як зміна клімату, демографічні зміни та інші, які є ключовими для сталого розвитку територій;

5) збереження культурної ідентичності та спадщини територій, що додає важливий аспект до їхньої усталеності та життєздатності;

6) сталість розвитку допомагає територіальним одиницям реагувати на різні кризи, такі як економічний дисбаланс, природні катастрофи чи інші стресові ситуації;

7) сталість розвитку сприяє участі громад у прийнятті рішень та розвитку локальної самовлади, що є важливим для врахування потреб та особливостей конкретного регіону.

Погоджуємося з думкою науковців, що забезпечення сталого розвитку має починатися та здійснюватися на рівні територіальних громад, відбуваючись від конкретної громади до національного та світового рівнів. Для досягнення цілей сталого розвитку в регіоні необхідно не лише визначити наявні ресурси території, але й забезпечити збалансованість економічних, соціальних та екологічних інтересів учасників політики місцевого розвитку. Ключовим етапом є детальний аналіз ситуації в провідних секторах економіки даної території, щоб визначити шляхи виведення регіону на траєкторію сталого розвитку [15].

У даному контексті великого значення набуває ініціатива ПРООН/ЄС під назвою «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» (МРГ). Цей довгостроковий та комплексний проєкт має на меті зміцнення потенціалу та сприяння сталому місцевому розвитку в Україні. Проєкт активно підтримує управління, залучаючи громади та ініціативи, спрямовані на покращення умов проживання людей як у сільських, так і у міських районах країни. Особлива увага у місцевому регіональному розвитку приділяється відновленню соціальної та комунальної інфраструктури в пріоритетних галузях, таких як охорона здоров'я, екологія, управління водними ресурсами, поліпшення управління житловим сектором, енергоефективність і місцевий економічний розвиток. Це спрямовано на забезпечення сталого розвитку та підвищення якості життя громадян по всій території України. Ініціатива продовжує підтримувати традиційні сфери, такі як енергоефективність, охорона здоров'я, довкілля та водопостачання в сільських районах, а також впроваджує новий компонент, спрямований на розвиток міст. Проєкт також сприяє розвитку малих ферм і нефермерського бізнесу в сільських районах. «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» (МРГ) продовжує підтримувати Уряд України у розробленні політичних принципів у сфері децентралізації, а також ділиться інноваційними

підходами та прогресивними практиками урядування за участі громад і місцевого сталого розвитку. Це реалізується через центр управління знаннями та навчальні курси в 33 університетах у всіх областях України з метою залучення громад до управління та сталого розвитку на місцевому рівні [16].

Верховна Рада України прийняла Постанову «Про утворення та ліквідацію районів» від 17 липня 2020 року, яка призвела до реорганізації адміністративно-територіального поділу країни. Згідно з цим документом, кількість районів скоротилася до 136, при тому що попередні 490 районів були ліквідовані. Перед прийняттям цієї постанови, Урядом були схвалені перспективні плани стосовно формування 1470 територіальних громад у 24 областях. Ці громади були спроектовані таким чином, щоб охоплювати 100% території кожної області, що вказує на стратегічний підхід до розподілу адміністративних одиниць та реформи на рівні місцевого самоврядування в Україні [17].

Процеси децентралізації в Україні взаємопов'язані із забезпечення сталого розвитку. Децентралізація передбачає делегування більшої влади та відповідальності місцевим громадам, що може призвести до наступних позитивних ефектів:

- 1) інтенсифікація локального розвитку за рахунок розширення управлінських і фінансових можливостей місцевих громад щодо планування і реалізації розвитку своєї території, що дозволяє враховувати специфічні потреби та особливості кожної громади при прийнятті рішень;

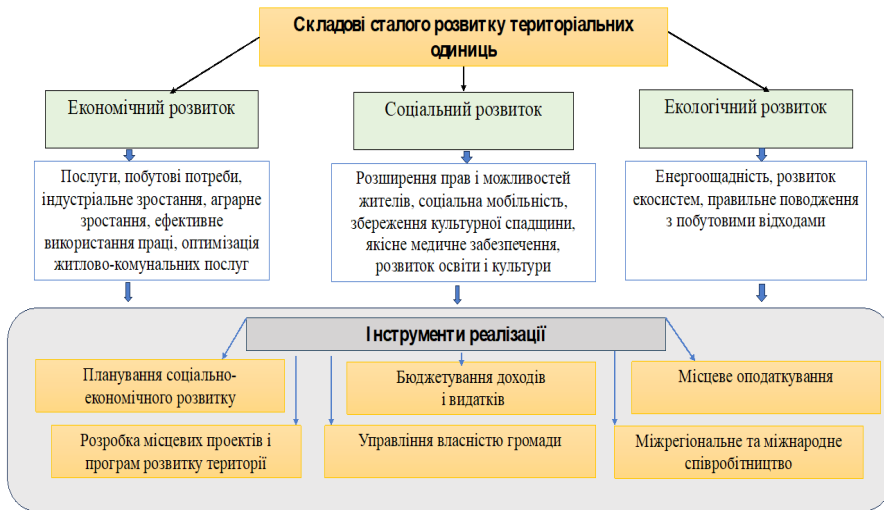
- 2) зближення влади до місцевих рівнів, що дозволяє ефективніше використовувати ресурси, оскільки місцеві органи краще знають потреби та можливості своєї території;

- 3) зростання участі громади у процесах влади та прийняття рішень, що може призвести до більшого задоволення їх потреб та врахування їхніх думок у планах розвитку;

- 4) стимулювання місцевого підприємництва, що є важливим для розвитку місцевих громад і може стимулювати розвиток місцевого бізнесу та підтримувати економічний розвиток на регіональному рівні;

5) місцеві громади можуть приділяти більше уваги освіті, охороні здоров'я та соціальному розвитку, враховуючи конкретні потреби своїх жителів.

На рівні територіальних одиниць, зокрема територіальних громад, можна виділити наступні складові сталого розвитку, які систематизовано на рис.1.2.

Рисунок 1.2. Складові сталого розвитку територіальних одиниць

Джерело: систематизовано автором

Разом з цим, важливо враховувати, що успіх децентралізації в забезпеченні сталого розвитку залежить від ефективного управління, адекватного фінансування, а також забезпечення відповідальності та прозорості на місцевому рівні. Також потрібно уникати можливих негативних аспектів, таких як корупція та нерівності у розподілі ресурсів.

Отже, концепція сталого розвитку територіальних одиниць ґрунтується на забезпеченні взаємозв'язку і гармонії між економічними, соціальними, екологічними, інституційними та інноваційно-технологічними складовими з метою досягнення максимального добробуту для людей, не ускладнюючи при цьому можливостей майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

Отже, базовим підґрунтям та імперативом сталого розвитку територіальних одиниць є насамперед економічний розвиток. Чинниками економічного розвитку є: розвинута інфраструктура, така як розвинуті транспортні мережі та енергетичні системи, яка грає важливу роль у привабливості регіону для бізнесу та комфортного проживання мешканців; освіта та наука, високий рівень яких визначаються наявністю університетів та дослідницьких центрів; диверсифікація економіки, підтримка підприємництва та інновацій, що сприяють економічному зростанню та конкурентоспроможності регіону.

Важливим вектором сталого розвитку територіальних одиниць є соціальний розвиток, включаючи доступ до якісних медичних та соціальних послуг, а також розвиток культурних і розважальних ініціатив, що у сукупності впливає на привабливість території для населення.

Збереження природних ресурсів та розвиток екологічно чистих технологій стають важливими аспектами екологічної сталості. Глобальна інтеграція регіонів у світовий економічний простір сприяє їхньому розвитку та розширенню можливостей на міжнародному рівні. Загалом, сталий розвиток територій вимагає комплексного підходу, включаючи співпрацю місцевих влад, бізнесу та громадян, стратегічне планування та ефективне використання ресурсів для досягнення сталого економічного прогресу.

В умовах децентралізації можливо виділити бюджетні і небюджетні інструменти та механізми сталого розвитку. До бюджетних механізмів може бути віднесена, насамперед, базова та додаткова дотації, освітня та медична субвенції, а також інші види субвенцій, які передбачають надання державної підтримки в різних напрямках, таких як освіта, охорона здоров'я, соціальний розвиток, утримання об'єктів спільного користування та інше. Демченко О. зазначає, що «субвенції на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад, субвенції на соціально-економічний розвиток окремих територій та субвенції на виконання інвестиційних проектів - виділені як інструменти розвитку територіальних громад, оскільки спрямовані на сприяння економічному

зростанню громад та їхню активну участь у проектах, з фокусом на досягненні фінансових результатів» [18].

Дослідники, виділяють наступні небюджетні інструменти місцевого економічного розвитку: «інструменти підтримки підприємництва переслідують за мету підтримку розвитку місцевого бізнесу і залучення нового бізнесу (створення центрів підтримки бізнесу та центрів трансферу технологій, мікрокредитування, посівне фінансування, надання гарантій бізнесу; - гранти для бізнесу, діяльність інституцій інноваційного розвитку – агенцій місцевого економічного розвитку, бізнес-інкубаторів, індустриальних парків, технопарків або науково-технологічних парків та ін.); інструменти підтримки працівників переслідують за мету забезпечення можливостей працевлаштування і розвиток робочої сили (мапа людського капіталу; програми співпраці бізнесу та освіти; програми профорієнтації; підтримка зайнятості; неформальна освіта; програми інклюзивності; креативні та культурні індустрії; креативні простори; програми міжнародної співпраці) та інструменти поліпшення якості життя мають на меті підвищення якості інфраструктури та громадських просторів, а також збереження навколишнього середовища (кластери; міжрегіональні проекти; державно-приватні партнерства; програми розвитку територій присутності бізнесу; центр залучення інвестицій; розвиток інфраструктури)» [19].

Таким чином, сталий розвиток територіальних одиниць в умовах децентралізації включає в себе широкий спектр завдань та інструментів реалізації, орієнтованих на економічне зростання, соціальний розвиток та екологічну безпеку.

Підсумовуючи вищезазначене, можна констатувати, що реформа децентралізації мала значний вплив на соціально-економічний та сталий розвиток територіальних громад по всій Україні. Серед позитивних зрушень можна виділити фінансову автономію територіальних громад, їхню незалежність та створення комфортних умов для проживання через розвиток інфраструктури населених пунктів. Також спостерігається поліпшення соціальних стандартів, підвищення якості послуг для населення, а також досягнення належного

рівня освітніх послуг для повноцінного розвитку дітей. Важливим є і відчуття мешканцями громад своєї відповідальності за розвиток територій. Серед негативних наслідків децентралізації для соціально-економічного розвитку територіальних громад слід відзначити недосконале і нестабільне законодавство, ризик соціально-економічної диференціації між заможними та менш заможними громадами, відсутність ефективної системи контролю за законністю діяльності органів місцевого самоврядування, а також дефіцит кваліфікованих кадрів на базовому рівні управління.

1.3. Сутність та особливості інклюзивного зростання в сучасній парадигмі розвитку територіальних одиниць

В останні роки основний акцент робиться на переході від концепції сталого економічного розвитку до інклюзивного зростання, який сприяє створенню можливостей для всіх верств населення та більш справедливому розподілі соціальних та економічних переваг у суспільстві. Інклюзивний розвиток економіки є передумовою для розбудови суспільства і представляє собою складний і багаторівневий процес, оскільки його базу складає економіка, яка максимально залучає до праці та сприяє взаємодії всіх суб'єктів.

Історичні передумови виникнення інклюзивного розвитку торкаються періоду після Другої світової війни, коли відбулося зростання усвідомлення проблем нерівності та бідності, що викликало необхідність теорій, які підкреслюють важливість участі та справедливості для розвитку, таких як теорія людського розвитку. Все це відбувалося на фоні критики та неефективності традиційних моделей розвитку, які не враховували потреби та можливості всіх людей.

Фокус поглядів дослідників склали програми боротьби з бідністю, які зосереджувалися на наданні допомоги найбіднішим верствам населення. Інтерес представляли і програми, що враховували потреби людей з обмеженими можливостями.

Згодом роки з'явилася концепція «основних потреб», яка підкреслювала важливість доступу до таких благ, як їжа, вода, житло, освіта та охорона здоров'я для всіх людей [20].

Відбулося зростання ролі громадянського суспільства та недержавних організацій у розвитку, поява підходу «знизу-вгору», який підкреслював важливість участі людей у прийнятті рішень, що стосуються їхнього життя [21].

Паралельно із концепцією сталого розвитку відбувалося зростання усвідомлення важливості гендерної рівності для розвитку. Сама ж концепцію сталого розвитку вимагала балансу між економічним, соціальним та екологічним розвитком.

Таким чином, викликами до появи концепції інклюзивного розвитку стали:

- нерівність;
- дискримінація;
- конфлікти.

Нерівність у доходах, багатстві, доступі до освіти та охорони здоров'я залишаються значними перешкодами для інклюзивного розвитку. Дискримінація за ознакою статі, раси, етнічної приналежності, релігії, інвалідності або інших факторів може призвести до виключення людей з процесів розвитку. Конфлікти та політична нестабільність негативно впливають на інклюзивний розвиток.

Така зміна поглядів та наукових підходів викликала появу інклюзивних політик, які враховували потреби та можливості всіх людей, незалежно від їхнього походження, статусу чи здібностей.

Найважливішим етапом для розвитку концепції інклюзивного зростання стало прийняття Цілей Сталого Розвитку, які включають цілі, пов'язані з інклюзивним розвитком, такі як Ціль 10: «Зменшення нерівності в країнах та між ними» [24].

Сьогодні інклюзивність стала новим глобальним стратегічним пріоритетом, і ведучі міжнародні організації все більше звертають увагу на дане питання. Різні аспекти інклюзивності активно досліджуються такими організаціями, як Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Європейська Комісія, Міжнародний валютний фонд (МВФ), Всесвітній економічний форум (ВЕФ), Світовий банк (СБ) та Міжнародний центр політики інклюзивного зростання (IPC-IG). Концепція інклюзивного розвитку передбачає,

що кожен учасник економіки є важливим, унікальним і цінним для суспільства, а також має можливості задовольняти свої потреби. Ця концепція базується на пріоритеті розвитку людських ресурсів, досягненні повної зайнятості, підвищенні кваліфікації працівників, соціальній безпеці та сталому, збалансованому, екологічно зорієнтованому розвитку.

Важливість включення аспекту інклюзії у стратегії економічного зростання та розвитку підкреслюється експертами ОЕСР. Зазначається, що глобалізація, цифровізація, демографічні зміни та вплив зміни клімату трансформують економічну структуру, створюючи нові можливості для зростання, але одночасно збільшуючи ризик глибокої нерівності. Якщо вигоди від зростання не будуть розподілені рівномірно між людьми, компаніями та регіонами, існує загроза збільшення соціальних нерівностей. Спрямованість на підвищення продуктивності є необхідною, але недостатньою для забезпечення економічного зростання у довгостроковій перспективі. Спільно з цим необхідно враховувати питання справедливості та широкого залучення до формулювання політики. Для стимулювання загального розвитку і рівноправного розподілу можливостей для зростання на глобальному рівні важливо впроваджувати внутрішню та міжнародну політику. Це повинно стосуватися всіх груп населення та регіонів [22].

Нинішні виклики, що стоять перед суспільством також вимагають пошуку компромісів між різними аспектами політики, проте існують стандарти та методи політики, які не терплять компромісів, такі як інвестиції в навчання дітей з низьким соціальним статусом, перепідготовка працівників або поширення технологій та інновацій у всіх галузях.

В умовах соціально-економічної дестабілізації, спричиненої військовим конфліктом і його деструктивним впливом на всі аспекти життя, українське суспільство стоїть перед значущим викликом необхідності впровадження інклюзивного розвитку територіальних одиниць для ефективної реконструкції країни після війни. Незважаючи на наявність теоретичних та методичних основ для забезпечення інклюзивного розвитку, сільські громади поки не досягли необхідного рівня

соціально-економічної інтеграції. Варто відзначити, що процес адміністративної та бюджетної децентралізації позитивно впливає на темпи їхнього соціально-економічного розвитку. Однак велика кількість викликів та проблем в більшості територіальних одиниць, таких як обмежений доступ до освіти та медичних послуг, відсутність ефективної інфраструктури та низький рівень місцевої зайнятості, свідчать про необхідність детального дослідження та впровадження конкретних стратегій інклюзивного розвитку.

Отже, інклюзивність є поняттям, яке включає багато аспектів. Основні складові поняття інклюзивного розвитку наведено на рисунку 1.3.

Рисунок 1.3. Складові інклюзивного розвитку

Джерело: систематизовано автором

Країни прагнуть досягнути та підтримувати високі темпи економічного зростання в якості засобу поліпшення рівня життя та збільшення добробуту громадян. Проте, важливо зауважити, що високий темп зростання не завжди супроводжується рівномірним розподілом вигоди серед різних соціальних груп. Навіть при тривалих періодах економічного розвитку не

гарантується, що беззахисні соціальні групи отримають більше уваги в політичному процесі та суспільстві загалом.

Паралельно визначаючи світові моделі інклюзивного розвитку економіки, особливу увагу приділяють американській та європейській моделям. В американській моделі пріоритетним є забезпечення рівності можливостей для всіх членів суспільства, що сприяє стимулюванню інноваційного розвитку країни. Проте, важливо відзначити, що ця модель не вирішує проблем бідності та розширення населення за доходами. З іншого боку, європейська модель має за пріоритет рівність у доступі до результатів праці, що передбачає рівномірний розподіл доходів між усіма громадянами. Однак, ця модель може мати недолік у вигляді низької мотивації та обмежених видатків на освітню та наукову сферу, що призводить до меншого рівня інноваційного розвитку [23]. Отже, кожна з цих моделей має свої переваги та недоліки, і їх вибір може залежати від конкретних умов і завдань країни.

Принципи інклюзивності відображаються в Цілях сталого розвитку (ЦСР) ООН, зокрема, в наступних цілях:

1. Інклюзивна освіта (Ціль 4. Якісна освіта). Забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх, незалежно від різниць у гендері, етнічній приналежності, фізичних можливостей та інших характеристик.

2. Інклюзивне економічне зростання і зайнятість (Ціль 8. Хороша робота і економіка) спрямоване на створення умов для всіх груп населення для активного участі в економіці, забезпечення повної та продуктивної зайнятості без дискримінації.

3. Інклюзивна інфраструктура і інновації (Ціль 9. Інновації та хороша інфраструктура) визначає зобов'язання створити інфраструктуру, яка б враховувала потреби всіх верств населення і сприяла інноваційному розвитку без виключень;

4. Інклюзивні та стабільні міста (Ціль 11. Екологічно чисті міста і спільноти), тобто розвиток міст, де кожен мешканець має доступ до безпеки, освіти, здоров'я і інших послуг;

5. Інклюзивне суспільство та ефективні інституції (Ціль 16. Мир і верховенство закону) – створення суспільства, в якому кожна людина має можливість брати участь у прийнятті рі-

шень та впливати на них, а також створення інституцій, що гарантують рівність, правосуддя та інклюзивність [24].

Проект стратегії сталого розвитку України до 2030 року відображає схожі принципи, враховуючи соціальні, економічні і екологічні аспекти для створення більш інклюзивного і сталого суспільства, зокрема «Стратегія встановлює цілісну систему стратегічних та операційних цілей переходу до інтегрованого економічного, соціального та екологічного розвитку країни до 2030 року. Вона також визначає інституційні засади впровадження Стратегії, напрями міжгалузевої та міжсекторальної взаємодії, основні рушійні сили та інструменти її реалізації. Цільові показники зазначено для трьох етапів реалізації Стратегії: 2017–2020 рр., 2021–2025 рр., 2026–2030 рр.» [25].

На думку Філюка Д., одним із ключових труднощів забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад, особливо сільських територій є нерівність доступу до освіти, медичного обслуговування та інших соціальних послуг між сільськими та міськими громадами. Також, відсутність ефективної інфраструктури та обмежена можливість знаходження робочих місць у сільських районах часто призводять до масової міграції населення до міст, що сприяє соціально-економічній деградації сільських територій. Ще однією проблемою є відсутність інклюзивних умов для груп населення з обмеженими можливостями, розвитку молоді та інших уразливих категорій. Все це призводить до підвищення рівня соціальної відокремленості та обмежує можливості розвитку для окремих сільських громад [26].

Погоджуємося з думкою Савельєва Ю.Б., що в умовах інклюзивного зростання на перше місце виходить модель соціальної якості, що визначає ключові умови для розвитку суспільних відносин та дозволяє безпосередньо пов'язувати вимірювання якості життя з оцінкою рівня розвитку суспільства. Соціальна якість розглядається у чотирьох аспектах людських спроможностей [27]:

- 1) економічної безпеки, яка гарантує певний рівень життя;
- 2) соціального включення, що передбачає доступ до інституціонального та інфраструктурного середовища, а також «ступінь інтегрованості людей у різні інституції та суспільні відносини»;

- 3) соціальної згуртованості, що ґрунтується на спільних ідентичностях, цінностях і нормах, що забезпечують взаємодію;
- 4) набуття повноважень і можливостей, що означає «здатність людей контролювати своє життя та наявність відповідних знань, вмінь і умов» або міру, наскільки суспільні відносини сприяють людським можливостям [27].

Важливо зазначити, що між поняттями «інклюзивний розвиток» та «інклюзивне зростання» існують певні відмінності попри багато спільних понять. Інклюзивне зростання акцентує на економічний аспект, тобто збільшення обсягів виробництва, доходів та інших показників і спрямоване на те, щоб включити усіх членів суспільства, незалежно від соціального чи економічного статусу, у користування результатами економічного зростання, закликає до зменшення рівнів нерівності та соціальної відокремленості.

Інклюзивний розвиток це більш широке поняття, що охоплює не лише економічний, але і соціальний, екологічний, культурний розвиток тощо і також спрямований на включеність всіх груп населення у різних сферах суспільства. Це може охоплювати не тільки економічний аспект, але й соціальну справедливість, освіту, доступ до медичних послуг, культурні можливості та інше. Отже, в інклюзивному зростанні акцент зазвичай робиться на економічному аспекті, в той час як інклюзивний розвиток враховує більший спектр аспектів суспільного життя.

Отже, можна зробити висновок про те, що сталий розвиток та інклюзивне зростання є взаємопов'язаними підходами до розвитку територіальних одиниць. При цьому, сталий розвиток спрямований на знаходження балансу між економічним, соціальним і екологічним вектором, а інклюзивне зростання уточнює цілі та завдання соціального вектору, розширюючи трактування та вимірювання соціального розвитку такими поняттями як рівність доступу до ресурсів, рівність у саморозвитку та самовираженні, активна участь у громадському житті та прийнятті рішень (держави, регіону, громади).

На основі проведених досліджень інклюзивне зростання територіальних одиниць можна визначити, як концепцію управління орієнтовану на створення умов для рівного та все-

бічного розвитку всіх груп населення в певній територіальній одиниці на основі справедливого розподілу ресурсів, можливостей та благополуччя серед всіх жителів конкретного регіону чи громади, незалежно від їхньої соціальної, економічної, культурної чи іншої характеристики. Цей підхід передбачає врахування різноманітності і потреб різних соціальних груп при розробці та впровадженні стратегій розвитку. Інклюзивний розвиток територіальних одиниць орієнтується на зменшення соціальних нерівностей, покращення якості життя всіх громадян та створення умов для участі всіх верств населення в процесах, що визначають подальший розвиток території.

Інклюзивне зростання територіальних одиниць особливо актуалізується для України у період післявоєнного відновлення. Можливо виділити п'ять перспективних векторів розвитку:

- створення рівних умов для всіх;
- стимулювання економічного зростання;
- зміцнення соціальної згуртованості;
- захист довкілля;
- розвиток міжнародного співробітництва.

Створення рівних умов для всіх вимагає інвестування у людський капітал, покращення доступу до освіти, охорони здоров'я та соціальних послуг для всіх верств населення, включаючи людей з обмеженими можливостями, жінок та етнічні меншини. Рівні умови неможливі без створення інклюзивної інфраструктури, тобто забезпечення доступності громадських місць, транспорту та інформації для людей з різними потребами. Важливим етапом створення рівних умов виступає розробка програм та заходів, які допоможуть людям знайти роботу та отримати гідний дохід.

Стимулювання економічного зростання повинно охоплювати програми підтримки малого та середнього бізнесу (надання кредитів, грантів та інших форм підтримки для малих та середніх підприємств, які створюють робочі місця та стимулюють місцеву економіку); розвиток інклюзивної інноваційної екосистеми (створення умов для розвитку інновацій, які враховують потреби та можливості всіх людей); залучен-

ня інвестицій, тобто створення сприятливого інвестиційного клімату, який привабить інвестиції в інклюзивне зростання.

Зміцнення соціальної згуртованості можливо забезпечити за рахунок заходів заохочення участі громадян у прийнятті рішень, що стосуються їхнього життя, розвитку діалогу та porozumінню між різними групами населення й запровадження заходів для боротьби з дискримінацією та забезпечення рівних можливостей для всіх.

Захист довкілля в концепції інклюзивного зростання територіальних одиниць передбачає впровадження сталих практик у сільському господарстві, промисловості та інших сферах економіки, захист природних ресурсів та запобігання забрудненню довкілля й підвищення екологічної свідомості населення.

Інклюзивне зростання територіальних одиниць, особливо прикордонних територій, неможливе без співпраці з міжнародними організаціями, які можуть надати допомогу та ресурси для інклюзивного зростання. Важливим є обмін досвідом з іншими країнами, які успішно впроваджують концепцію інклюзивного зростання.

Реалізація концепції інклюзивного зростання може допомогти Україні створити більш справедливе та стійке суспільство. Важливо зазначити, що це лише загальні перспективи. Для успішного впровадження концепції інклюзивного зростання в Україні буде потрібна розробка чіткої стратегії та плану дій, а також значні ресурси.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ЗРОСТАННЯ

2.1. Тенденції інклюзивного зростання національної економіки у контексті сталого розвитку

На сучасному етапі вирішення проблем гармонізації розвитку суспільства, природи та економіки стає ключовим завданням формування нової філософії, що уособлює поєднання концептуальних засад сталого розвитку з практичними механізмами залучення всіх верств суспільства у дані процеси. Така філософія отримала назву «інклюзивного зростання» й закладається у стратегію подальшого розвитку на глобальному і національному рівнях.

Інклюзивне зростання являє собою концепцію, що спрямована на забезпечення гармонійного розвитку соціуму на основі принципів справедливості, рівних можливостей і рівноправ'я для усіх учасників розподілу ресурсів і сукупних економічних благ, що супроводжується як економічними вигодами для держави, так і всіх верств суспільства й сприяє сталому, ощадному використанню природних ресурсів без шкоди для довкілля. Дана концепція розширює традиційні моделі економічного зростання за рахунок зосередження не тільки на економічному рості, а також на збалансуванні з потребами забезпечення рівності, людського розвитку, соціального захисту, продовольчої безпеки та екологічного благополуччя, як важливих чинників глобальної безпеки у широкому розумінні.

Розробка стратегії інклюзивного зростання для України наразі має виняткове значення, оскільки саме інклюзивне зростання може стати основою майбутньої відбудови після перемоги. Проекти інклюзивного розвитку територій дозволять визначити найбільш оптимальні шляхи їх відновлення та роль кожного громадянина в цьому процесі.

Як зазначають науковці, «інклюзивний розвиток – це ідея, що економічне процвітання повинно приносити користь усьому населенню, і він пов'язаний з темпами та ха-

рактором економічного зростання, перш за все зі швидкістю зростання, а також з тим, як це зростання розподіляється по всій країні. Для того щоб зростання вважалося інклюзивним, воно повинно мати певні характеристики: бути швидким і приводити до істотного скорочення бідності; бути широким і охоплювати всі сектори економіки; включати більшу частку робочої сили країни» [38].

Погоджуємося з Рибак Г. І. та Лелюк Д. А., що наразі «Україна знаходиться лише на порозі до інклюзивного розвитку. Вже почали запроваджуватися реформи, що були затверджені в стратегії «Україна – 2020 року». Її метою було досягнення українською економікою європейських стандартів життя та можливості конкурувати на світовій арені. Стратегія інклюзивного зростання України має бути пріоритетним для визнання держави на міжнародному рівні, зокрема для країн ЄС, до яких прагнемо» [39].

Варто зазначити, що інклюзивне зростання можна розглядати важливим інструментом переходу національної економіки до моделі сталого розвитку. Даний шлях в Україні обрано у якості стратегічного пріоритету із затвердженням на державному рівні Цілей сталого розвитку до 2030 року. Зокрема, у вересні 2015 року в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН зі сталого розвитку та прийняття Порядку денного розвитку після 2015 року, на якому було затверджено нові орієнтири розвитку. Підсумковим документом Саміту «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» було затверджено 17 Цілей Сталого Розвитку та 169 завдань. Україна, як й інші члени ООН приєдналася до даної ініціативи, визначивши перелік цільових орієнтирів що необхідно досягнути в рамках цілей на період до 2030 року [40].

У рамках 17 Цілей Сталого Розвитку та 169 завдань можна виділити принаймні 5 цілей (соціально-економічні, медико-санітарні, освітні, соціально-культурні, інституційні) та відповідних цільових орієнтирів, що стосуються саме сфери інклюзивного розвитку (таблиці 2.1-2.2)

**Таблиця 2.1. Соціально-економічні та медико-санітарні
цільові орієнтири інклюзивного зростання в контексті
Сталого розвитку України**

Цілі та орієнтири інклюзивного зростання	2015	2020	2025	2030
Соціально-економічні цілі				
1.1. Частка населення, чий середньодушові еквівалентні сукупні витрати є нижчими за фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум, %	35	30	20	15
1.2. Частка бідних, які охоплені державною соціальною підтримкою, в загальній чисельності бідного населення, %	56,3	65	75	85
1.3. Частка витрат на харчування в сукупних витратах домогосподарств, %	54	50	40	30
1.4. Співвідношення середнього розміру пенсії та середньої заробітної плати в економіці (за наявності 35 років сплати внесків), %	31	35	37	40
1.5. Співвідношення доходів 40% найменш забезпечених і 60% більш забезпечених осіб, %	15	18	20	25
Медико-санітарні цілі				
2.1. Смертність дітей у віці до 5 років, випадків на 1000 живонароджених	9,3	8,5	7,5	6-7
2.2. Кількість хворих з уперше в житті встановленим діагнозом ВІЛ, на 100 000 населення	37,2	30,9	24,8	20,6
2.3. Кількість хворих з уперше в житті встановленим діагнозом активного туберкульозу, на 100 000 населення	56	51,7	45,4	32,9
2.4. Кількість смертей унаслідок транспортних нещасних випадків, на 100 000 населення	12,6	11	10-11	9-10
2.5. Рівень охоплення імунопрофілактикою згідно з Національним календарем щеплень (відповідно до медичних показань), %	50	95	95	95,8
2.6. Частка витрат населення у загальних видатках на охорону здоров'я, %	45,3	40	35	30

Джерело: систематизовано на основі: [40]

Наведені у таблицях 2.1-2.2 цілі та орієнтири визначено із урахування стану кожного показника на кінець 2015 року і запланованих реформ. Також із урахуванням особливостей розвитку кожного регіону встановлено цільові орієнтири для кожного регіону України за якими вимірюється прогрес регіональних досягнень на шляху до сталого розвитку.

Таблиця 2.2. Освітні, соціально-культурні та інституційні цільові орієнтири інклюзивного зростання в контексті Сталого розвитку України

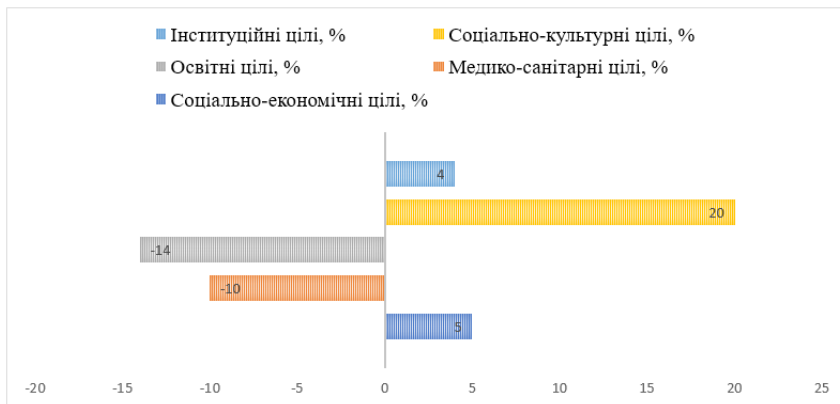
Цілі та орієнтири інклюзивного зростання	2015	2020	2025	2030
Освітні цілі				
3.1. Чистий показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 5 років, %	70,6	80	90	95
3.2. Кількість університетських міст, одиниць	7	10	12	14
3.3. Рівень участі дорослих та молоді у формальних та неформальних видах навчання та професійної підготовки за останні 4 тижні, % населення віком 15–70 років	9,2	10	12	14
3.4. Частка населення, яке повідомило, що за останні 12 місяців користувалось послугами Інтернету, %	48,9	59	70	80
3.5. Частка сільських денних загальноосвітніх навчальних закладів, що мають комп'ютерні програмні засоби навчання, %	60,5	65,5	70	80
Соціально-культурні цілі				
4.1. Частка жінок серед депутатів ВРУ, %	12	30	30	30
4.2. Частка жінок серед депутатів обласних рад та місцевих рад міст обласного значення, %	14	20	30	30
4.3. Співвідношення середньої заробітної плати жінок і чоловіків, %	74,9	80	83	85
4.4. Рівень зайнятості жінок віком 25–44 роки, які мають дітей віком 3–5 років, %	59	63	67	70
4.5. Частка осіб, які повідомили про те, що в останні 12 місяців особисто стикнулися з дискримінацією або переслідуваннями на основі дискримінації, у загальній чисельності групи, %	9	7	5	3
Інституційні цілі				
5.1. Рівень довіри громадян до суду, %	5	35	45	50
5.2. Рівень обізнаності громадян щодо права на безоплатну правову допомогу, %	55	70	80	90
5.3. Показник сприйняття корупції в державно-му секторі з боку ділових кіл та експертів	27	40	50	60

Джерело: систематизовано на основі: [40]

За даними Державної служби статистики України, станом на кінець 2021 року, прогресу досягнуто за наступними цілями інклюзивного зростання:

- зменшено частку осіб, добове споживання яких є нижчим за 5,05 дол. США до 30%;
- знижено співвідношення рівнів бідності домогосподарств із дітьми до домогосподарств без дітей;
- забезпечено суттєве просування у процесах досягнення гендерної рівності;
- досягнуто прогресу в рамках сталого розвитку міст і громад, зокрема завдяки розробці і реалізації програм регіонального та територіального рівня щодо сталого розвитку, підвищення енергоефективності житлових споруд та виробництва, скорочення шкідливих викидів в атмосферне повітря та раціоналізації поводження з відходами тощо.

На рис.2.1 наведено основні тренди в досягненні цілей інклюзивного зростання в контексті досягнення цілей сталого розвитку України до 2022 року. Показники розраховано як середнє значення відхилень індикаторів в межах відібраних груп показників за період 2015-2021 року.

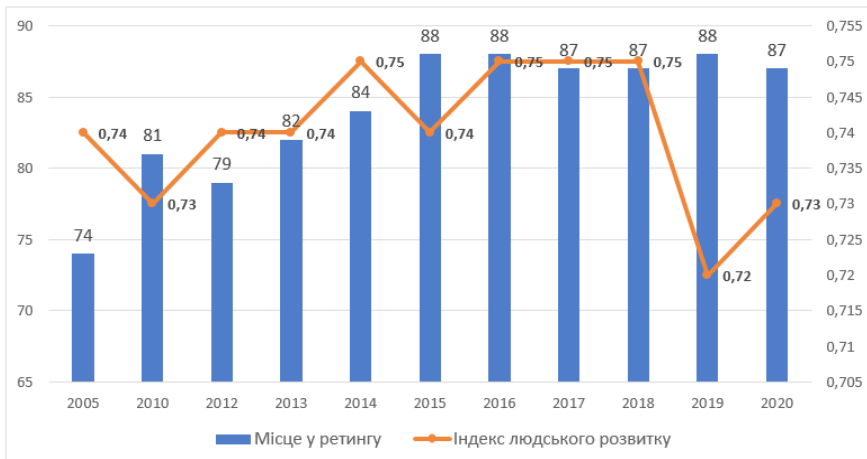
Рисунок 2.1. Прогрес інклюзивного зростання, досягнутий в рамках Цілей сталого розвитку за період 2015-2021 років

Джерело: розраховано та побудовано за даними [41]

Реалізація значного кола цілей та індикаторів потребує подальшої оптимізації державної і регіональної політики, зокрема у сферах: боротьби з бідністю, розвитку освіти і науки відповідно до міжнародних стандартів, покращення продовольчої безпеки та реорганізації державних інституцій

у напрямку підвищення прозорості їх діяльності, зростання ефективності державних витрат та інвестицій, а також довіри громадян до державних інститутів. Саме довіра громадян до державних інституцій є однією з головних умов інклюзивного розвитку, що підтверджується світовою практикою в цій сфері. Важливим індикатором інклюзивного зростання країни є також міжнародні рейтинги. Окрім рейтингу за Індексом інклюзивного розвитку [50], до найбільш відомих з них можна віднести: Індекс людського розвитку [42], Індекс соціального прогресу [43], Індекс демократії [44].

Індекс людського розвитку оцінює насамперед досягнення країни порівняно з попередніми періодами (коефіцієнт людського розвитку) та іншими країнами (рейтинг людського розвитку) на основі трьох складових: очікувана тривалість життя при народженні; якість освіти населення (середня кількість років навчання) та валовий національний дохід (ВНД) на душу населення. В цілому, даний індекс дозволяє оцінити ефективність державної політики у сфері забезпечення базових умов інклюзивного зростання. Місце України у рейтингу людського розвитку та значення відповідного індексу за період 2005-2020 рік наведено на рис. 2.2.

Рисунок 2.2. Місце України в рейтингу людського розвитку (HDI)

Джерело: сформовано автором за даними [42]

Варто зауважити, що за Індексом людського розвитку Україна, починаючи з 2015 року, певним чином погіршила свої позиції. Це насамперед пов'язано з окупацією Росією частини територій, що негативно відобразилося на всіх сферах соціально-економічного розвитку країни. Найбільш слабким місцем, що суттєво впливає на рейтинг України за цим індексом є низький рівень валового національного доходу на душу населення (13,256 тис. дол. за паритетом купівельної спроможності 2017 р.), а також середньої тривалості життя при народженні (з 72,1 до 71,6 років). Негативними в останні роки є також тенденції щодо зростання нерівності між громадянами у контексті їх доходів. За оцінками фахівців у 2021 році 10% найбагатших громадян в Україні належало 21,8% частки доходів, а найбагатшому 1% – 9,5% доходів [42].

Високими до 2021 року залишалися показники якості освіти, зокрема за рахунок високого рівня охоплення населення вищим рівнем освіти (станом на 2020 рік це показник становив у середньому 64%), а також доступом до середньої та середньо спеціальної освіти. Нажаль, останнє значення Індексу людського розвитку не враховує втрати людського розвитку в Україні в умовах війни. Проте, загальний тренд спостерігається на погіршення показників людського розвитку в усіх країнах світу, що є наслідком пандемії COVID 19.

Індекс соціального прогресу застосовується для оцінки ступеню забезпечення соціальних потреб та екологічної безпеки громадян. Даний індекс скомпонований із 12 груп показників, які охоплюють три базові напрямки інклюзивного розвитку: базові людські потреби (продовольство, доступ до водних ресурсів, забезпечення енергією, санітарний стан, громадська безпека), рівень благополуччя (охорона здоров'я та доступ до медичних послуг, освітні послуги, розвиток комунікаційних систем та доступу до інформації, рівень екологічної безпеки) та можливості для людей щодо саморозвитку, інтеграції, інклюзії (забезпечення прав громадян, особиста свобода та свобода вибору, гендерна рівність, відсутність дискримінації, рівні права та можливості розвитку). За результатами 2021 року Україна посіла 48 місце із 168 країн світу у

світовому рейтингу соціального прогресу, піднявшись на 15 позицій порівняно з значенням 2019 року [43].

Важливим показником інклюзивного зростання є індекс демократії, який видає The Economist з 2006 року. Останній рейтинг за цим індексом вийшов у лютому 2023 року, Україна в ньому посіла 87 місце із втратою однієї позиції через запровадження воєнного стану за критеріями «виборчий процес і плюралізм» (адже вибори в цей період не проводяться) та «громадянські права» (які наразі значно обмежені). В цілому, видання підкреслює що боротьба нашої держави за захист своїх кордонів є насамперед демонстрацією демократії в дії [44].

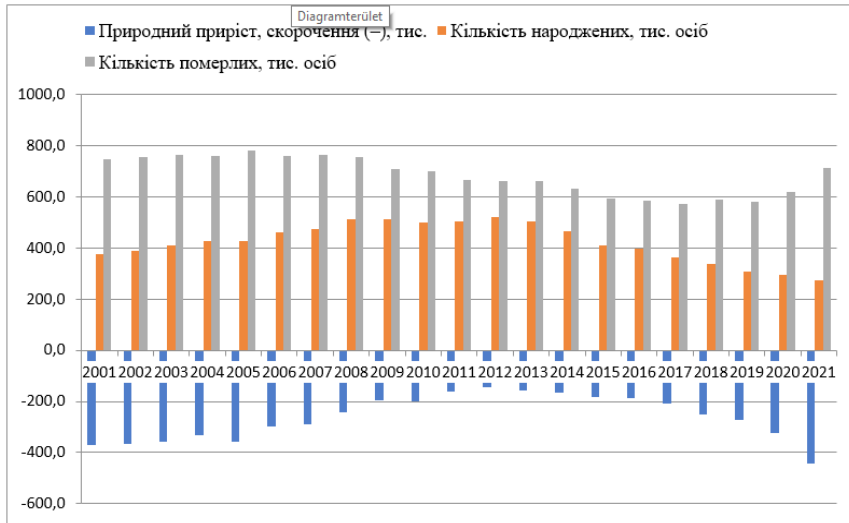
Попри певні позитивні зрушення, які визначають міжнародні експерти основними показниками інклюзивного розвитку, на нашу думку, є показники демографічного зростання, економічного добробуту, соціального забезпечення та рівності прав громадян у доступі до базових ресурсів (продовольство, вода, ЖКГ), соціальних послуг (медицина, освіта, соціальне забезпечення) та реалізації громадських прав і свобод.

Беззаперечним є факт, що носіями інклюзивного розвитку є насамперед громадяни країни, а демографічні тренди виступають одним з провідних кількісних показників інклюзивного зростання. Збільшення чисельності населення, зростання питомої ваги економічно активного населення у його структурі, збільшення очікуваної тривалості життя при народженні, а також покращення освітньої структури є важливими індикаторами людського розвитку та інклюзивного зростання.

Нажаль, впродовж усіх років незалежності України, демографічна ситуація показує тенденції до погіршення.

За даними Державної служби статистики України, впродовж 2001-2022 років природне скорочення населення складало у середньому 72, 8 тис. осіб щорічно. У 2021 році порівняно з 2001 чисельність народжених скоротилася на 27%, а порівняно з 2010 – на 45%. У той же час приріст смертності склав (-4%) порівняно з даними 2001 року та 2, 3% порівняно з даними 2010 року. Отже, можна зробити висновок про прискорене скорочення чисельності населення України, особливо у період з 2012 по 2021 роки. Дані статистики показують суттєве

скорочення народжуваності на тлі зростання смертності, що є основною причиною скорочення населення й свідчить не на користь інклюзивного розвитку.

Рисунок 2.3. Динаміка приросту населення України, тис. осіб

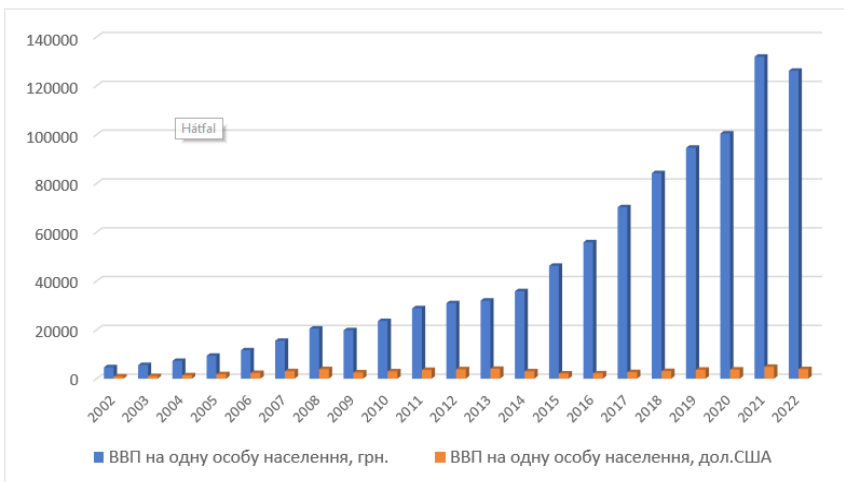
Джерело: дані Державної служби статистики України [45]

Звичайно, суттєвий вплив на скорочення населення у період 2014-2016 років спричинила військова агресія Російської федерації проти України, наслідком якої стала окупація частини територій, зокрема АР Крим та окремих районів Донецької і Луганської областей. Додаткового негативного ефекту отримано за наслідками пандемії COVID-19 у 2020-2021 роках, що привела до зростання смертності населення. Окрім того, наразі ще не опрацьованими є дані щодо скорочення чисельності населення, народжуваності, смертності та міграції починаючи з 2022 року у результаті повномасштабної війни.

За даними ООН під час війни з України емігрувало понад 8 млн. громадян. Це становить суттєву загрозу для розвитку і відбудови України після перемоги. Тому, важливим завданням є розробка стратегії інклюзивного розвитку та створення умов для її реалізації як однієї з умов повернення більшої частини громадян [50].

Нажаль, однією з причин скорочення населення через еміграцію є низький рівень економічного забезпечення громадян. Зокрема, станом на кінець 2021 року номінальний ВВП на душу населення складав 131907 млн. грн., тобто 4826,6 дол. США. Для порівняння, у 2021 році ВВП на душу населення в одній з найбідніших країн Європи Албанії становив 6492,9 дол. США, а у Польщі, яка близька до України за рівнем ресурсного забезпечення – 17999 дол. США, у локомотива Європи Німеччині – 51203 дол. США. Тобто, очевидним є той факт, що формування і розвиток інклюзивної економіки потребує міцного економічного підґрунтя, основою якої є насамперед індустрія на інноваційних засадах [50].

Динаміка ВВП у розрахунку на душу населення наведена на рис. 2.4.

Рисунок 2.4. Динаміка ВВП України у розрахунку на одну особу населення

Джерело: дані Міністерства фінансів України. [46]

У 2021 році порівняно з попереднім роком спостерігається його зростання на 31% у національній та 29,6% у дол. США. Тобто, до 2021 року спостерігався певний приріст ВВП на душу населення. У 2022 році в умовах широкомасштабної війни, яку розв'язала Російська Федерація ВВП на душу населення згідно статистичних даних скоротився на 4,4% у

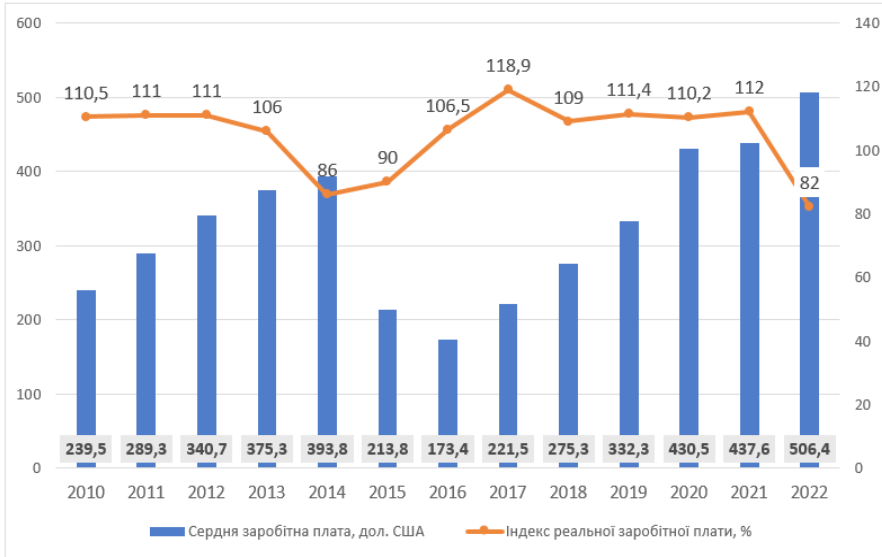
гривнях і на 19, 2 % у дол. США. Реальний ВВП України за оцінками спеціалістів протягом 2022 року скоротився більш ніж на 30% внаслідок руйнування інфраструктури, активних бойових дій на достатньо великих територіях, пошкодження енергетики та інших наслідків війни.

Основним джерелом забезпечення життєдіяльності населення, основою розвитку та реалізації кожної особистості й, відповідно, важливою характеристикою інклюзивного розвитку є доходи і витрати населення. Статистичні дані показують, що номінально, доходи населення впродовж 2010-2021 року демонстрували тенденцію до зростання. Станом на 31.12.2021 року загальні доходи населення України 3972428 млн. грн., що на 6,1% більше ніж у попередньому році та на 72% вище показника 2010 року. Витрати населення у 2021 склали 3989445 млн грн й перевищили доходи на 17017 млн. грн. [45].

До показників, за якими оцінюють інклюзивність економіки є коефіцієнт Джинні, який показує нерівномірність розподілу доходів між громадянами країни. В Україні, порівняно з країнами ЄС даний індекс є найнижчим, і коливається у межах 24-27%. Проте, як зазначають фахівці, даний показник є недооцінений, оскільки не враховується тіньовий сектор економіки, що складає понад 32% від ВВП. За підрахунками Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, рівень доходів 10% найбагатших та 10% найбідніших громадян в Україні з якщо враховувати тіньову економіку відрізняються більш ніж у 40 разів. В Україні практично відсутнім є середній клас, який врівноважив би нерівність хоча б на рівні сприйняття суспільства [48].

Основним джерелом доходу для працездатних громадян є заробітна плата. Варто зазначити, що рівень реальної заробітної плати в Україні для більшості категорій працівників є одним з найнижчих в порівнянні як з країнами ЄС, так і з країнами бывшего СНД. У 2021 році середня заробітна плата в Україні становила 14777 грн., тобто 360 євро [45]. Для порівняння, у країнах ЄС середня заробітна плата склала 1903 євро, у Білорусії – 494 євро, у Казахстані – 508 євро. Динаміка середньої заробітної плати в Україні в перерахунку на дол. США

а також індекс реальної заробітної плати за період 2010-2021 років наведено на рис.2.5.

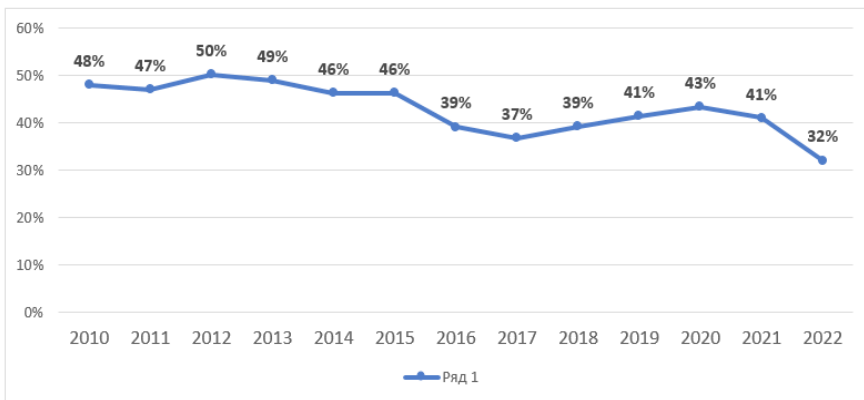

Рисунок 2.5. Динаміка показників оплати праці в Україні

Джерело: сформовано автором за даними Міністерства фінансів України [46]

Дані статистики свідчать, що у 2015-2016 роках спостерігалось суттєве зниження середньої заробітної плати у перерахунку на долари США, що зумовлено насамперед різкою майже двозначною девальвацією національної валюти. Починаючи з 2017 року спостерігається поступове зростання заробітної плати до рівня 2014 року шляхом індексації доходів громадян, а у 2022 році попри війну в Україні середня заробітна плата підвищилася до 506 дол. США зокрема за рахунок збільшення заробітної плати військовим. Проте, її реальний рівень по відношенню до номінального склав усього 82%.

Негативними тенденціями можна назвати поступове перевищення витрат над доходами, що мінімізує можливості населення до заощаджень а також зниження відсотку доходів громадян у ВВП. На рис.2.6 продемонстровано динаміку питомої ваги оплати праці в структурі ВВП України у фактичних цінах.

**Рисунок 2.6. Питома вага оплати праці
в структурі ВВП України у фактичних цінах**

Джерело: дані Державної служби статистики України [45]

Зниження частки оплати праці в структурі ВВП матиме негативні наслідки для інклюзивного зростання, зокрема і наповнення пенсійного та інших соціальних фондів і є свідченням неефективної економічної політики при якій значна частина заробітної плати знаходиться в тіньовому секторі економіки, а зростання ВВП відбувається насамперед за рахунок непродуктивних факторів (продаж ресурсів, кредити, фінансові операції).

Достатньо негативним явищем в Україні, що також негативно впливає на процеси інклюзивного зростання є високий рівень міжрегіональної, міжгалузевої та соціальної диференціації.

У таблиці 2.3 наведено показники середньої заробітної плати у розрізі регіонів України станом на січень 2021 року.

У січні 2022 року спостерігалось суттєве скорочення заробітної плати в усіх регіонах у середньому на 16%. Порівняно з середньо українським показником, найнижчий рівень оплати праці зафіксовано у Чернівецькій (-22%), Тернопільській (-21%), Кіровоградській (-20%), Волинській (-19%), Івано-Франківській (-18,9%) та Сумській (-16%) областях. У м. Київ середня заробітна плата на 4,4% вища ніж у інших регіонах. Також перевищено показники у Донецькій (4,6%) та Київській областях.

**Таблиця 2.3. Середня місячна заробітна плата
в регіонах України за січень 2022 року**

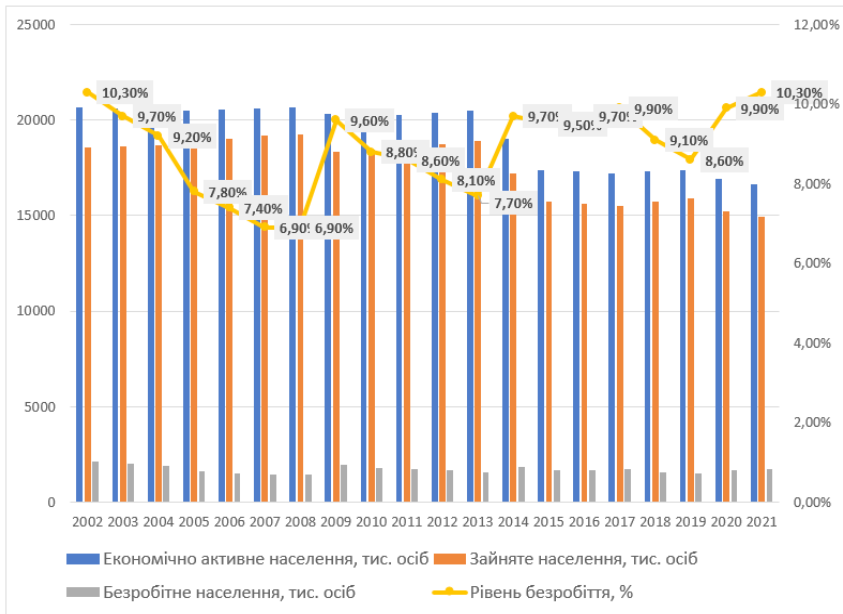
Регіони України	Середня зарплата, грн.	Зміна щодо попереднього місяця		Відхилення від середньої з/п по Україні	
		грн.	%	грн.	%
Україна	14577	-2876	-16.5%		
Вінницька	12555	-2917	-18.9%	-2022	-13.9%
Волинська	11735	-2834	-19.5%	-2843	-19.5%
Дніпропетровська	14479	-1311	-8.3%	-98	-0.7%
Донецька	15480	-1711	-10.0%	903	6.2%
Житомирська	12123	-2498	-17.1%	-2454	-16.8%
Закарпатська	12115	-3661	-23.2%	-2463	-16.9%
Запорізька	14510	-2357	-14.0%	-68	-0.5%
Івано-Франківська	11827	-2160	-15.4%	-2750	-18.9%
Київська	15152	-2257	-13.0%	575	3.9%
Кіровоградська	11658	-1674	-12.6%	-2920	-20.0%
Луганська	12266	-3517	-22.3%	-2311	-15.9%
Львівська	12936	-2326	-15.2%	-1642	-11.3%
Миколаївська	14382	-4032	-21.9%	-196	-1.3%
Одеська	12960	-2418	-15.7%	-1617	-11.1%
Полтавська	13412	-2578	-16.1%	-1166	-8.0%
Рівненська	13358	-3844	-22.3%	-1219	-8.4%
Сумська	12119	-2483	-17.0%	-2458	-16.9%
Тернопільська	11455	-2928	-20.4%	-3122	-21.4%
Харківська	12510	-2333	-15.7%	-2068	-14.2%
Херсонська	11778	-2475	-17.4%	-2799	-19.2%
Хмельницька	12352	-3841	-23.7%	-2225	-15.3%
Черкаська	12311	-2110	-14.6%	-2267	-15.5%
Чернівецька	11326	-2998	-20.9%	-3252	-22.3%
Чернігівська	11853	-1684	-12.4%	-2725	-18.7%
м.Київ	21347	-5412	-20.2%	6770	46.4%

Джерело: дані Міністерства фінансів України [46]

У розрізі професій також спостерігається нерівність доходів громадян. Так, найвищий рівень заробітної плати у сфері державного управління, в енергетиці, у торгівлі, сфері

ІТ та деяких видах виробництва і видобутку. У той же час реальні доходи громадян, зайнятих у сфері виробництва, освіти, медичного забезпечення, соціальної роботи демонструють тенденцію до скорочення. Це, у свою чергу, призводить до скорочення середнього класу, який у країнах з розвинутою економікою є основним рушієм інклюзивного зростання.

Важливими індикаторами та цільовими показниками інклюзивного зростання, що використовуються для його оцінки на всіх рівнях є показники зайнятості населення та продуктивності праці.

Рисунок 2.7. Динаміка чисельності економічно активного населення, зайнятих і безробітних

Джерело: сформовано автором за даними [45]

Аналізуючи рівень зайнятості в Україні, можна відмітити, що станом на кінець 2021 року рівень зайнятості серед економічно активного населення в Україні склав 89%, що на 0,39% нижче ніж за попередній період. Офіційний рівень безробіття на початок 2022 року становив 10,6%, що перевищує природний рівень безробіття на 5-6%. За період 2002-2022

років рівень безробіття в Україні коливався у межах 6-10%. Проте, варто зазначити що це офіційні показники що визначаються виходячи з кількості зареєстрованих безробітних. На думку експертів, реальний рівень безробіття є вищим у середньому на 4-7%. На рис. 2.7 наведена динаміка зайнятості та безробіття в Україні за період 2002-2021 років.

Статистичні дані показують, що попри незначні коливання рівня безробіття, чисельність зайнятих в економіці України починаючи з 2014 року суттєво скоротилася. Частково це відбулося за рахунок скорочення чисельності економічно активного населення протягом вказаного періоду на 19,6% внаслідок окупації Російською Федерацією АР Крим та частини територій Донецької і Луганської областей, а також за рахунок посилення темпів природного скорочення й старіння населення.

Варто звернути увагу також на погіршення структури зайнятості через зростання економічних диспропорцій в економіці. Так, протягом дослідженого періоду спостерігається скорочення питомої ваги зайнятих у реальному секторі економіки за рахунок їх зростання в секторі торгівлі і послуг. Загалом такі структурні зміни в економічно розвинутих країнах є свідченням переходу до постіндустріальної моделі економіки. Проте, у випадку України, виходячи з її інноваційного рівня та поточного технологічного укладу, зниження питомої ваги зайнятих у реальному секторі є наслідком насамперед деіндустріалізації.

Продовження курсу на деіндустріалізацію становить загрозу для інклюзивного зростання у стратегічній перспективі. У цьому контексті вважаємо обґрунтованою думку авторів монографії «Структурні зміни як основа інклюзивного зростання», що «в ідеалі інклюзивність є невід'ємною внутрішньою характеристикою індустріалізації, оскільки остання має на меті підвищення якісних характеристик життя суспільства за рядом економічних, структурних, технологічних, соціальних та інших параметрів. З точки зору соціальної інклюзії, індустріалізація зумовлює накопичення науково-технічного потенціалу і не лише дає можливість підвищити доходи, а й позитивно і відчутно впливає на формування важливих соціальних змін у сфері організації виробництва і праці, забез-

печує поглиблення соціалізації та підвищення рівня освіченості суспільства, його згуртованості та організованості перед різноманітними соціально-економічними та політичними викликами, що є невід’ємним елементом підтримування стабільності країни загалом і, відповідно, її наближення до параметрів інклюзивного розвитку» [47].

Таким чином, важливим напрямком стратегії інклюзивного зростання в Україні є перегляд промислової та оптимізація інвестиційно-інноваційної державної політики у напрямку збалансування структури економіки за рахунок розвитку насамперед реального сектору економіки, створення виробництв з високою доданою вартістю.

Аналіз продуктивності праці в різних секторах економіки України за період 2014-2020 років також показує суттєві зміни, що свідчать про наявність певних структурних диспропорцій. У таблиці 2.4 наведено показники продуктивності праці у розрізі основних видів економічної діяльності в Україні.

**Таблиця 2.4. Продуктивність праці
за видами економічної діяльності, дол. США**

Показники	2014	2018	2021	Приріст, % 2021/2018	Приріст, % 2021/2014
ВВП на одного зайнятого в дол. США, серед них:	18307,0	11940,0	13372,8	3	-27
Сільське, лісове та рибне господарство	10868,3	6741,3	6606,5	-2	-39
Промисловість	34470,2	24781,8	23294,9	-6	-32
Будівництво	10300,8	6842,0	7184,1	5	-30
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт	12286,9	7081,3	7364,5	4	-40
Транспорт, складське господарство, поштова та кур’єрська діяльність	18892,6	12466,4	13089,7	5	-31
Тимчасове розміщування й організація харчування	6696,1	4485,2	3857,2	-14,1	-42
Інформація та телекомунікації	18598,3	26822,0	29772,4	11	-12
Фінансова та страхова діяльність	51325,3	25630,9	24349,3	-5	-53

Продовження таблиці 2.4

Показники	2014	2018	2021	Приріст, % 2021/2018	Приріст, % 2021/2014
Операції з нерухомим майном	72251,8	43405,2	42103,0	-3	-42
Професійна, наукова та технічна діяльність	21553,4	13845,0	13568,1	-2	-37
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного	11264,3	8533,6	8619,0	1	-23
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	17108,1	12557,5	13260,7	5,6	-22
Освіта	9989,3	6078,9	6279,5	3,3	-37
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	8381,6	4808,8	5212,7	8,4	-38
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	11630,4	5595,3	4588,1	-18	-61
Інші види економічної діяльності	35004,8	34073,0	28962,1	-15	-17

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України [45]

Дані таблиці розраховано на основі даних ВВП та чисельності працюючих у розрізі видів економічної діяльності за 2014, 2018 та 2021 роки. Розрахункові показники скориговано відповідно до офіційного середньорічного курсу долара по відношенню до гривні для забезпечення порівнюваності показників за формулою:

$$ПП_i = \left(\frac{ВВП_i}{ЧП_i} \right) \times K_v \quad (2.1)$$

де, $ПП_i$ – продуктивність праці в i -тому секторі економіки;
 $ВВП_i$ – валовий внутрішній продукт i -го сектору;
 $ЧП_i$ – чисельність зайнятих у секторі.

Результати розрахунків показали суттєве зниження продуктивності праці в усіх секторах економіки у середньому на 27%. Це зумовлено насамперед різкою девальвацією національної валюти. Позитивним є поступовий ріст продуктивності праці у 2021 році у порівнянні з 2018 роком в окремих секторах,

зокрема будівництві, транспорті і складському господарстві, державному управлінні, охороні здоров'я. Найбільш відчутним є зростання сфери інформації та телекомунікацій (11%), що свідчить про ефективність політики діджиталізації. Подальше скорочення спостерігається в сільському господарстві, промисловості, готельно-ресторанному секторі та сфері розваг.

Безперечно, важливими чинниками інклюзивного зростання є стабільність та економічний стан національної економіки. У цьому контексті одним з критеріїв виступає державний борг, оскільки від його розміру, а також умов позичання коштів залежить здатність держави до економічного розвитку та її можливості у сфері соціальної політики у стратегічній перспективі. Нажаль, починаючи з 2014 року спостерігається суттєве зростання державного боргу України порівняно з її ВВП (60%), що пов'язано насамперед з політичною та економічною кризою в країні та подіями на сході держави. Пік державного боргу (69% ВВП) пройдено у 2016 році після чого він почав знижуватися до показників докризового періоду. Проте, у зв'язку з війною, руйнуванням економіки та інфраструктури й потребами ведення військових дій, в цих умовах державний борг у 2022-2023 роках безпрецедентно зростає. Після перемоги і закінчення війни можливості інклюзивного зростання залежатимуть у тому числі від умов, які поставлять перед Україною кредитори щодо подальшого обслуговування боргів.

Погоджуємося з думкою науковців Воробійової Н., Гаврилюка С., та Литвинової Т., що «концепція інклюзивного зростання полягає в тому, що добробут суспільства є багатовимірним поняттям, його рівень не повинен вимірюватись тільки стійкими темпами зростання реального ВВП та матеріальних доходів населення. Головними результатами інклюзивного зростання у широкому розумінні є найважливіші критерії людського розвитку та якості життя населення: добробут, справедливість та розширення можливостей людини, її активна участь у виробництві та розподілі благ» [48].

Додатковими показниками інклюзивного зростання як на національному, так і на регіональному рівні, можна вважати рівень поширення та ефективність діяльності громадських органі-

зацій, розвиток соціального підприємництва, рівень соціальної відповідальності бізнесу, партисипативність (рівень включеності, залученості, зацікавленості) управління громадами.

Проведений аналіз показав, що національна економіка, станом на кінець 2021 року вийшла лише на початкову стадію інклюзивного зростання. Попри певну позитивну динаміку розвитку людського розвитку, соціальної сфери, зайнятості та інших складових інклюзивного зростання, наразі ще не є сформованою модель сталого та інклюзивного розвитку у стратегічній перспективі.

Досвід країн з розвинутою економікою та високим рівнем інклюзії показує, що чинники економічного розвитку є базовими та фундаментальними для інклюзивного зростання. Додатковими умовами є також розвиток громадянського суспільства, формування культури єдності та взаємодопомоги, критичного та водночас усвідомленого відношення до владних органів. Щоб досягти інклюзивного розвитку, може бути необхідним прийняти ряд заходів, таких як: реформування соціальних та економічних політик для зменшення нерівності і покращення доступу до можливостей для всіх верств населення; розвиток освіти та навичок, які підвищують конкурентоспроможність робочої сили; залучення інфраструктурних та інвестиційних проектів, спрямованих на стале економічне зростання; створення стратегії та механізмів моніторингу для визначення прогресу у досягненні інклюзивного росту.

2.2. Оцінка потенціалу інклюзивного зростання територіальних одиниць в умовах децентралізації на прикладі районів Закарпатської області

В сучасних умовах інклюзивний розвиток територіальних громад на засадах сталості набуває стратегічного значення, оскільки орієнтований насамперед на формування моделей їх довгострокового розвитку в умовах обмеженості ресурсів, які, водночас, виступають головними конкурентними перевагами й основою для створення сприятливих й комфортних умов людського функціонування. В умовах децентралізації зростає роль і значення громад у економічному розвитку окремих територій

і, як наслідок, країни в цілому. У зв'язку з цим, інклюзивний розвиток формує нові закономірності, вимоги та суттєво розширює права і відповідальність громад за власне економічне, соціальне та екологічне благополуччя на локальних територіях.

Реформа децентралізації, що розпочалася у 2014 році, створила умови для перетворення територіальних громад із об'єктів на суб'єкти управління, своєрідних лідерів змін, що несуть відповідальність за місцеве економічне зростання і людський розвиток шляхом делегування їм широких повноважень щодо просторового планування, управління екологічною сталістю та місцевими фінансами на підвладних територіях. Тому, виявлення інклюзивних можливостей для економічного зростання та найбільш оптимального і гармонійного використання ресурсів територіальних громад у контексті сталого розвитку становить важливу наукову та практичну цінність, особливо зважаючи на потреби стратегічної мобілізації та відновлення України у поствоєнний період.

На сучасному етапі, на місцеві громади покладено ряд важливих завдань, що покликані вирішити найбільш гострі проблеми соціального, економічного та екологічного стану країни на найнижчому рівні з використанням місцевого потенціалу та можливостей, що надає самоорганізація. До таких проблем, можна віднести насамперед: неефективне використання природного потенціалу територій, недостатній рівень розвитку інфраструктури, незадовільне поводження з побутовими відходами, бідність населення, безробіття, низька якість медичного забезпечення, обмеженість розвитку бізнес-ініціатив тощо. Зазначені проблеми потребують інтегрованого підходу до місцевого розвитку та оптимізації процесів стратегічного планування сталого розвитку та конкурентоспроможності на рівні адміністративно-територіальних одиниць.

У зазначеному контексті постає завдання оцінки потенціалу інклюзивного розвитку територіальних громад, із урахуванням наявних природних, виробничих та людських ресурсів.

У науковій літературі поняття потенціалу інклюзивного розвитку територіальних одиниць є недостатньо вивченим, оскільки інклюзивне зростання як концепція територіально-

го управління і розвитку є відносно новою для нашої країни. Більшість наукових досліджень наразі спрямовано на вивчення поняття інклюзивного зростання, його місця в системі моделей інноваційного та сталого розвитку, розробці методичних підходів до оцінки компонентів та складових даного поняття.

Вдалим, на наш погляд, є визначення сутності інклюзивного зростання сформульоване Федотовою Б, яка розглядає це явище як « економічний розвиток, у рамках якого з'являються можливості для всіх верств населення, справедливо розподіляються матеріальні та нематеріальні блага у суспільстві для підвищення його добробуту» [49]. Науковиця підкреслює, що при оцінці інклюзивного зростання варто зосереджувати увагу не тільки на забезпечення рівних умов отримання освіти, забезпечення охорони здоров'я та безпеки, а також і рівних умов для продуктивної зайнятості.

Нажаль, на сьогодні у вітчизняній економічній науці не розроблено єдиних методичних підходів до оцінки інклюзивного зростання. Більшість науковців оцінюють інклюзивність насамперед за соціальними параметрами, а саме: доходи, умови життя, освіта, медицина, рівень соціального забезпечення. Інші напрямки оцінки спрямовані на аналіз ефективності розподілу бюджетних коштів, зокрема у сфері забезпечення соціальних потреб та людського розвитку.

Найбільш універсальним можна вважати підхід до оцінки інклюзивного розвитку на основі Індексу інклюзивного розвитку (Inclusive Development Index, IDI), який було презентовано на Всесвітньому економічному форумі у Давосі. Інклюзивне зростання, відповідно до даного методичного підходу визначається як «стійкий всеосяжний прогрес, що супроводжується зростанням доходів населення на рівні зі зростанням його економічних можливостей, рівня захищеності та якості життя» [50].

В основу відбору показників для розрахунку даного індексу поставлено принцип пріоритетності протидії нерівності та незахищеності серед населення в умовах сучасних технологічних змін та процесів глобалізації. Індекс включає 3 групи показників та 12 індикаторів інклюзивного зростання:

1) зростання та розвиток (ВВП на душу населення; рівень зайнятості, продуктивність праці, очікувана тривалість життя при народженні);

2) інклюзивність (медіанний дохід домогосподарств, рівень бідності тобто відсоток населення що знаходиться за межею бідності; коефіцієнт розшарування суспільства за доходами; та коефіцієнт розшарування суспільства за розподілом багатства);

3) сталий розвиток та рівність поколінь (рівень заощаджень, демографічне навантаження, державний борг у відсотках до ВВП; рівень забруднення навколишнього середовища).

Методологічно, індекс розраховується на основі визначення середнього арифметичного стандартизованих індикаторів у межах кожної групи показників. На другому етапі визначається середнє арифметичне значення групових показників.

Потенціал інклюзивного зростання є також недостатньо вивчений в сучасній літературі через відносну новизну даної концепції в Україні та недостатності аналітичних даних для оцінки ефективності інклюзивного розвитку у контексті децентралізації.

Опираючись на зарубіжний досвід, а саме сучасні інтегровані підходи до конкурентного та інклюзивного розвитку територій, потенціал інклюзивного зростання можна визначити як сукупність місцевих ресурсів, виробничого потенціалу, людського капіталу та управлінських компетенцій що у сукупності формують конкурентну перевагу території для визначених видів діяльності, реалізація яких сприяє сталому розвитку територіальних одиниць та добробуту місцевого населення.

На основі проведених досліджень та, враховуючи наявність доступних статистичних даних щодо розвитку територіальних одиниць в Україні, запропоновано оцінювати інклюзивний розвиток територіальних громад за такими групами показників:

1) економічний потенціал територіальних громад, що визначає основу для формування та вибору стратегії інклюзивного розвитку громади (валова додана вартість, кількість та розміри підприємства на території, прибутковість бізнесу;

розвиток малого бізнесу, інноваційна та інвестиційна активність; інфраструктура);

2) фінансовий потенціал, а саме потенціал місцевого бюджету не тільки у частині фінансування соціальних видатків, а й інвестицій;

3) людський потенціал (чисельність, вікова та соціальна структура, освітній рівень населення, кадровий резерв);

4) потенціал адміністрування та згуртованості (ефективність виконання програм місцевого розвитку, розвиток громадянського суспільства, прозорість використання бюджетних коштів, рівень залученості громадян до прийняття рішень місцевими органами управління);

5) якість життя та екологічна безпека (показники використання водних ресурсів та доступ населення до джерел води; викиди у повітря; наявність небезпечних виробництв.

Пропоновані показники та індикатори можуть бути розширені або їх кількість може бути скорочена відповідно до цілей порівняльної оцінки та доступності статистичних даних.

Основною проблемою при оцінці інклюзивного розвитку територіальних одиниць є те, що наразі вони перебувають на етапі систематизації та удосконалення методики їх визначення, тому у більшості регіонів статистика ведеться за старим підходом до районування. Отже, для підвищення керованості та аналітичного забезпечення процесів управління територіальними громадами постала необхідність оновити підхід до збору та опрацювання статистичних даних. Другою проблемою є те, що частина об'єктів транспортної, соціальної та виробничої інфраструктури надалі залишається у користуванні одночасно різних громад, що можуть бути територіально близькими, проте відноситися до різних районів. Чітке розмежування майна та відповідальності громад, а також об'єктів оподаткування в межах територіальних одиниць потребує додаткового опрацювання на даному етапі.

Для забезпечення порівнюваності показників при оцінці інклюзивного зростання, всі індикатори пропонується переводити у розрахунку на одиницю населення. Алгоритм мате-

матичних розрахунків порівняльної оцінки інклюзивного розвитку територіальних одиниць складається з наступних етапів.

1) Визначення переліку індикаторів оцінки по кожній групі показників.

2) Збір статистичних даних та формування матриці індикаторів за групами показників:

$$N_i \in (n_1, n_2, \dots, n_m) \quad (2.2)$$

де N -агрегований показник інклюзивного зростання територіальних одиниць

n – індикатор інклюзивного зростання у межах показника

3) Приведення індикаторів до порівнюваного значення. Таким вирівнювачем може бути чисельність населення:

$$k_{ni} = \frac{n_i}{P} \quad (2.3)$$

де k_{ni} – відносний індикатор інклюзивного зростання територіальної одиниці;

P - чисельність населення територіальної одиниці.

4) Нормування індикаторів відносно найкращого або середнього значення, досягнутого у межах району, області або країни:

$$TI_n = \frac{Tk_{ni}}{\max k_{ni}} \quad (2.4)$$

$$\text{або} \quad TI_n = \frac{Tk_{ni}}{\text{сер } k_{ni}} \quad (2.5)$$

де, TI_n - нормований індикатор інклюзивного розвитку територіальної одніці;

$\max k_{ni}$, $\text{сер } k_{ni}$ - максимальне або усереднене значення показника.

У випадках, якщо обрані індикатори характеризують регресивний вплив на інклюзивний розвиток (до прикладу рівень безробіття, рівень забруднення навколишнього середовища, частка шкідливих виробництв), використовуються обернені формули:

$$TI_n = \frac{\max k_{ni}}{Tk_{ni}} \quad (2.6)$$

$$\text{або} \quad TI_n = \frac{\text{сеп } k_{ni}}{Tk_{ni}} \quad (2.7)$$

Максимальне значення варто застосовувати за умови порівняння територіальних одиниць у межах району, а усереднене значення більш доцільно застосовувати при проведенні порівняльного аналізу у межах окремих територіальних одиниць, що знаходяться в межах регіону або країни в цілому. При цьому, нормування всіх індикаторів повинно здійснюватися згідно одного методичного підходу.

5) Визначення агрегованих показників інклюзивного розвитку пропонується здійснювати за формулою простого середнього:

$$IN_{to} = \sum_{n=1}^m TI_n / m \quad (2.8)$$

де, IN_{to} – агрегований порівняльний показник інклюзивного зростання територіальної одиниці;

m – кількість агрегованих показників.

На даному етапі визначаються найбільш гострі проблеми ТО у сферах інклюзивного розвитку та потенціал громад (фінансовий, економічний, людський, ресурсний, екологічний), що дозволяє об'єктивно оцінити стан справ та більш ґрунтовно використати наявні можливості для формування стратегій і планів подальшого інклюзивного розвитку.

6) Визначення інтегрованого індексу інклюзивного зростання територіальної одиниці:

$$ITO = \sum_{IN_{to}=1}^m IN_{to} / m \quad (2.9)$$

Вказаний індекс може використовуватися для порівняльної оцінки інклюзивного зростання територіальних одиниць, визначення їх потенціалу в даній сфері та побудови відповідних рейтингів.

Розглянемо особливості інклюзивного розвитку Закарпаття, як одного з наймолодших регіонів України, що характеризується унікальним геоекономічним положенням та природними ресурсами. Область межує з чотирьома країнами ЄС (Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією), що надає

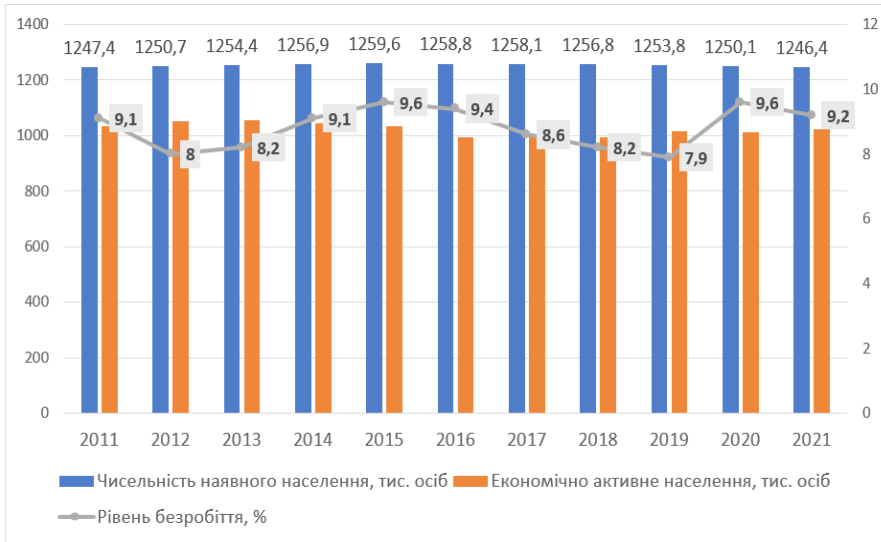
додаткові можливості для розвитку транскордонного співробітництва у різних сферах. Такі передумови також вплинули на формування етнічних та культурних особливостей краю. «У регіоні проживають представники понад 100 національностей та народностей, які цінують і розвивають самобутність культур, релігій, традицій, звичаїв та обрядів. Населення має широкий доступ до державних, приватних, комерційних, партійних, зарубіжних джерел масової інформації. Зовнішньоекономічні зв'язки, демократизація суспільства сприяють поглибленню його інтеграції до міжнародної спільноти» [51].

Погоджуємося з науковцями, що додатковим стимулом та можливостями реалізації сталого інклюзивного розвитку територіальних одиниць Закарпатського регіону є реалізація проектів транскордонного співробітництва: «Сталий розвиток територіальних одиниць у контексті євроінтеграції є беззаперечним стратегічним завданням для уряду України та для вітчизняних науковців, виконання якого дозволить, з одного боку, розробити та впровадити нову модель еко-соціальної економіки населених пунктів, що спрямована на всебічне покращення якості людського життя. А з іншого боку, вона слугуватиме фундаментом євроінтеграційного процесу України, оскільки критерії сталого розвитку та екологічної безпеки будуть першочерговими» [52].

Станом на 1 січня 2021 року в Закарпатській області проживало 1247 тис. осіб. З них близько 40% населення проживало у містах, 60% - у сільській місцевості. Тенденції приросту населення є негативними, як і в цілому по Україні. Протягом 2015-2021 року спостерігається поступове скорочення чисельності наявного населення. На рис. 2.8 наведено динаміку показників демографічного приросту та рівня безробіття у Закарпатській області.

До основних виявлених тенденцій можна віднести насамперед природне скорочення населення Закарпаття внаслідок перевищення смертності над народжуваністю, а також трудової міграції. Закарпатська область відноситься до регіонів, для яких характерним є високий рівень трудової міграції економічно активного населення за кордон. Цьому сприяє

насамперед близькість кордонів з країнами ЄС, нестача робочих місць через низький рівень індустріального розвитку регіону, порівняно низький рівень оплати праці та усталені традиції працевлаштування суттєвої частини місцевого населення за кордоном.

Рисунок 2.8. Динаміка чисельності наявного, економічно активного населення та рівня безробіття у Закарпатській області

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Закарпатській області [53]

Традиційно, в Закарпатській області рівень середньої заробітної плати нижчий, ніж у середньому по Україні на 10-12%. Це пов'язано насамперед з переважно сільськогосподарською та туристичною орієнтацією економіки. Важливими індикаторами інклюзивного зростання є доходи та витрати домогосподарств та, пов'язані з цим, можливості до заощаджень. Оскільки саме наявність вільних коштів у населення сприяють їх вкладенню у розвиток малого бізнесу, інвестування у місцевий розвиток громад та підтримки некомерційних організацій й соціальних ініціатив. У таблиці 2.5 наведено динаміку доходів, витрат та умовних заощаджень домогосподарств в Закарпатській області.

Таблиця 2.5. Динаміка показників економічного становища домогосподарств у Закарпатській області

Період	Сукупні ресурси домогосподарств, грн.	Сукупні витрати в середньому на одне домогосподарство, грн	Заощадження домогосподарств, грн.	Заощадження домогосподарств, у % до сукупних ресурсів
2010	3860,7	3773,7	87	2,3
2011	4428,6	4158,9	269,7	6,5
2012	4843,8	4284,3	559,5	13,1
2013	5118,9	4704,9	414	8,8
2014	5839,7	5519	320,7	5,8
2015	7279,5	7052	227,5	3,2
2016	8569,3	8348,1	221,2	2,6
2017	10767,5	9657,6	1109,9	11,5
2018	12803,7	11790,3	1013,4	8,6
2019	16181	12767,7	3413,3	26,7
2020	14323,9	12586,8	1737,1	13,8
2021	17852,4	15394,6	2457,8	16,0
Приріст 2021/2010, %	303,1	270,2	811,3	2,3

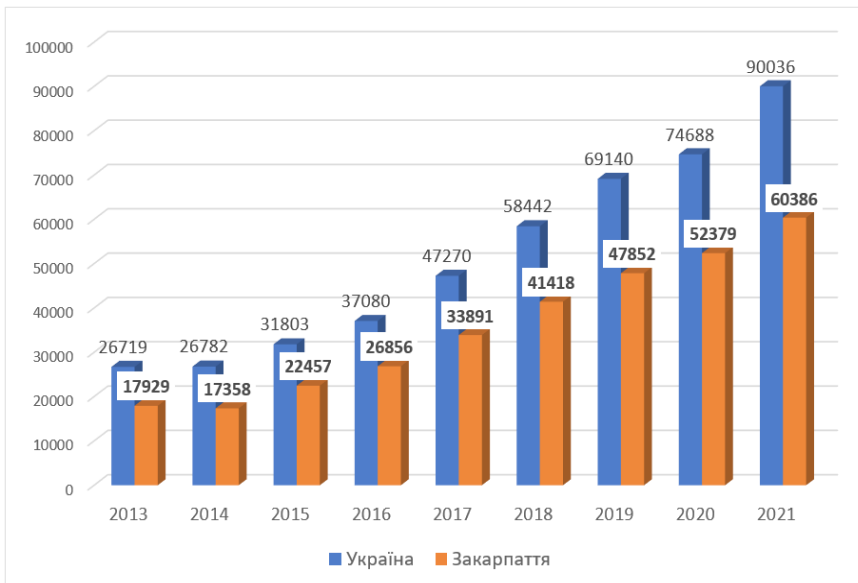
Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Закарпатській області [53]

Статистичні дані показують, що найнижчий рівень можливостей домогосподарств щодо формування заощаджень (3,2%) спостерігався у 2015 та 2016 роках, що пов'язано насамперед зі стрімкою девальвацією національної валюти, зростанням тарифів на житлово-комунальні послуги та інфляційними процесами. У зв'язку з поступовим ростом доходів на тлі стабілізації цін, у 2017 році спостерігається покращення економічного становища домогосподарств, а у 2019 році – пік можливостей до заощаджень, коли сукупні ресурси на 26% перевищили витрати домогосподарств. У 2020 році під впливом погіршення ділової активності внаслідок пандемії COVID-19, доходи домогосподарств скоротилися, проте вже у 2021 році спостерігаємо певне зростання (+3%).

У загальному, за період 2011-2021 років загальні доходи домогосподарств зростали швидшими темпами порівняно з

витратами (300% проти 270%), що позитивно позначилося на загальній сумі заощаджень, що могли собі дозволити домогосподарства Закарпаття у 2021 році. Усереднені дані щодо доходів домогосподарств не у повній мірі відображають реальну ситуацію. Статистичне співвідношення загальних доходів найбільш та найменш забезпечених 20% населення становить різницю у 3,5 разів, що в загальному відповідає усередненим даним по Україні. Індекс Джині у 2021 році становив 21,8 % що на 3% нижче ніж по Україні.

Водночас, наявні доходи у розрахунку на одну особу населення в Закарпатській області є суттєво нижчими, ніж середній показник по Україні, що проілюстровано на рис. 2.9.

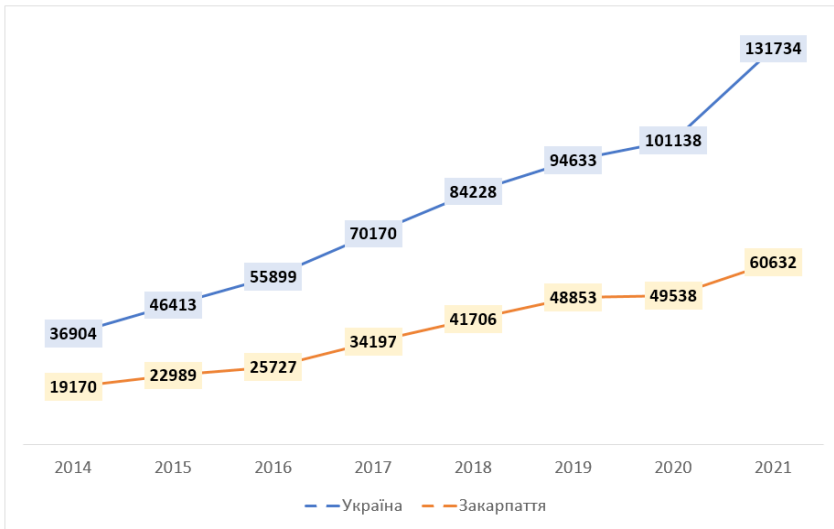
Рисунок 2.9. Динаміка доходів у розрахунку на одну особу населення, грн.

Джерело: [53]

Отже, доходи на одну особу населення у Закарпатській області впродовж усього аналізованого періоду є нижчими, ніж у середньому по Україні. При цьому, розрив у доходах щороку зростає. Це становить загрозу для інклюзивного розвитку регіону й формує основний виклик для громад, а саме

створення умов для розвитку економічного потенціалу, що є основною умовою для формування та ефективного використання потенціалу інклюзивного зростання. Станом на кінець 2021 року такий розрив становив 33%.

З економічної точки зору, Закарпаття можна віднести до регіонів із суттєво недооціненим економічним потенціалом. Такий стан справ пов'язаний з периферійним розміщенням відносно столиці та загальним поділом праці у контексті формування промислової політики у радянський і пострадянський період. Територіальна віддаленість від великих індустріальних центрів, недостатній розвиток транспортної інфраструктури через гірську місцевість зумовили спеціалізацію регіону, сконцентровану насамперед на туристичних послугах, незначному розвитку сільського господарства та деревообробної промисловості.

Рисунок 2.10. Динаміка валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу населення по Україні та у Закарпатській області

Джерело: [45]

Цим пояснюється також рівень ВРП у розрахунку на одну особу населення, що є нижчим ніж у більшості регіонів.

Низькими є також показники валової доданої вартості та капітальних інвестицій порівняно з середніми показниками по Україні. Частка ВРП Закарпаття у ВВП України традиційно коливається у межах 1,4-1,5%. На кінець 2021 року ВРП досліджуваного регіону склав 75 626 млн грн, що на 1,9% вище ніж у попередньому періоді. Проте, враховуючи падіння у 2020 році на 7% повернення до рівня 2019 року потребує суттєвого підвищення ділової активності. На рис.2.10 наведено порівняльну динаміку ВРП у розрахунку на одну особу населення в Закарпатському регіоні та у середньому по Україні.

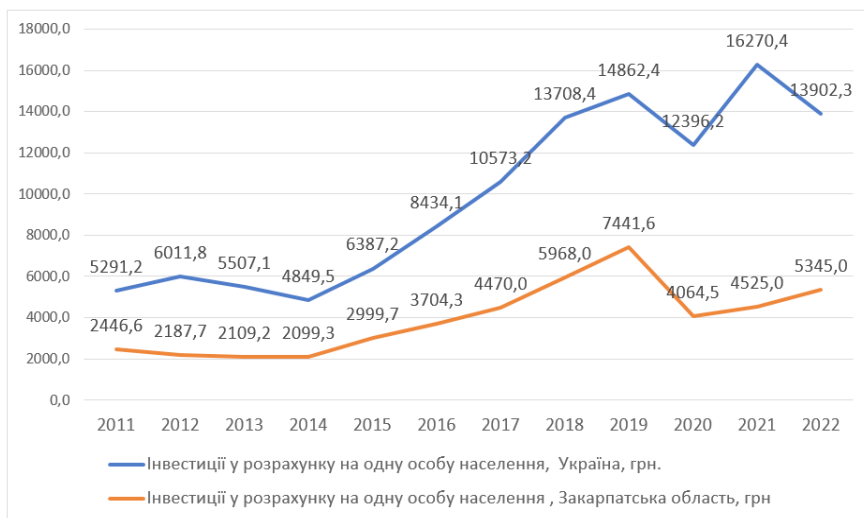
У динаміці спостерігається зростання розриву між порівнюваними показниками по Україні і в Закарпатській області. Станом на кінець 2021 року такий розрив сягнув 54%, що вказує на суттєві економічні диспропорції та перешкоди щодо інклюзивного зростання у регіоні за умови продовження пасивної економічної стратегії.

У Закарпатській області, як і в інших регіонах України, спостерігається висока частка тіньових доходів і витрат, що на думку експертів становить біля 45% не врахованих в офіційних даних статистики, зокрема і через високий рівень корупційних схем на митному кордоні [55].

Важливим чинником інклюзивного зростання економіки є обсяги та структура капітальних інвестицій. За період 2011-2021 року, обсяг капітальних інвестицій в економіку області зріс на 106%. Для порівняння, обсяг капітальних інвестицій в національну економіку за цей же період зріс на 146%. Аналізуючи показники капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу населення по Україні в цілому і у Закарпатській області можна відмітити, що існує значний розрив у даних показниках. Зокрема, станом на кінець 2021 року такий розрив склав майже 73%. На рисунку 2.11 наведено порівняльну динаміку капітального інвестування в Україні і Закарпатській області за період 2011-2021 року у розрахунку на одну особу населення.

Динаміка капітальних інвестицій у економіку Закарпаття, в цілому, відтворює динаміку в національній економіці, що свідчить про перевагу макроекономічних чинників капітального інвестування. Водночас, обсяги капітальних інвестицій є суттєво

нижчими, ніж у середньому по країні, що доводить порівняно нижчий рівень використання економічного потенціалу у регіоні.

Рисунок 2.11. Порівняльна динаміка капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу населення

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [45]

Інвестиції, зокрема зовнішні, надають суттєвого поштовху для інклюзивного зростання. У 2021 році за даними обласної військової адміністрації в область надійшло зовнішніх інвестицій на суму 269,6 млн. дол. США. Обсяг прямих інвестицій у розрахунку на одну особу становив 216,0 дол. США., що на 11 % більше ніж у минулому році. «Із країн Європейського Союзу надійшло 252,9 млн. дол. США інвестицій (93,8 % загального обсягу), 16,7 млн. дол. США (6,2 %) – з інших країн. Прямі іноземні інвестиції за видами економічної діяльності розміщені наступним чином: промисловість – 81,5 % (загального обсягу), операції з нерухомим майном – 7,8 %, оптова та роздрібна торгівля, ремонт транспортних засобів і мотоциклів – 2,8 %, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність – 2,8 %, тимчасове розміщування й організація харчування – 2,0 %, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги – 1,4 %, діяльність у сфері адміністративного та допо-

міжного обслуговування – 0,9 %, сільське господарство, лісове та рибне господарство – 0,4 %, будівництво – 0,1 %, інші види – 0,3 % (інформація та телекомунікації; фінансова та страхова діяльність; професійна, наукова та технічна діяльність; освіта; державне управління й оборона; обов’язкове соціальне страхування; мистецтво, спорт, розваги та відпочинок)» [54].

Суттєвий вплив на вибір шляхів, визначення напрямків і можливостей інклюзивного зростання на рівні адміністративно-територіальних одиниць здійснила реформа децентралізації. У Закарпатській області процеси децентралізації проходили повільніше, ніж в більшості регіонів України. Більшість територіальних громад створено у 2020 році. Процеси реалізації реформи проходили достатньо болісно та проблематично через суттєві диспропорції щодо забезпечення громад місцевими ресурсами та економічними активами.

У результаті адміністративно-територіальної реформи, на кінець 2021 року в Закарпатті сформовано 6 районів та 64 територіальні громади, до складу яких входить 578 сільських населених пунктів, 19 селищ міського типу та 11 міст. Кількість адміністративно-територіальних одиниць по районах Закарпатської області наведено у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6. Кількість адміністративно-територіальних одиниць по районах Закарпатської області

По області	Адміністративний центр	Територіальні громади	Міста	Селища міського типу	Сільські населені пункти	Населення, тис. осіб
		64				
Берегівський	Берегове	10	2	3	100	209,2
Мукачівський	Мукачево	13	2	4	136	254,6
Рахівський	Рахів	4	1	3	25	82,8
Тячівський	Тячів	10	1	5	58	185,3
Ужгородський	Ужгород	14	3	2	120	255,8
Хустський	Хуст	13	2	2	139	269

Джерело: [51]

Погоджуємося з Пановим А.В., що «одним з найбільш проблемних питань у формуванні районів та територіальних громад Закарпаття є непоодинокі відсутність кореляції з системою транспортних мереж. Зокрема, для того, щоб умовний житель села Заріччя нового Хустського району дістався до районного центру, він буде вимушений кілька разів перетнути кордон власного району і потрапити до Берегівського, а потім знов повернутися. Такі нюанси в майбутньому можуть негативно вплинути на життєдіяльність нових районів, зручність комунікації населення з державними органами, зокрема ви-кликати проблеми у визначенні юрисдикції, зонах відповідальності у обслуговуванні громадян тощо» [55].

Статистичні дані показують також суттєві нерівності соціально-економічного розвитку новоутворених територіальних одиниць на рівні районів Закарпатської області. У таблиці 2.7. наведено основні показники соціально-економічного розвитку новоутворених районів Закарпатської області.

Таблиця 2.7. Показники соціально-економічного розвитку територіальних одиниць Закарпатської області у 2021 році

Райони	Кількість підприємств, одиниць	Кількість зайнятих працівників, осіб	Кількість найманих працівників, осіб	Витрати на оплату праці, тис. грн	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), тис. грн.
Берегівський	1008	11790	11269	1302762,3	4987455,6
Мукачівський	1458	26001	25502	2692976,7	19487958,6
Рахівський	239	3296	3231	292485,5	885969,3
Тячівський	359	4925	4779	569937,5	4022643,2
Ужгородський	2899	35818	34726	4159688,5	30167631,8
Хустський	560	6334	6123	476704,6	3932523,8

Джерело: сформовано на основі даних [53]

Показники, наведені у таблиці розраховано за даними Головного управління статистики у Закарпатській області та

даними щодо об'єднання територіальних одиниць у 6 районів у контексті адміністративно-територіальної реформи. Розрахунки свідчать про достатньо суттєві диспропорції щодо економічного та людського потенціалу новоутворених територій та нерівність стартових умов для інклюзивного зростання.

Додаткової уваги також потребують заходи щодо підтримки підприємництва регіону, оскільки саме прибуток є одним з ресурсів, які можуть бути інвестовані у інклюзивне зростання за умови державного стимулювання відповідних інвестицій та наявності таких можливостей у місцевого бізнесу. За даними головного управління статистики у Закарпатській області в 2021 році у половини новоутворених районів зафіксовано збиткове сальдо підприємницької діяльності. Питома вага прибуткових підприємств у розрізі районів складає від 83,3% (Тячівський район) до 65,3% (Ужгородський район). Фінансові результати підприємств Закарпаття у розрізі територіальних одиниць районного рівня наведено у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8. Ефективність економічної діяльності суб'єктів господарювання адміністративних одиниць Закарпатської області

Райони	Фінансовий результат (сальдо)	Одержали прибуток	
		у % до загальної кількості підприємств	Сума прибутку, тис. грн.
Берегівський	103000,9	83,2	373492,1
Мукачівський	-106,4	73,3	763311,3
Рахівський	-28389,9	74,4	33114,8
Тячівський	80498,9	83,3	183980,7
Ужгородський	-134675,3	65,3	860750,6
Хустський	171049	76,4	252817,6

Джерело: сформовано автором на основі опрацювання статистичних даних [53]

За підсумками 2021 року найнижчий рівень прибутковості зафіксовано в Ужгородському районі. Такий показник є результатом насамперед реформи децентралізації за якої до даного району відійшли територіальні громади найбільш депресивних з точки зору промислового розвитку регіони (Пере-

чинський та Великоберезнянський). Тому, важливим завданням у процесі інклюзивного зростання є формування дієвих інструментів економічного і соціального вирівнювання як у межах територіальних одиниць, так і на міжрегіональному рівні.

З метою забезпечення порівнюваності даних соціально-економічного стану районів Закарпаття згідно пропонованих методичних рекомендацій показники переведено у відносні значення на основі їх перерахунку відповідно до чисельності населення районів. Також, до системи індикаторів включено показник прибутковості підприємств досліджуваних територіальних одиниць. Результати розрахунків наведено у таблиці 2.9.

Таблиця 2.9. Показники соціально-економічного розвитку територіальних одиниць Закарпатської області у розрахунку на одну особу населення

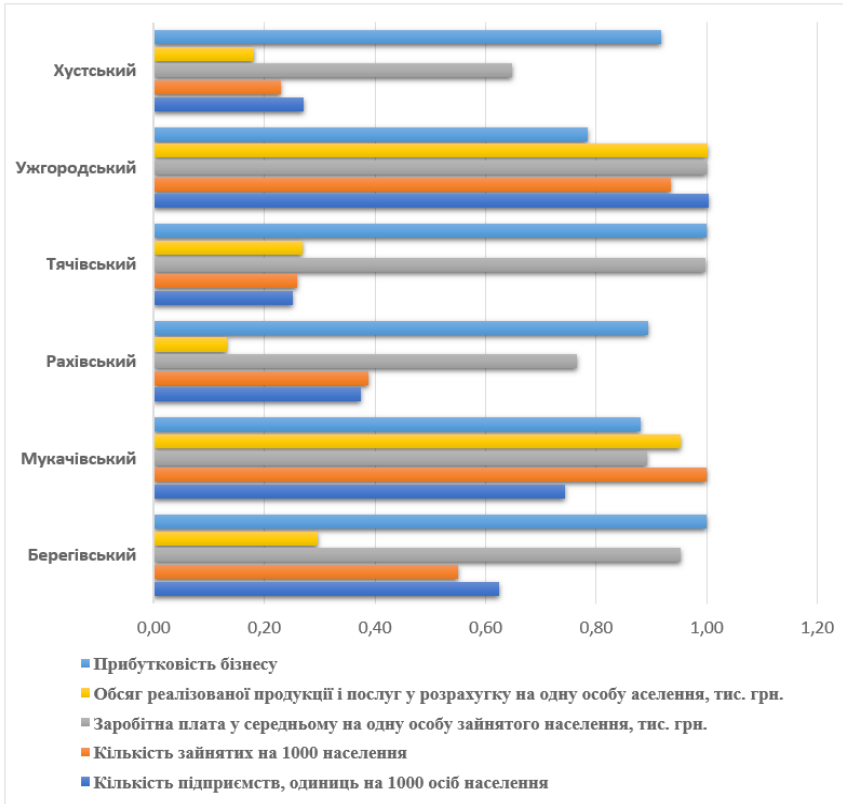
Райони	Кількість підприємств, одиниць на 1000 осіб населення	Кількість зайнятих на 1000 населення	Заробітна плата у середньому на одну особу зайнятого населення, тис. грн.	Обсяг реалізованої продукції і послуг у розрахунку на одну особу населення, тис. грн.
Берегівський	4,9	57,0	110,5	24,1
Мукачівський	5,8	103,5	103,6	77,6
Рахівський	2,9	40,2	88,7	10,8
Тячівський	2,0	26,8	115,7	21,9
Ужгородський	7,8	96,7	116,1	81,4
Хустський	2,1	23,8	75,3	14,8

Джерело: сформовано на основі даних [53]

На основі пропонованих методичних підходів з використання формул (2.6-2.7) обчислено нормовані індикатори потенціалу інклюзивного зростання територіальних одиниць Закарпатської області. На рис. 2.12 наведено результати розрахунків, що ілюструють основні проблемні зони та переваги кожного регіону.

Результати розрахунків показали, що лідируючі позиції за більшістю (3 із 5) індикаторів займає Ужгородський район.

Порівняно з іншими районами слабкою стороною залишається рівень зайнятості населення та прибутковості бізнесу. Мукачівський район домінує за рівнем зайнятості населення, інші індикатори вище середніх по районам.

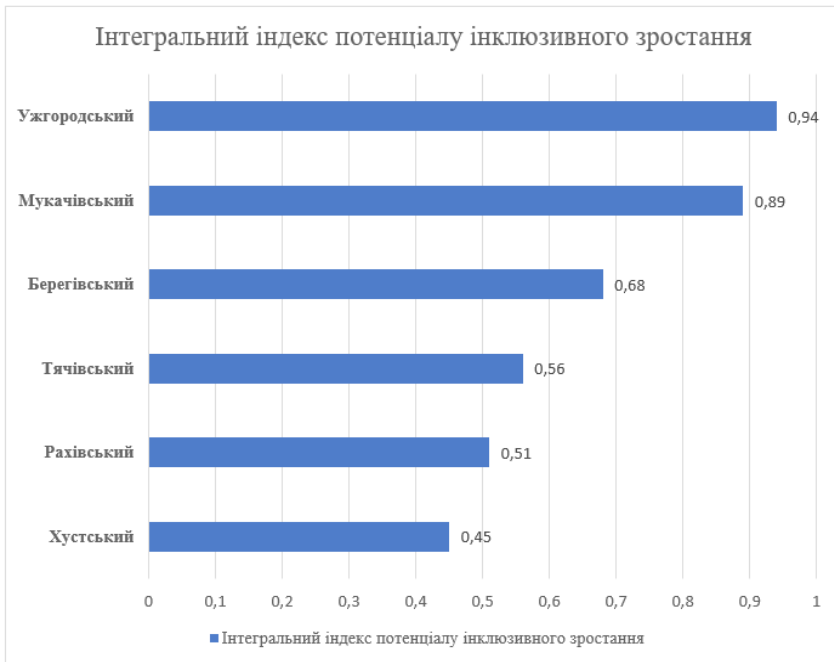

Рисунок 2.12. Нормовані індикатори потенціалу інклюзивного розвитку у розрізі районів Закарпатської області

Джерело: розраховано автором на основі даних [53]

Найгірший стан економічного потенціалу у Рахівському та Хустському районах, що тягне за собою порівняно нижчий рівень людського розвитку.

Використовуючи формулу 2.8 розраховано інтегрований показник інклюзивного зростання. Результати розрахунків представлено у рейтингу (рис.2.13).

Рисунок 2.13. Рейтинг адміністративних районів Закарпатської області за рівнем інклюзивного потенціалу

Джерело: розраховано автором

Отже, результати порівняльного аналізу потенціалу інклюзивного зростання дозволили виявити стартові позиції кожної територіальної одиниці після кінцевого запуску територіальної реформи в Закарпатській області.

На сьогодні залишається ряд проблемних питань подальшого розвитку територіальних громад, які потребують вирішення у рамках забезпечення інклюзивного зростання:

- 1) зниження соціально-економічних диспропорцій територіального розвитку;
- 2) забезпечення рівного доступу населення громад до медичних, освітніх, транспортних послуг та послуг житлово-комунального господарства;
- 3) визначення ключових чинників економічного зростання кожної території;
- 4) створення нових робочих місць та стимулювання бізнесу.

Отже, інклюзивний розвиток територіальних громад вимагає комплексного підходу, який охоплює економічні, соціальні, культурні та інституційні аспекти. Тільки через спільні зусилля усіх зацікавлених сторін ціль інклюзивного розвитку може бути досягнуто.

2.3. Фінансово-економічний базис інклюзивного розвитку територіальних одиниць

Умови сучасної діяльності територіальних громад вимагають впровадження регіональної політики з використанням інклюзивного підходу. Це означає створення безпечних умов для повноцінного розвитку різних типів територій, а також ефективної системи цивільного захисту, враховуючи їхні особливості: території з унікальними можливостями для розвитку сталого розвитку та економічного зростання. Успішність цього завдання залежить від організаційного та інституційного забезпечення, а також здатності накопичувати фінансові ресурси як внутрішні, так і зовнішні, а також від активізації фінансування проектів за допомогою грантів.

Питання фінансово-економічного забезпечення сталого зростання територіальних одиниць є ключовим в умовах децентралізації. Від обсягів фінансових надходжень залежать можливості територіальних органів стимулювання сталого розвитку територій, фінансування програм, розбудова та модернізація інфраструктури.

В умовах реалізації реформи децентралізації з 2015 року в Україні втілена в життя нова бюджетна модель фінансової децентралізації, реалізація якої спрямована на формування фінансово-самодостатніх територіальних одиниць шляхом збільшення обсягів фінансових ресурсів, які залишаються у розпорядженні органів місцевого самоврядування.

Відповідно до положень бюджетної децентралізації, у розпорядженні місцевих бюджетів об'єднаних територіальних громад згідно з Бюджетним кодексом залишаються наступні податкові надходження, наведені у таблиці.2.10.

**Таблиця 2.10. Джерела фінансування місцевих бюджетів
згідно Бюджетного кодексу України**

Види надходжень	Джерела надходжень місцевих бюджетів
Податки	- 60% на доходи фізичних осіб; - 25% екологічного податку; - 5% акцизного податку з реалізації підакцизних товарів; - 100% єдиного податку; - 100% на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності; - 100% податку на майно (нерухомість, земля, транспорт).
Збори та платежі	- державне мито; - плата за надання адміністративних послуг, адміністративні штрафи та штрафні санкції; - збір за місця паркування транспортних засобів; - туристичний збір; - плата за ліцензії та сертифікати на певні види господарської діяльності; - надходження від орендної плати за користування майном що перебуває в комунальній власності; - рентні плати за користування надрами, за спеціальне використання води та водних об'єктів, лісових ресурсів; - орендна плата за водні об'єкти, їх частини; - плата за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів (банківські депозити); - концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності; - 75% коштів відшкодування втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва; - 50% грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього середовища внаслідок господарської та ін. діяльності; - 10% вартості питної води від суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють реалізацію питної води через системи централізованого водопостачання з відхиленням від відповідних стандартів; - 55% коштів від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності до розмежування земель державної і комунальної власності; - 1,5% коштів від використання (реалізації) частини виробленої продукції, що залишається у власності держави відповідно до угод про розподіл продукції, та/або коштів на території громад, де знаходиться відповідна ділянка надр (газ, нафта); - плата за надання місцевих гарантій»
Додаткові надходження	- цільові та добровільні внески підприємств, установ, організацій і громадян до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища; - надходження з інших цільових фондів; - міжнародні гранти; - позики.

Джерело: [56]

До повноважень сільських, селищних, міських рад та рад об'єднаних територіальних громад (ОТГ) щодо податків та зборів належать:

- встановлення ставок місцевих податків та зборів в межах ставок, визначених Податковим кодексом;
- визначення переліку податкових агентів згідно із ст. 268 Податкового кодексу (щодо туристичного збору);
- прийняття рішення про встановлення місцевих податків та зборів, зміну розміру їх ставок, об'єкта оподаткування, порядку справляння чи надання податкових пільг, яке тягне за собою зміну податкових зобов'язань платників податків та яке набирає чинності з початку бюджетного періоду

Отже, фактично за кожним місцевим податком та збором органи місцевого самоврядування мають право визначати пільги з податку та ставки, але виключно в межах тих нормативів, що передбачені нормами Податкового кодексу України. А реформа з децентралізації дозволила місцевим бюджетам швидко нарощувати обсяги податкових надходжень [57].

Відповідно до нових змін до законодавства [58], сьогодні впроваджується регіональна політика, спираючись на інклюзивний підхід, що передбачає створення нового класифікаційного підходу до горизонтального розвитку України, особливо в умовах воєнного стану. Цей підхід розподіляє території на три категорії: території відновлення, території сталого розвитку та полюси економічного зростання. Кожна з цих територій повинна розробити стратегічні плани, які забезпечують їхню цілісність та фізичний захист, а також забезпечення необхідними ресурсами для розв'язання гуманітарних проблем та забезпечення оборони. Ці стратегічні плани також повинні враховувати ризики стійкості, створювати резерви для сталого розвитку та забезпечувати протидію можливим агресорам.

Як зазначає Желюк Т. та Жуковська А., «в сучасних умовах територіальні громади мають активізувати діяльність щодо пошуку інноваційних джерел фінансового забезпечення розвитку територій з дотримання інклюзивних підходів (врахування специфіки і стану розвитку території), співпраці з донорськими організаціями європейських держав щодо

створення інклюзивного, безпечного середовища життєдіяльності громади, максимального соціального захисту та підтримки жителів громад, розбудови та модернізації інфраструктури громад, а також підготовки до реалізації проектів післявоєнного соціально-економічного розвитку» [59].

Для успішного використання грантових можливостей, місцева влада повинна мати відповідні навички і компетентності, серед яких важливим є:

1) стратегічне планування, тобто місцева влада повинна бути здатною вибирати та чітко формулювати стратегічні та оперативні напрями діяльності, що включає в себе розробку чітких цілей і планів дій, які відповідають потребам громади;

2) здатність взаємодіяти з потенційними донорами, що включає в себе розуміння процесу залучення грантів, ведення комунікації з потенційними фінансовими партнерами, і відповідність їхнім вимогам;

3) місцева влада повинна мати здатність ефективно реалізовувати проектну діяльність, включаючи планування, виконання, моніторинг та звітування, що передбачає насамперед ефективне управління ресурсами, виконання графіків та досягнення поставлених завдань.

Забезпечення цих компетентностей допоможе місцевим органам влади ефективно використовувати грантові інструменти для забезпечення розвитку своїх територій і вирішення важливих соціальних та економічних завдань.

Основним джерелом інклюзивного розвитку територіальних одиниць є бюджети всіх рівнів. Бюджети грають важливу роль у забезпеченні фінансових ресурсів для інфраструктурних проектів, програм соціального захисту, освіти, охорони здоров'я, а також інших ініціатив, спрямованих на включення різних груп населення у розвиток та забезпечення їхніх потреб. Це може включати в себе фінансування проектів доступності для людей з обмеженими можливостями, підтримку місцевих ініціатив з розвитку малого підприємництва та сільського господарства, а також інвестиції в освіту та навчання.

Погоджуємося з Адамчук-Коротичською М. А., що успішна реалізація інклюзивного розвитку територій передбачає

ефективне управління бюджетами, визначення пріоритетів та розподіл ресурсів у відповідності з цілями та завданнями, спрямованими на включення всіх верств населення в процес розвитку. Бюджети допомагають створити умови для інклюзивного росту та покращання якості життя громадян [60].

Аналізуючи доходи місцевих бюджетів слід зазначити, що основним джерелом поповнення місцевих та центрального бюджету є: податок на доходи фізичних осіб (ПДФО), міжнародні гранти, податок на додану вартість (ПДВ) та податок на прибуток.

За період 2018-2022 років загальні доходи місцевих бюджетів України без міжбюджетних трансфертів зросли на 44,4%. А у 2022 році, попри війну на 13% порівняно з 2021 роком. На рис.2.14 наведено динаміку доходів місцевих бюджетів.

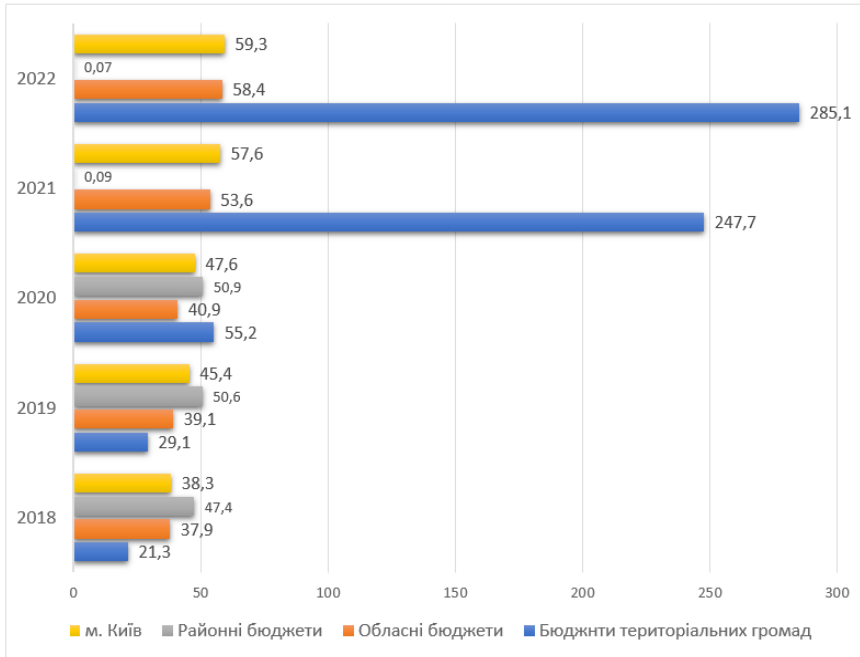
Рисунок 2.14. Динаміка доходів місцевих бюджетів України

Джерело: сформовано за даними [61]

Зростання відбулося в основному завдяки росту податкової бази, зокрема збільшення акцизу на спиртні напої та тютюнові вироби, зростання заробітної плати та, відповідно, відрахувань ПДФО, росту прибутків підприємств.

Доцільно зауважити, що протягом дослідженого періоду питома вага місцевих бюджетів у загальних доходах зведено-

го бюджету України зросла з 22,3 до 24,4%, що свідчить про успішність фінансової децентралізації. Підтвердженням цього є випереджаюче зростання доходів територіальних одиниць у структурі місцевих бюджетів у 2021 та 2022 роках (рис.2.15).

Рисунок 2.15. Структурні зміни у доходах місцевих бюджетів за рівнями

Джерело: сформовано автором за даними [61-62]

Отже, 2022 рік показав наскільки стійким є місцеве самоврядування, яке здатне гідно протистояти будь-яким викликам, зокрема і у фінансовій частині, навіть в умовах воєнного стану. Рік для країни був важким, але органи місцевого самоврядування продемонстрували належну підтримку не тільки силам тероборони та Збройним силам України (ЗСУ), та національній безпеці, але й внутрішньо переміщеним особам, які потребували прихистку. Організація та забезпечення діяльності тероборони, матеріально-технічна допомога ЗСУ, залучення допомоги іноземних партнерів – це ті речі, які органи

місцевого самоврядування (ОМС) взялися підтримувати із самого початку ганебного вторгнення РФ, забезпечуючи при цьому, постійну підтримку всіх сфер життєдіяльності громадян на місцевому рівні (допомога внутрішньо переміщеним особам, підтримка релокованого бізнесу, організація укриттів, продовження надання послуг на високому рівні). І це все незважаючи на щоденні обстріли. І все це завдяки ефективно проведеній реформі децентралізації, яка дала змогу ОМС отримати автономні, самостійні, належні фінансові ресурси, які відіграли головну роль в протистоянні викликам [61].

Зрозуміло, що на початку війни були складні фінансові та економічні умови для місцевого самоврядування. Крім того, держава вжила заходів для створення стабільного економічного середовища для бізнесу, включаючи податкові пільги, які потребували адаптації з боку органів місцевого самоврядування. Місцеві органи самоврядування успішно справилися з цим завданням, і в подальших місяцях вони навіть власними коштами підтримували бізнес та розробляли різні програми для підтримки підприємств.

Як показують статистичні дані, у структурі доходів місцевих бюджетів суттєво зростає частка податкових надходжень, яка за період 2015-2022 рік зросла з 33 до 70,9% і, відповідно, скорочується частка офіційних трансфертів з державного бюджету. Структурна динаміка джерел поповнення місцевих бюджетів наведена у таблиці 2.11.

Динаміку щодо зростання податкових надходжень можна вважати позитивною, оскільки вона свідчить про підвищення рівня фінансової незалежності територіальних одиниць та, в цілому, успішність процесів фінансової децентралізації. Водночас, необхідно відзначити, що практично 90% місцевих бюджетів спрямовується на підтримку соціальної сфери, включаючи освіту, охорону здоров'я, культуру тощо, і це є зобов'язанням, делегованим державою. Проте, ці ресурси дозволяють лише частково покрити витрати на заробітну платню працівників (приблизно 70-80%). Залишаються серйозні дефіцити для фінансування інфраструктури, закупівлі обладнання, медикаментів, підручників, харчування для школярів та

інших важливих потреб. Можливості формування бюджетів для довгострокового розвитку місцевих громад суттєво обмежені, оскільки в середньому лише близько 10-11% місцевих бюджетів можуть бути виділені на такі проекти.

Таблиця 2.11. Структурні зміни джерел формування місцевих бюджетів в Україні

Рік	Податкові надходження	Неподаткові надходження	Доходи від операцій з капіталом	Цільові фонди	Всього (власні доходи)	Офіційні трансферти
2015	33,4	6,8	0,5	0,2	40,9	59,1
2016	40,1	6	0,4	0,1	46,6	53,4
2017	40	5,2	0,4	0,1	45,7	54,3
2018	41,3	5	0,4	0,1	46,8	53,2
2019	40,8	5,1	0,4	0,1	46,3	53,6
2020	61	5,2	0,1	0,22	66	34
2021	62	2	0,1	0,3	64,4	35,6
2022	70,9	3,9	0,4	0,1	75,3	24,7
Приріст 2022 до 2015	37,5	-2,9	-0,1	-0,1	34,4	-34,4
Приріст 2022 до 2021	8,9	1,9	0,3	-0,2	10,9	-10,9

Джерело: сформовано за даними [61-62]

Слід відмітити, що війна внесла свої корективи у формування місцевих бюджетів залежно від їх територіального розміщення. Зокрема, найбільший приріст доходів за 2022 рік спостерігається у західних областях. При цьому приріст доходів скорочується у центральних і південних регіонах, а у східних і південно-східних бачимо скорочення. Так, найбільший приріст зафіксовано в Львівській (+143%), Житомирській (+142), Закарпатській (+142%) та Волинській області (+138%). У той час найбільше скорочення доходів місцевого бюджету зафіксовано у Херсонській (-42%), Луганській (-26%), Запорізькій (-16%) та Донецькій (-16%) внаслідок окупації їх частин Російською федерацією. Це свідчить про те, що після

перемоги постане завдання щодо розробки державних програм вирівнювання соціально-економічного розвитку громад у різних регіонах України та відповідного розподілу фінансів відновлення територій і розбудови інклюзивної економіки.

Якщо говорити про місцеві бюджет Закарпатської області, можна відмітити що в умовах війни обсяги бюджетних доходів демонструють тенденцію до зростання. Це пов'язано насамперед з релокацією частини підприємств з східних регіонів, значним зростанням чисельності населення за рахунок тимчасово переміщених осіб та зростання відрахувань ПДФО з заробітних плат військовослужбовців. У таблиці 2.12 наведено основні показники надходжень до бюджету Закарпатської області у розрізі районів.

Таблиця 2.12. Надходження податків, зборів та інших доходів до місцевих бюджетів Закарпатської області

Райони Закарпатської області	2021	темпи росту до 2020, %	2022	темпи росту до 2021, %
Обласний	982496	122	1594831	128,6
Берегівський	1244,4	35,9	702,9	42
Мукачівський	855,3	40,5	266,8	3,32
Рахівський	386,5	63,8	304,8	57,2
Тячівський	835,3	48,6	993,3	57,5
Ужгородський	962,6	19,4	386,8	40,2
Хустський	1886,8	50,7	885,7	46,9

Джерело: [63]

Так, протягом 2021 року до місцевих бюджетів Закарпатської області, включаючи загальний та спеціальний фонди, було зібрано податків, зборів та інших доходів на суму 6 557 387,9 тисяч гривень, що становить збільшення на 17,5% у порівнянні з відповідним періодом 2020 року. У 2022 році до місцевих бюджетів Закарпатської області (загальний та спеціальний фонди) було зібрано податків, зборів та інших доходів на суму 9 706 179,5 тисяч гривень, що представляє збільшення на 35,8% порівняно з 2021 роком.

На рівні територіальних одиниць Закарпатської області теж спостерігається певний приріст податкових і неподаткових

надходжень. Так, за даними Закарпатської обласної військової адміністрації, в 2022 році, у 43 з 64 територіальних громад спостерігався приріст податкових надходжень більш, ніж на 15% порівняно з попереднім роком. Найбільший приріст зафіксовано в Оноківській (227,2%), Перечинській (207%), Мукачівській (204%) та Чопській (202,9%) територіальних громадах. В цілому також спостерігається позитивний ріст показників самозабезпеченості, збільшення капітальних видатків та інших показників бюджетної ефективності майже у всіх громадах регіону. До прикладу, в Івановецькій територіальній громаді, яка є порівняно невеликою за кількістю населення та територіями ріст показників бюджетної ефективності наведено у таблиці 2.13.

**Таблиця 2.13. Показники бюджету
Івановецької територіальної громади**

Назва показника	2021	2022	Приріст, %	Середній показник по Укра- їні	Відхилення від середньо- го показника по Україні, %
Доходи загального фонду на 1-го мешканця (грн)	4453,6	4765,4	7	2145,1	122,1
Видатки загального фонду на 1-го мешканця (грн)	8667,5	8840,9	2	3750,8	135,7
Капітальні видатки на 1-го мешканця (грн)	204,6	210,7	3	74,9	181,4
Рівень дотаційності бюджетів (%)	21,4	21,2	-1	15,6	36,2
Співвідношення видатків на утримання апарату управління із сумою доходів загального фонду (%)	28,7	28,1	-2	28,4	-1,0
Питома вага заробітної плати у видатках загального фонду (%)	76,6	77,3	1	82,5	-6,3
Видатки на загальну середню освіту на 1-го учня (грн)	31398	31712,0	1	12364,1	156,5
Питома вага місцевих податків і зборів у доходах загального фонду (%)	25,1	27,6	10	36,6	-24,5

Джерело: сформовано автором за даними [64]

Отже, у 2022 році спостерігається приріст надходжень до місцевого бюджету громади, а також доходи загального фонду на одного мешканця та капітальні видатки у розрахунку на одного мешканця громади. Це свідчить про успішність діяльності органів місцевого самоврядування та зростання ділової активності в громаді. Насамперед приріст показників забезпечено за рахунок збільшення чисельності населення за рахунок тимчасово переміщених осіб в умовах війни. Це позитивно вплинуло на місцевий бізнес та доходи домогосподарств. Порівняно з середніми значеннями по Україні показники є вищими на 22-82%. Проте, головним завдання є не тільки закріплення досягнутих результатів за рахунок тимчасових змін в умовах війни, а ефективно управління місцевими фінансами для забезпечення інклюзивного і сталого розвитку громади у стратегічній перспективі.

До вимірників інклюзивного розвитку можна віднести, насамперед, структуру видатків місцевих бюджетів, зокрема частку видатків соціального забезпечення і розвитку та капітального інвестування. У таблиці 2.14 наведено динаміку та структурні зміни видатків місцевих бюджетів України за період 2019-2022 років за функціональною класифікацією.

Таблиця 2.14. Структурно-динамічні зміни видатків місцевих бюджетів України у 2019–2022 роках

Статті видатків	2019	% у структурі	2020	% у структурі	2021	% у структурі	2022	% у структурі	Приріст, млрд. грн.	Приріст, % у структурі
Загальнодержавні функції	34,9	6,3	41	8,8	47,5	9,5	67,2	13,5	32,2	7,3
Громадський порядок, безпека та судова влада	1,3	0,2	1,8	0,4	1,6	0,3	11,1	2,24	9,8	2,0
Економічна діяльність	81,9	14,7	93,9	20,1	86,2	17,2	61,1	12,3	-20,8	-2,4
Охорона навколишнього природного середовища	3,4	0,6	2,4	0,5	2,8	0,6	0,5	0,10	-2,9	-0,5

Продовження таблиці 2.14

Статті видатків	2019	% у струк- турі	2020	% у струк- турі	2021	% у струк- турі	2022	% у струк- турі	Приріст, млрд. грн.	Приріст, % у структурі
Житлово-кому- нальне господа- рство	34,4	6,2	32,1	6,9	28	5,6	40,6	8,19	6,2	2,0
Охорона здо- ров'я	89,8	16,1	50,9	10,9	26,4	5,3	31	6,26	-58,8	-9,8
Духовний та фізичний роз- виток	21,6	3,9	21,9	4,7	25,3	5,1	22,6	4,56	1	0,7
Освіта	187	33,6	199	42,7	244	48,9	232	46,8	45,2	13,3
Соціальний захист та соці- альне забезпе- чення	103	18,5	24	5,1	26,5	5,3	29,2	5,89	-74	-12,6
Разом	557	100,0	467	100	500	100	495	100	-62	0,0

Джерело: сформовано за даними [62-63]

Як видно з таблиці 2.14, попри приріст доходів загальний обсяг видатків місцевих бюджетів у 2022 році скоротився порівняно з 2018 роком на 65 млрд. грн. Дослідження розподілу видатків у місцевих бюджетах за останні роки показують, що частка капітальних витрат в цих бюджетах почала зростати щорічно з 2018 року. Цей тренд свідчить про збільшення інвестицій в оновлення місцевої інфраструктури. Одночасно з цим, зростання вартості енергоносіїв призвело до збільшення частки витрат на комунальні послуги та енергоносії.

У структурі видатків зросли витрати на світу (+13%), витрати на загальнодержавні функції (+7%) та на громадський порядок, безпеку і судову владу (+2%) а також на послуги ЖКГ (+2%). Такі зміни продиктовані потребами населення та безпеки в умовах військових дій. У той же час суттєво знизилися обсяги видатків на охорону здоров'я, що пов'язано з реформами в даній сфері та соціальне забезпечення. Скорочення видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення на нашу думку створює певні загрози для інклюзивного розвитку громад, особливо в умовах військового стану.

У 2021 році місцеве самоврядування отримало певну підтримку після антиковідних заходів, і видатки спеціального фонду у структурі місцевих бюджетів зросли майже на 30%. Проте, через воєнні події, ці видатки змушені були зменшитися до 12,9% у структурі доходів місцевих бюджетів.

Додаткові витрати з початком війни лягли на центральний та регіональні бюджети у зв'язку з внутрішньою міграцією. На основі даних Міжнародної організації з міграції (МОМ), які були актуальні станом на червень 2023 року, виявлено, що в країні було 5,1 мільйона внутрішньо переміщених осіб (ВПО) [65]. Починаючи з серпня 2022 року, кількість ВПО зменшувалася, але тривалість їх перебування збільшувалася. Понад половина всіх ВПО (60%) повідомили, що знаходяться у стані внутрішнього переміщення впродовж року або навіть довше.

Впровадження заходів щодо соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у територіальних громадах України де вони проживають та активна робота Державної служби зайнятості щодо підтримки працевлаштування переселенців, включаючи підбір роботи, профорієнтаційні послуги, ваучери на навчання, мікрогранти для створення власного бізнесу та компенсації для роботодавців, демонструють позитивні результати. Кількість офіційно зареєстрованих безробітних серед ВПО впала з 22,5 тис. осіб на початку жовтня 2022 року, коли їх було найбільше, до 8,6 тис. осіб на початку вересня 2023 року. Це відзеркалює загальний тенденційний спад рівня безробіття в країні. Однак частка безробітних серед ВПО серед претендентів на робочі місця залишається значною, а проблема їхнього працевлаштування залишається актуальною [65].

За даними Закарпатської обласної адміністрації [63] у 2022 році загальні видатки місцевих бюджетів склали 15 049,2 мільйонів гривень, з яких 13 051,8 мільйонів гривень припадають на загальний фонд, а 1 997,4 мільйони гривень на спеціальний фонд. Структура видатків загального фонду бюджету області вказує на те, що основну частку складають видатки у соціально-культурній сфері та соціальному забезпеченні, що становить 77,4% від загальних видатків. Зокрема, видатки на освіту становлять 65,3% (або 8 526,4 мільйони гривень), на охо-

рону здоров'я – 3,8% (495,3 мільйони гривень), на соціальний захист та соціальне забезпечення населення – 4,7% (609,7 мільйони гривень), на культуру та мистецтво – 2,3% (307,2 мільйони гривень) і на фізичну культуру та спорт – 1,3% (167,3 мільйони гривень). Всього, видатки на «захищені статті» складають 10 521,7 мільйонів гривень або 80,6% від загального обсягу видатків. З них 9 385,8 мільйонів гривень витрачено на оплату праці з нарахуваннями, 680,6 мільйонів гривень на енергоносії та комунальні послуги, 4,1 мільйона гривень на медикаменти, 137,7 мільйонів гривень на продукти харчування та 313,5 мільйонів гривень на соціальне забезпечення.

В умовах воєнного стану, починаючи з березня 2022 року, фінансування видатків обласного бюджету Закарпаття забезпечувалося у повному обсязі: оплати праці, стовідсоткове покриття витрат на енергопостачання та комунальні послуги, витрати на закупівлю продуктів харчування та медикаментів, а також інших необхідних видатків для забезпечення функціонування бюджетних установ. Фінансування також охоплювало заходи з територіальної оборони та витрати, пов'язані з наданням підтримки ВПО в зв'язку із введенням воєнного стану. У 2022 році за рахунок загального фонду фінансувалися поточні видатки. З них на захищені статті витрат було спрямовано 1 097 млн. гривень, що становило 73,2% від загального обсягу видатків (без трансфертів до інших бюджетів). Зокрема, на оплату праці з урахуванням нарахувань витрачено 788 млн. гривень або 52,6%, на оплату енергопостачання та комунальних послуг – 146 млн. гривень (9,7%), на медикаменти та перев'язувальні матеріали – 10 млн. гривень (0,7%), на продукти харчування – 39 617,0 тис. гривень (2,6%), а на соціальне забезпечення – 112 млн. гривень (7,5%).

Отже, спостерігаються певні зміни у структурі видатків місцевих бюджетів в умовах війни. Зокрема, зростають видатки на забезпечення безпеки і оборони та виконання загальнодержавних функцій. Серед соціально-спрямованих статей інклюзивного розвитку позитивним є ріст видатків на освіту. У той же час обсяги видатків на соціальне забезпечення скорочуються.

Дослідження показало, що в Закарпатській області спостерігається суттєве зростання доходів місцевих бюджетів, що пояснюється насамперед переміщенням на територію регіону значної кількості населення з інших регіонів а також підвищення ділової активності внаслідок релокації підприємств зі сходу. Разом з цим, з'являються нові виклики інклюзивного спрямування в умовах війни, а саме: потреби щодо забезпечення гідних умов проживання для громадян, які є тимчасово переміщеними особами з інших регіонів, підвищення навантаження на місцеві дошкільні заклади та заклади середньої освіти, зростання навантаження на системи медичного забезпечення.

Розв'язання цих проблем вимагатиме узгоджених зусиль і ресурсів для забезпечення сталого та інклюзивного розвитку регіону. Важливим у цьому аспекті є створення умов для додаткового залучення коштів територіальними громадами для фінансування програм інклюзивного зростання. До таких джерел можна віднести:

1) інвестиції, які можуть залучати громади в інфраструктурні та соціальні проекти, що сприяють інклюзивному розвитку на умовах партнерства з приватними компаніями, інвестиційними фондами або міжнародними фінансовими організаціями;

2) гранти та спонсорство. Зараз створено умови для звернення територіальних громад за грантами до різних фондів та організацій, які підтримують інклюзивний розвиток. Окрім того, місцеві компанії або індивідуали можуть надавати спонсорську допомогу для конкретних проектів;

3) міжнародні організації та програми можуть також надавати фінансову підтримку для інклюзивних проектів та ініціатив на рівні територіальних громад;

4) самооподаткування громадян, за якого мешканці добровільно вносять фінансовий внесок для реалізації конкретних інклюзивних проектів або потреб громади.

Ці джерела можуть використовуватися окремо або в комбінації для фінансування програм інклюзивного розвитку на території територіальних громад.

В Україні існує кілька програм та фондів, які надають грантову допомогу для інклюзивного розвитку територіальних громад. До найбільш відомих можна віднести:

1. Програма USAID «Децентралізація і публічні послуги плюс». Ця програма, спрямована на підтримку децентралізації в Україні, надає гранти та технічну допомогу для територіальних громад з метою поліпшення надання публічних послуг та створення умов для інклюзивного розвитку. Основна діяльність Українського кризового медіа центру в межах Програми USAID DOBRE [66]:

- розвиток публічних комунікацій, включаючи розробку комунікаційних стратегій, консультації стосовно розробки комунікаційних планів, надання тренінгів для голів, секретарів та комунікаційників громад. Також проводяться експертні супроводи у процесі розробки логотипів для територіальних громад;

- взаємодія з журналістами, включаючи організацію прес-конференцій, круглих столів, тренінгів та конкурсів журналістських матеріалів. Також реалізуються експертні дискусії на актуальні теми;

- поширення успішних практик через брифінги речників громад, інформаційні відеоролики, фотоекспедиції, мандрівну фотовиставку, збірку «Історії успіху громад-партнерів Програми DOBRE», листівки «Короткі історії про громади», а також збірник «Успішні практики вірцевих громад»;

- розробка практичних матеріалів, включаючи посібники, такі як «Практика публічних комунікацій для об'єднаних громад», «Повноваження об'єднаних громад із питань забезпечення та дотримання прав дитини: розуміння витоків функцій», туристичний путівник «Новими громадами України», посібник «Як громадам протистояти викликам і успішно діяти в період кризи. Комунікація і криза», а також мультимедійні лонгріди [66].

2. Програма «U-LEAD з Європою» [67]. Ця ініціатива також спрямована на підтримку розвитку громад в контексті децентралізації в Україні. В рамках цієї програми надаються гранти для проектів, спрямованих на розвиток громадської інфраструктури, освіти, охорони здоров'я тощо. Додатковою програмою спрямованою на підтримку територіальних громад в умовах війни.

3. Програма «Партнерство для розвитку міст» [68], впроваджується міжнародними організаціями та донорами і на-

дає гранти для місцевих громад з метою розвитку міської інфраструктури, включаючи інклюзивні проекти, спрямовані на поліпшення умов життя всіх громадян. Зокрема, у межах фонду вже реалізовано 45 проектів на суму 26790 тис. грн., створено 9 бізнес-асоціацій, сформовано платформу нетворкінгу з інклюзивного розвитку. Основні пріоритети фонду: підтримка людей з інвалідністю; розвиток бізнес-інфраструктури (інкубатор, центри, школи, майстерні тощо); консультування бізнесу (консультаційні послуги та навчання); експортно орієнтовані проекти; соціальне підприємництво; розвиток туризму та жіноче підприємництво.

4. Фонд розвитку ООН (UNDP) [69]. Вказаний фонд у співпраці з українською владою надає гранти для інклюзивних проектів, які спрямовані на розвиток соціальних послуг, підтримку та включення осіб з особливими потребами, а також розвиток громадської інфраструктури. У 11 квітня 2022 році, Організація Об'єднаних Націй (ПРООН), запустила Програму з підвищення стійкості та відновлення України, яка спрямована на оперативну реакцію на нові виклики в галузі розвитку і розв'язання гуманітарних проблем. Головна мета цієї Програми полягає в збереженні досягнень розвитку в Україні, зменшенні ризиків кризи управління, постійному наданні громадянських послуг, впровадженні заходів для відновлення після початку гуманітарної допомоги та підтримці швидкого повернення країни на шлях розвитку, сприяючи при цьому виконанню Цілей сталого розвитку (ЦСР).

Програма ООН із відновлення та розбудови миру, яка є складовою ПРООН, вперше була спрямована на задоволення невідкладних потреб громад на сході України, що виникли в результаті початку збройного конфлікту навесні 2014 року. Проте, після широкомасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року, Програма ООН із відновлення та розбудови миру розширила свою діяльність на найбільш постраждалих від війни регіони, перш за все, на сході та півдні країни.

Дослідження показали, що основними перешкодами для залучення грантів та інвестицій для реалізації програм інклюзивного зростання на місцевому рівні можна віднести: бюрокра-

тичні перешкоди (місцеві органи влади можуть встановлювати складні та часом заплутані процедури для отримання грантів, надмірну адміністративну бюрократію, довгі терміни розгляду заявок та надмірні вимоги до документації); політичний тиск та втручання; обмежені фінансові ресурси та корупційні ініціативи; відсутність діалогу та співпраці (недостатня комунікація та співпраця між місцевими органами влади та громадськими організаціями може призвести до невпевненості щодо потреб громад та відсутності чіткого розуміння, які проекти є пріоритетними для громади); відсутність кваліфікованих кадрів, які мають необхідний досвід та знання щодо процесу залучення грантів і взаємодії з громадськими організаціями.

На думку Калінічевої Г. І, «основними проблемами у процесі налагодження партнерства та розвитку взаємодії між органами державної влади і громадськими організаціями можна вважати такі:

- 1) зберігається формальний підхід інститутів влади до формування консультативно-дорадчих структур із залученням громадських організацій до проведення консультацій та обговорень стратегічних питань і нагальних проблем розвитку з НУО та групами інтересів, що зумовлює низьку ефективність такої роботи;

- 2) донині в Україні немає цілісної стратегічної державної політики щодо розвитку партнерських відносин з громадськими об'єднаннями;

- 3) неврахування чи й ігнорування пропозицій громадських організацій щодо тих чи тих аспектів політики унеможливорює результативність конструктивного діалогу;

- 4) недостатня відкритість і прозорість органів державної влади унеможливорює здійснення неурядовими організаціями громадського контролю за діями влади, впровадження соціально важливих програм» [70].

Для вирішення цих проблем важливо підтримувати прозорість та відкритість у процесі надання грантів, сприяти активній комунікації та співпраці між місцевими органами влади та громадськими організаціями, а також здійснювати моніторинг та контроль за використанням грошей, наданих у рамках грантових програм. Вказані пропозиції актуальні не тільки

для грантових програм, а й для активізації співпраці місцевих органів влади та громадських організацій, що є важливою умовою інклюзивного розвитку територіальних одиниць.

Сьогодні зрозуміло, що всі плани розвитку України, які були розроблені до 24 лютого 2022 року, потребують перегляду та оновлення, оскільки держава стикнулася з новими реаліями через війну, і також отримала статус кандидата на вступ до Європейського Союзу від Європейської Ради після саміту у Брюсселі 23 червня 2022 року. Саме тому зараз постає завдання щодо розроблення моделей сталого розвитку регіонів та територіальних одиниць, забезпечення рівних умов для проживання і розвитку громадян на всіх територіях після перемоги.

Отже, на сьогодні концепція інклюзивного зростання визнана однією з найефективніших для досягнення соціально-економічного розвитку. Її особливістю є підвищення життєвого рівня населення та економічного зростання завдяки включенню всіх сегментів суспільства в процеси виробництва та розподілу ВВП, забезпечення рівних можливостей для особистого розвитку та задоволення власних потреб, а також участі у прийнятті рішень. У зв'язку з проведеною децентралізацією в Україні, повноваження та відповідальність за забезпечення процесів розвитку та практичної реалізації принципів інклюзивного розвитку передаються місцевим органам самоврядування. У таких умовах регіони, включаючи об'єднані територіальні громади, мають значно більше можливостей для залучення фінансових ресурсів для забезпечення інклюзивного розвитку своїх територій.

Для забезпечення достатнього фінансування програм та проектів інклюзивного розвитку необхідно використовувати всі можливі механізми залучення коштів з місцевих та державних бюджетів, підприємств господарювання та міжнародних організацій. Основні серед цих механізмів фінансування програм місцевого соціально-економічного розвитку включають бюджетні, інвестиційні, кредитні та грантові ресурси. Також залучення фінансів для ініціатив розвитку громад може ефективно відбуватися через встановлення внесків самими громадянами в рамках їх територіальних одиниць.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ У КОНТЕКСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ АСПЕКТІВ

3.1. Моделі сталого просторового розвитку ЄС у контексті інклюзивного зростання

Проблематика сталого розвитку територіальних одиниць та пошуки ефективної організаційно-правової системи для її реалізації є надзвичайно актуальними для України, особливо в контексті її активної євроінтеграції. Вивчення досвіду Європейського Союзу з розробки загальної концепції сталого просторового розвитку та організаційно-правового забезпечення відповідної стратегії розвитку територій України допомагає визначити напрями подальших реформ в системі відносин між державою та її регіонами, органами місцевого самоврядування. Це також сприяє швидшому впровадженню кращого європейського досвіду щодо організаційно-правового забезпечення сталого розвитку територій та методів, засобів, способів та інструментів його реалізації.

В Україні важливими передумовами для впровадження моделі сталого розвитку територіальних одиниць стали проведені реформи в галузі місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Ці реформи спрямовані на підвищення самостійності територіальних громад і формування нових відносин із зацікавленими стейкхолдерами. Основним завданням реформи децентралізації було створення спроможних територіальних громад, які можуть самостійно вирішувати питання місцевого значення, де розвиток простору вважається ключовим. У цьому контексті, посилення процесу інтеграції територіальної громади та зацікавлених стейкхолдерів, їх залучення до реалізації стратегічних цілей сталого просторового розвитку територій, виявляються важливими механізмами спільного вирішення різних проблем. Ці проблеми включають

в себе виклики зміни клімату, забезпечення енергетичної безпеки та боротьбу із соціальною несправедливістю.

Такий підхід сприяє взаємодії різних зацікавлених сторін, включаючи громадян, громадські організації, бізнес, та органи влади, з метою розв'язання проблем на місцевому рівні та спільної реалізації стратегічних завдань сталого розвитку територій. Це сприяє покращенню управління та досягненню більш стійкого та інклюзивного розвитку регіонів в Україні.

Сучасні територіальні системи повинні бути гнучкими та адаптивними до змінних умов як зовнішнього, так і внутрішнього середовища. Однією з їх головних мет є організація сталого і збалансованого просторового розвитку територій. Це передбачає визначення цілей та завдань для оптимізації використання території, а також здатність забезпечити їх реалізацію на основі власних ресурсів та збереження та раціональне використання природних ресурсів.

Важливим елементом таких систем є створення дієздатних моделей територіальної організації влади, які передбачають децентралізацію завдань, повноважень та відповідальності. Також вони спрямовані на формування спроможних територіальних громад, які можуть самостійно сприяти збалансованому розвитку через саморозвиток.

Підвищення ефективності державної регіональної політики також відіграє важливу роль у цих системах. У результаті виникає потреба в створенні інтегрованих механізмів, які поєднують цілі розвитку в економічній, соціальній, екологічній, культурній та інноваційній сферах на відповідних територіях. Важливо, щоб такі системи сприяли ефективній взаємодії та спільній реалізації цілей розвитку, а також взаємодії між всіма зацікавленими сторонами. У цьому контексті важливим є формування ефективних моделей організації сталого інклюзивного розвитку регіонів та окремих територій із урахуванням досвіду країн ЄС, які досягли значного успіху на цьому шляху.

До одного з базових документів, що регулює процеси сталого розвитку регіонів і територій ЄС можна віднести Європейську перспективу просторового розвитку, в якій визначено напрями та принципи сталого просторового розвитку

в рамках ЄС. Цей документ передбачає подальший розвиток шляхом різних заходів та ініціатив [82]:

1) співпраця країн-членів на основі продовження співпраці між країнами-членами ЄС у сфері просторового та регіонального планування, обміну досвідом, розробки спільних стратегій та програм для сталого розвитку регіонів;

2) програма транскордонного співробітництва INTER-REG, яка спрямована на зміцнення співпраці та обмін досвідом між регіонами, що знаходяться при кордонах країн-членів ЄС. Вона фінансує проекти та ініціативи, спрямовані на спільний розвиток та забезпечення сталості цих регіонів;

3) європейська мережа просторового моніторингу і політик, яка створена для збору та аналізу даних щодо просторового розвитку, щоб надавати науково обґрунтовані рекомендації та підтримувати прийняття рішень у сфері сталого розвитку територій. Вона допомагає країнам-членам ЄС визначати та реалізовувати ефективні політики сталого просторового розвитку.

Наведені ініціативи та програми відіграють важливу роль у сприянні сталому територіально-просторового розвитку Європейського Союзу та впровадженні принципів сталості й інклюзивності у плануванні та розвитку регіонів.

На загальноєвропейському рівні політикою просторового розвитку займаються три організації: Європейський Союз, Рада Європи, Комітет Європи. З точки зору ресурсних аспектів реалізації цієї політики центральне та вирішальне місце належить Комісії ЄС та її Генеральній дирекції «Регіональна політика». Стосовно Ради Європи, то вона виконує важливу консультативну функцію в сфері політики просторового розвитку [83].

Європейська Конференція міністрів, відповідальних за організацію регіонального розвитку (CEMAT), є окремою структурою в рамках Ради Європи та займається розробленням стратегічних документів щодо просторового розвитку. Вона об'єднує представників 47 держав-членів Ради Європи з метою спільної роботи для досягнення таких цілей: забезпечення сталого територіального розвитку європейського континенту на основі розробки стратегій та ініціатив, спрямованих на забезпечення сталого розвитку різних регіонів Європи; реа-

лізація прав європейських громадян у сфері сталого розвитку в територіальному вимірі; формування та поширення нових ідей та ініціатив у сфері просторового розвитку; підтримки територіального виміру прав людини та демократії для сталого просторового розвитку європейського континенту [84].

Погоджуємося з Комеліною О. В. та Кондратьєвою Г. В., що «розв'язання проблем організаційно-правового забезпечення сталого просторового розвитку територій вимагає спеціальних дій політики просторового розвитку, підкріплених інструментами регіональної, місцевої політики та загальними інструментами інших державних політик. З огляду на обсяг і масштаб проблем, які потребують заходів не лише у сфері національної політики сталого просторового розвитку, а й у сфері регіональної політики, було виділено п'ять типів територій, які потребують тривалого та термінового втручання громадськості на національному рівні у партнерстві з регіональною та місцевою владою. До них належать: 1) міста та інші території, які втрачають свої соціальні та економічні функції; 2) території з найнижчим рівнем доступу до товарів і послуг, що зумовлюють можливості розвитку; 3) прикордонні території; 4) території з найнижчою транспортною доступністю до центрів воеводств; 5) території з найнижчим рівнем розвитку де спостерігається погіршення перспектив розвитку» [85].

На сучасному етапі все більш популярною стає концепція «Цикулярної економіки», яка полягає в управлінні ресурсами у замкнених системах. Хоча вперше ідея «циркулярності» економіки з'явилася 30 років тому, проте тільки після офіційного впровадження цієї концепції в ЄС вона стала надзвичайно популярною, і світові лідери почали розуміти її важливість для досягнення сталого розвитку. Наприклад, 11 березня 2020 року Європейська Комісія прийняла План дій щодо «циркулярної» економіки, який є ключовою частиною стратегії Європейського «зеленого» курсу (European Green Deal). Метою цього Плану є зменшення споживання ресурсів в ЄС та подвоєння використання ресурсів впродовж наступних десятиліть, що одночасно сприятиме економічному зростанню. Впровадження заходів, передбачених у цьому Плані, може збільшити ВВП ЄС на до-

даткові 0,5% до 2030 року та створити близько 700 тисяч нових робочих місць. План дій описує ініціативи на кожному етапі життєвого циклу продукції - від проектування та виробництва до споживання, ремонту, повторного використання, переробки та повернення ресурсів у економічну систему.

Як зазначають експерти, «Попри важливі програмні документи, що є чинними, в Україні поки не викристалізувалася цілісна політика із підтримки «циркулярної» економіки. Стан розвитку самих галузей «циркулярної» економіки в Україні експерти оцінюють як дуже низький або відсутній. З огляду на те, що пріоритетним питанням для економіки замкнених циклів є управління відходами, «циркулярність» наразі лише в планах. У Національній стратегії управління відходами в Україні до 2030 року жодного разу не згадано про Паризьку угоду, зміни клімату, парникові гази чи викиди, тоді як Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року та план її реалізації не містять жодної згадки про відходи» [86].

Системний підхід до реалізації принципів «циркулярної економіки» на регіональному та територіальному рівні, на нашу думку, дозволив би вирішити багато проблемних питань сталого інклюзивного розвитку, зокрема: сприяння активізації економічної діяльності за рахунок будівництва нових переробних підприємств та залучення інвестицій, покращення та створення безпечнішого навколишнього природного середовища, покращення соціальної інтеграції навколо вирішення проблем території проживання та виховання майбутніх поколінь.

Отже, сучасний етап розвитку нормативно-правових основ сталого просторового розвитку в Україні є процесом становлення, який потребує постійного удосконалення та аналізу. Нормативно-правові засади сталого територіального розвитку включають в себе створення сприятливого оточення для досягнення балансу між економічними, соціальними та екологічними інтересами, особливу увагу приділяючи розробці інтегрованих стратегічних документів.

Таким чином, у Європейському Союзі існує безліч моделей та підходів до сталого розвитку територій. Реалізація цих підходів часто залежить від конкретних особливостей та потреб кожної країни чи регіону. У таблиці 3.1 наведено деякі загальні моделі та стратегії, що відображають підходи ЄС до сталого розвитку територій.

Таблиця 3.1. Моделі сталого територіального розвитку у ЄС

Назва моделі	Характеристика
Економічно орієнтована модель	Модель спрямована на стимулювання економічного розвитку територій шляхом привертання інвестицій, створення робочих місць та розвитку підприємництва. Включає в себе насамперед розвиток інфраструктури, промислових зон та інноваційних кластерів.
Соціально орієнтована модель	Модель орієнтована на покращення якості життя громадян та забезпеченні соціальної справедливості. Вона включає в себе розвиток освіти, охорони здоров'я, культури та соціальних послуг, а також забезпечення доступу до житла та боротьбу з бідністю.
Екологічно орієнтована модель	Модель акцентує на захисті природного середовища та сталому використанні природних ресурсів. Вона включає в себе заходи з енергоефективності, використання відновлюваних джерел енергії, збереження біорізноманітності та захисту водних ресурсів.
Територіальний підхід	Наголошує на особливостях та потребах конкретного регіону. Він передбачає розвиток індивідуальних стратегій для кожного регіону, враховуючи його природні ресурси, економічну специфіку та соціокультурний контекст.
Територіальний діалог	Підхід передбачає активну участь громадян, громадських організацій та інших зацікавлених сторін у прийнятті рішень щодо розвитку територій. Він покликаний забезпечити більший локальний вплив на рішення та сприяти більшому включенню громадян у розвиток їхніх регіонів.
Інтегрований підхід до розвитку	Підхід включає в себе поєднання економічного, соціального та екологічного розвитку, щоб забезпечити гармонічний і сталий розвиток територій.

Джерело: [87]

Наведені у таблиці 3.1 моделі поєднуються в різних спільнотах та регіонах ЄС залежно від їхніх специфічних

потреб і пріоритетів. Однак, загальна мета полягає в досягненні сталого розвитку та забезпеченні, щоб всі громадяни користувалися благополуччям та можливостями, які надає Європейський Союз.

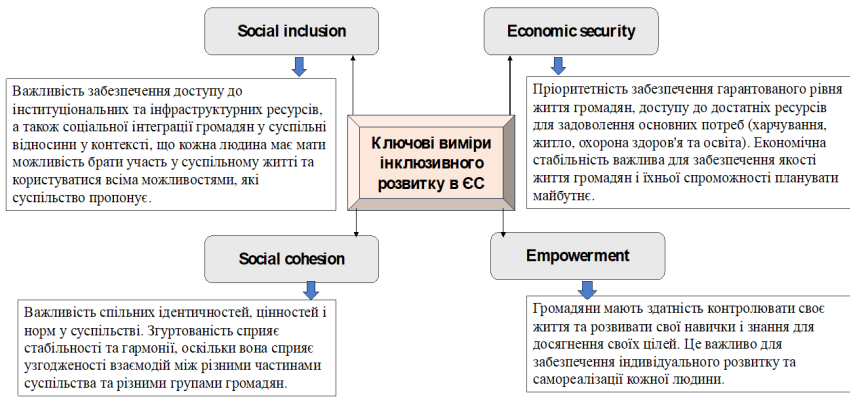
При врахуванні досвіду Європейського Союзу стосовно сталого просторового розвитку, нормативно-правові засади повинні включати такі принципи:

- забезпечення територіальної узгодженості через здійснення більш збалансованого соціального та економічного розвитку регіонів та підвищення їх конкурентоспроможності;
- сприяння розвитку, що визначається міськими функціями та поліпшення взаємодії між містами та сільськими територіями;
- створення рівних можливостей для доступу до транспортної інфраструктури;
- розвиток доступу до інформації та знань;
- мінімізація негативного впливу на довкілля та природне середовище;
- збереження та захист природних ресурсів та природної спадщини;
- розвиток культурної спадщини як чинника розвитку;
- збалансований та безпечний видобуток енергоресурсів;
- підтримка високоякісного сталого туризму;
- мінімізація наслідків природних катастроф;
- зміцнення координуючої ролі просторової політики у відношенні до галузевих політик, які суттєво впливають на просторову ситуацію країни та окремих територій.

Важливо зазначити, що концепція інклюзивного зростання у країнах ЄС інтегрована в систему сталого розвитку країн, регіонів і територій та є одним з основних атрибутів загальної моделі соціально-економічного розвитку. Погоджуємося з тим, що «Європейська модель – орієнтується на рівність у доступі до результатів праці та їх рівномірного розподілу. Країни-члени ЄС демонструють високі показники економічного зростання і соціальних гарантій, розвинутості демократичних інституцій, рівня освіти та інноваційних технологій. Особливістю політики ЄС стала відмова від безумовного дотримання

одного з головних принципів ринкової економіки – вільної конкуренції на користь регульованої конкуренції. Таке коректування ринкових механізмів і «вільного ціноутворення» в ЄС спрямоване не лише на соціальний захист населення, але і на підтримку малого і середнього бізнесу, деяких галузей промисловості, сільськогосподарських виробників» [88].

На рис. 3.1 наведено основні критерії на яких базується оцінка та загальна політика країн ЄС щодо інклюзивного розвитку. Ці виміри разом створюють комплексний підхід до вимірювання соціальної якості та соціального добробуту в ЄС.

Рисунок 3.1. Ключові виміри інклюзивного розвитку в ЄС

Джерело: систематизовано автором на основі [89]

Прикладом інклюзивного зростання можна назвати модель соціально-економічного розвитку Норвегії. Дана модель відзначається важливим балансом між вільним ринком і державним управлінням з метою забезпечення справедливого розподілу доходів і багатства в суспільстві. Основні риси цієї моделі включають [89]:

- розподіл багатства, який передбачає, що держава відіграє активну роль у розподілі багатства, прав і послуг в суспільстві, приділяючи увагу не тільки бідним верствам населення, але й загалом забезпечує справедливий розподіл ресурсів усіма громадянами;

- прогресивна система оподаткування, яка означає, що багатші громадяни сплачують вищі податки у відсотковому відношенні до свого доходу, що сприяє більш справедливому розподілу доходів;

- регіональний розвиток шляхом підтримки менш розвинених регіонів та надання їм необхідного кредитування і зменшення податків, що допомагає зменшити нерівності між різними частинами країни;

- система протидії безробіттю спрямована на підтримку робочих місць і включає в себе заходи, спрямовані на підтримку ринку праці та надання можливостей для перепідготовки кадрів;

- доступність освіти для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального або етнічного статусу. Більшість шкіл є державними, а вища освіта є безкоштовною для громадян. Це сприяє рівності в доступі до освіти та підвищує загальний рівень освіти в країні.

Норвезька модель інклюзивного розвитку спрямована на забезпечення високого рівня соціальної справедливості, рівності та добробуту для всіх громадян, і вона вдало поєднує в собі вільний ринок та державний регулюючий вплив.

Погоджуємося з думкою Тульчинської С.О. та Шапиної М.В., які виділяють такі стратегічні напрямки інклюзивного розвитку регіонів України в умовах кризових явищ на основі вивченого досвіду ЄС:

- «розвиток людського капіталу через забезпечення якісної реалізації державної соціальної політики, результатами чого стануть подолання безробіття, підвищення рівня зайнятості, збільшення рівня інвестування в освіту, науку та наукові регіональні центри, а також наукові парки; – розвиток переваг кожного регіону та його спеціалізації, налагодження та оновлення сформованих інфраструктурних зв'язків;

- вирівнювання рівня медичного обслуговування населення в розрізі регіонів;

- економічне зростання та якісний перерозподіл бюджетних коштів в умовах реалізації концепції інклюзивного розвитку регіонів країни;

– реалізація концепції сталого розвитку та приділення особливої уваги досягненню Цілі сталого розвитку 12 «Відповідальне споживання та виробництво» в умовах перерозподілу та використання національних багатств України;

– спрямованість державної політики на усунення регіональних диспропорцій розвитку та доступу до публічних фінансів» [90].

Ці напрями та відповідні заходи спрямовані на забезпечення рівномірного соціально-економічного розвитку всіх регіонів України, підвищення їх конкурентоспроможності та сприяння збалансованому розвитку країни в цілому.

В цілому, регіональна політика сталого розвитку в європейських країнах спрямована на вирішення наступних завдань:

1. Зменшення між територіальних диспропорцій у сфері соціально-економічного розвитку всіх регіонів на основі державного стимулювання сталого розвитку найбільш відсталих та депресивних територій з використанням таких інструментів: надання фінансової та матеріальної підтримки найбільш відсталим та депресивним регіонам; створення сприятливих умов для розвитку бізнесу та інвестицій в цих регіонах; запровадження заходів щодо покращення якості життя населення цих регіонів.

2. Оптимізація системи територіально-галузевого планування та його шляхом стимулювання розвитку галузей та видів економічної діяльності, що є життєзабезпечуючими складовими економік на даних територіях, сприяння модернізації виробництва та відповідної інфраструктури, впровадження нових технологій, заповнення структурних «прогалин» в організації бізнес-процесів. Це передбачає:

- розробку галузевих програм розвитку для кожного регіону;
- створення умов для ефективного використання природних ресурсів та економічного потенціалу регіонів і територій;
- упровадження сучасних технологій та інновацій;
- заповнення структурних прогалин в економічній структурі регіонів.

3. Оптимізація систем вертикальних і горизонтальних комунікацій, що забезпечують ефективний рух інформаційних та фінансових потоків та розвиток інтеграційних зв'яз-

ків як між окремими територіями, так і з сусідніми регіонами суміжних країн. Така діяльність передбачає: розвиток транспортної та комунікаційної інфраструктури; створення сприятливих умов для міжнародної торгівлі та інвестицій; запровадження заходів щодо розвитку інтеграційних зв'язків між регіонами України та сусідніми країнами.

Важливим інструментом сталого інклюзивного просторового розвитку країнах ЄС є державно-приватне партнерство (ДПП). Зокрема, за даними Європейської комісії, у 2021 році в ЄС було реалізовано 189 проектів державно-приватного партнерства (ДПП) на загальну суму 29,7 мільярдів євро. Це на 14% більше, ніж у 2020 році. Більшість проектів ДПП у 2021 році були реалізовані в таких секторах [91]:

- інфраструктура: транспорт, енергія, водопостачання та водовідведення, телекомунікації;
- освіта та охорона здоров'я;
- екологія та охорона навколишнього середовища.

Найбільші проекти ДПП у 2021 році були реалізовані в таких країнах:

1. Іспанія: будівництво високошвидкісної залізничної лінії між Мадридом і Барселоною.
2. Франція: будівництво нового атомного реактора в Олімпі.
3. Німеччина: будівництво нового терміналу для стикування суден у Гамбурзі.

Отже, виклики нашого часу вимагають переосмислення та переформатування моделі економічного розвитку для територіальних громад і країни в цілому із використанням досвіду провідних країн з розвинутою економікою. Спрямованість на інклюзивне зростання, оптимізацію та модернізацію структури економіки, а також рівноправний розвиток економічних і соціальних сфер, що сприяє повноцінній підтримці і розвитку людини, включенню її у всі сфери життя та ухваленню рішень, - все це становить суть переходу до моделі інклюзивного розвитку. Важливо відзначити, що ключовим чинником цієї трансформації є інвестиції в освіту, розв'язання соціальних, національних, культурних, демографічних та екологічних проблем, розвиток системи охорони здоров'я і

науки. Ці інвестиції сприятимуть створенню нової економічної структури, яка базується на принципах інклюзивності, де кожна людина матиме можливість розкрити свій потенціал і брати активну участь у різних аспектах життя суспільства.

Вивчення та імплементація кращого досвіду ЄС у формуванні моделей сталого інклюзивного розвитку територій, зокрема територіальних громад в Україні дозволить: адаптувати кращі європейські моделі до умов та потреб України та сприятиме їх наближенню до відповідних норм і стандартів, тим самим прискорюючи процес інтеграції; сприяти співпраці та обміну досвідом між українськими регіонами, що позитивно позначиться на загальному розвитку держави; допомогти у засвоєнні найкращих практик у таких сферах, як енергоефективність, розвиток інфраструктури, охорона навколишнього середовища та соціальна інклюзія; сприятиме підвищенню конкурентоспроможності та залученню інвестицій до українських регіонів. Враховуючи ці переваги, вивчення та імплементація досвіду ЄС може допомогти Україні створити ефективні та сталі моделі для інклюзивного розвитку своїх територій.

3.2. Стратегії сталого інклюзивного розвитку територіальних одиниць України в умовах сучасних трансформацій

Сучасні територіальні громади виступають важливим центром для сприяння громадянському суспільству та є незалежними самоврядними структурами. Забезпечення комфортних умов для життя та створення передумов для їх сталого розвитку є нагальною та важливою метою для органів місцевого самоврядування.

За визначенням Жуковської А. та Дяків О., «інклюзивна територіальна громада – це не громада для обраних, а громада для всіх. В інклюзивній територіальній громаді молодь має змогу навчатися, знайти роботу, отримувати гідну заробітну плату, придбати або винаймати житло. Пенсіонери мають можливість за потребою: працювати, навчатись, отримувати якісні медичні послуги, придбати лікарські засоби та товари медичного призначення. Особи з інвалідністю мають доступ

до необхідних їм будівель та споруд, об'єктів інфраструктури і транспортних засобів. Інклюзивна громада – це громада можливостей, які створені для її мешканців для запобігання соціальній ізоляції та дискримінації» [92].

Сталий інклюзивний розвиток регіонів і окремих територіальних одиниць на сьогодні визнано головним стратегічним пріоритетом регіональної політики. У Законі України «Про засади державної регіональної політики» передбачено заохочення та підтримку ініціатив на місцях для ефективного використання потенціалу регіонів з метою підвищення якості життя населення, скорочення регіональних відмінностей за індексами регіонального людського розвитку, формування конкурентоспроможності регіонів через розробку та впровадження програм і проектів для підвищення їх конкурентоздатності. Також передбачено підтримку міжрегіональної інтеграції, об'єднання регіональних економічних, інформаційних і освітніх ініціатив у єдиному національному контексті, подолання відчуження між регіонами, створення ефективної системи охорони природи, і впровадження дієвих інструментів державної підтримки для міжрегіональної інтеграції та виконання міжрегіональних програм і проектів. Відтак, базові принципи інклюзивного розвитку мають законодавчу основу, однак проблемним питанням лишається пошук фінансових ресурсів задля впровадження програм та проектів, спрямованих на досягнення визначених цілей [93].

Отже, стратегічна мета інклюзивного розвитку територіальних громад полягає у створенні привабливих для інвестицій, спрямованих на гендерну рівність, комфортних та екологічно чистих територіальних громад, з високорозвинутою інфраструктурою, підтримкою малого та середнього бізнесу, ефективним управлінням та активною громадською участю. Важливим є можливість для кожного громадянина, незалежно від віку, статі, фізичних і фінансових можливостей, національності та віросповідання, реалізувати свій потенціал і задовольнити свої потреби.

Водночас, на даний час не вироблено ефективних моделей переходу територіальних одиниць до сталого розвитку, відсутнє комплексне системне бачення сталого розвитку та

інклюзивної економіки у контексті ролі та внеску кожного рівня управління в цей процес. На стратегічному рівні розроблені різні програмні документи, в яких зазначаються цілі сталого розвитку, індикатори їх реалізації. Проте більшість з них носить декларативний характер, а розроблені програми інклюзивного розвитку не прив'язані до реальних проблем територіальних одиниць і мають лише фрагментарний поліпшувачий вплив на їх розвиток при умові успішної реалізації.

Важливим елементом у процесі формування стратегічних основ інклюзивного розвитку на засадах сталості є уточнення та розподіл управлінських задач формування моделі інклюзивного сталого розвитку на різних рівнях управління. Так, автори колективної монографії виділяють три рівні інклюзивного розвитку, а саме:

1. «Інклюзивний розвиток країни – включення окремих держав у процеси глобалізації та світового соціально-економічного розвитку шляхом забезпечення їх доступу до передових досягнень науки і техніки, можливості обміну досвідом, інформацією та іншими ресурсами.

2. Інклюзивний розвиток регіону – процес досягнення комплексних якісних і кількісних змін просторової системи, на основі розвитку економічної сфери шляхом збільшення ступеня залучення населення до суспільно корисної діяльності, формування доступної інфраструктури регіону задля створення рівних можливостей особистісного розвитку та забезпечення справедливого розподілу отриманих результатів, що виступає передумовою соціального піднесення, зниження рівня диференціації населення й підвищення рівня його добробуту.

3. Інклюзивний розвиток громади – забезпечення процесів інклюзивного розвитку на рівні окремої ОТГ; максимальне включення членів громади до процесів розвитку та прийняття рішень щодо формування та використання наявних ресурсів, залучення до продуктивної діяльності та створення умов для інклюзивного розвитку населення» [94].

Таким чином, на кожному рівні управління свої завдання щодо формування моделі сталого розвитку та інклюзії, а також набір інструментів. Які можна застосовувати у цьому контексті.

На державному рівні розробляються концептуальні та стратегічно-орієнтовані елементи сталого розвитку, імперативи які впливають на політичні, економічні, соціальні рішення на всіх рівнях управління та знаходять своє відображення у філософії розвитку соціально-економічних систем й знаходять свою реалізацію у наступних інструментах та засобах:

1) законодавство і регулюючі акти – закони та нормативні акти, спрямовані на захист прав і інтересів усіх громадян, включаючи осіб з обмеженими можливостями, молодь, інші уразливі групи;

2) публічна політика, програми та стратегії для підтримки інклюзивного розвитку. Наприклад, програми соціального житла, професійної реабілітації, освіти та зайнятості для уразливих груп;

3) фінансова підтримка проектів та програм інклюзивного розвитку, може забезпечити необхідні ресурси для їх впровадження;

4) залучення цивільного суспільства, активістів, та представників уразливих груп у прийняття рішень та розробку політики, що може забезпечити більш ефективний інклюзивний розвиток;

5) проведення освіти та навчання орієнтованого на підвищення інклюзивності;

6) заохочення приватних компаній до участі у програмах інклюзивного розвитку, створення робочих місць для уразливих груп, і вирішення їхніх потреб;

7) підтримка досліджень і інновацій, спрямованих на розв'язання проблем інклюзивного розвитку.

На регіональному рівні основними чинниками сталого розвитку на засадах інклюзії є: економічне зростання, яке досягається завдяки включенню всіх верств суспільності до продуктивної діяльності та розвиток інклюзивної інфраструктури регіону, яка забезпечує рівні можливості для особистого розвитку і сприяє соціальній стабільності через справедливий розподіл благ. Ці два аспекти взаємодіють між собою та створюють синергетичний ефект, що призводить до покращення рівня життя та його якості для населення регіону.

Оскільки в результаті реформи децентралізації територіальні одиниці отримали різні стартові умови для розвитку, особливо це стосується громад на базі селищ та громад на базі великих міст, важливим чинником забезпечення інклюзивного розвитку є вирівнювання між територіальних диференціацій у таких аспектах, що є важливими для населення, а саме: транспортне сполучення, особливо між містами і селами та віддаленими районами; доступ до медичної допомоги, соціальні послуги, доступ до освіти, створення робочих місць, якісний зв'язок та Інтернет.

Погоджуємося з думкою науковців Павловим О. І. та Павловою І. О., що «Створені у адміністративний спосіб сільсько-міські агломерації поки що не демонструють реальних ознак інклюзивності. ОТГ та райони перебувають зараз на шляху до сільсько-міської інтеграції у форматі конвергентності, часові межі досягнення якої значною мірою залежатимуть від ступеня прояву тенденції їх включеності в спільний простір інклюзії за демографічними, соціально-економічними та екологічними показниками. Більші шанси у цьому поступі мають громади та райони, адміністративними центрами яких є великі міста» [95].

Водночас, процес інклюзивного розвитку територіальних одиниць повинен бути спрямованим на соціальний розвиток, не лише завдяки діяльності органів місцевого самоврядування, а також завдяки використанню інструментів та механізмів державного управління. Інакше, ми можемо мати інклюзивність з домінуючим сільським компонентом, що характеризується соціальною відсталістю та відокремленістю. Насправді ж ми повинні створити модель інтегрованого середовища, в якому взаємодіють переваги сільського та міського способів життєдіяльності.

На думку Лелеченко А. П., «організаційне забезпечення реалізації стратегії передбачає нову систему управління стратегічним розвитком, створення цільової організаційної структури – міжвідомчого органу з реалізації стратегії, покликаної забезпечити консолідацію зусиль різних рівнів управління, приватного сектору і громадськості, а також контроль за реалі-

зацією стратегії з боку перерахованих сторін. Тому ключовою проблемою є поєднання централізації і децентралізації державної влади. На цьому етапі актуальність питання зумовлена необхідністю оптимального розмежування повноважень між центром і органами місцевого самоврядування, що є важливою умовою ефективної реалізації державного керування» [96].

Науковці наголошують, що у процесі розроблення стратегій регіонального розвитку повинні бути залучені різні групи стейкхолдерів, зокрема «важливість триєдності стратегування регіональних стейкхолдерів по ієрархічних рівнях і їх взаємозв'язках автори монографії обґрунтовують наступному:

- в забезпеченні узгодженості напрямків, завдань і базових інтересів всіх ієрархічних рівнів управління в досягненні загальних цілей і завдань розвитку регіону;
- в деталізації загальнополітичних цілей і завдань розвитку в конкретиці їх вирішення програмно-цільовим методом при розширеній участі зацікавлених сторін;
- у виробленні механізмів, інструментів і регламентів реалізації програмних заходів стратегічного розвитку;
- в розвитку інститутів державно-приватного партнерства як базового елементу забезпечення адаптивності та конкурентоспроможності регіону» [97].

Отже, у експертній групі, яка відповідає за формування і реалізацію стратегії сталого розвитку, повинні бути представлені всі групи зацікавлених сторін, включаючи як прямих, так і опосередкованих учасників. Регіональна експертна група може активно приймати участь у різних процесах, таких як розроблення дорожньої карти стратегії для регіону, формування звітності перед громадськістю і виконавчими органами, а також в моніторингу виконання стратегії. Це надає можливість повністю керувати усіма аспектами реалізації Стратегії трансформації регіону.

На державному рівні розроблено проект стратегії сталого розвитку Україна 2030, в якому «Стратегічне бачення сталого розвитку України ґрунтується на забезпеченні національних інтересів та виконанні міжнародних зобов'язань України щодо переходу до сталого розвитку. Такий розвиток передбачає:

- подолання дисбалансів в економічній, соціальній та екологічній сферах;
- трансформацію економічної діяльності, перехід на засади «зеленої економіки»;
- побудову мирного та безпечного, соціально згуртованого суспільства з належним врядуванням та інклюзивними інституціями;
- забезпечення партнерської взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу, науки, освіти та організацій громадянського суспільства;
- повну зайнятість населення;
- високий рівень науки, освіти та охорони здоров'я;
- підтримання довкілля в належному стані, який забезпечуватиме якісне життя та благополуччя теперішнього і майбутніх поколінь;
- децентралізацію та впровадження регіональної політики, яка передбачає гармонійне поєднання загальнонаціональних і регіональних інтересів;
- збереження національних культурних цінностей і традицій» [98].

Водночас закон на даний час не прийнятий і потребуватиме коригування у зв'язку з наслідками війни в Україні. Таким чином, основні зусилля щодо формування інклюзивних умов сталого розвитку переносяться насамперед на регіональний і локальний рівень.

Аналізуючи стратегію Закарпатського регіону на період 2021-2027 років слід відзначити, що тут на відміну від минулих стратегій враховано основні складові сталого розвитку та інклюзивного зростання, а саме [99]:

Збереження та розвиток людського та соціального капіталу що передбачає ефективне впровадження медичної та пенсійної реформ, а також реалізацію ініціатив, спрямованих на трансформацію регіону в новий центр міжнародного, міжрегіонального та міжнаціонального співробітництва, такі як формати «Вишеграду+», Карпатська Конвенція, Карпатський Єврорегіон, Європейське угруповання територіально-го співробітництва тощо.

Прискорення досягнення конкурентоспроможності та інновацій регіональної економіки з використанням таких механізмів, як «індустріальні парки», «наукові парки», «еко-парки», «транскордонні парки та логістичні центри», «бізнес-інкубатори» та «старт-ап інкубатори».

Смарт-спеціалізація регіону на основі впровадження знань та інновацій в унікальних сферах діяльності, що передбачає виявлення унікальних функцій та активів регіону, виділення конкурентних переваг відповідних секторів регіональної економіки та реалізацію положень Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та інших угод, спрямованих на інтеграцію з європейським ринком та глобальними ланцюгами доданої вартості.

Забезпечення охорони довкілля та створення екологічно збалансованого та раціонального природокористування шляхом інвестиційного стимулювання та розвитку екологічно стійкого та туристичного розвитку регіону за активної підтримки та участі населення та громадськості.

Забезпечення сталого розвитку сільських та гірських територій в умовах системних реформ на основі багатofункціонального розвитку сільських територій, збільшення продуктивної зайнятості та розширення джерел доходів сільського населення в умовах ринкової трансформації. Також передбачається якісно новий рівень розвитку сільських областей, що спроможні забезпечити комплексне вирішення економічних, соціальних та екологічних завдань та реалізацію транскордонного потенціалу сільських територій для підвищення якості життя місцевого населення.

Попри важливість вказаних у стратегії напрямків, їх реалізація залежить насамперед від якісного стратегічного планування, надання чіткості та вивірності поставлених завдань як у часі, так і у конкретних показниках. В умовах обмеженості ресурсів та виникаючих проблем непередбачуваного характеру більшість завдань залишаються декларативними.

Крім того, дослідження показало, що більшість об'єднаних територіальних громад (ОТГ) в Україні використовують традиційний підхід до розробки стратегій і програм соціально-економічного розвитку. Зазвичай ці документи не містять конкретних

заходів і джерел фінансування, іноді вони носять декларативний характер і не виконуються в повному обсязі. Отже, питання про інклюзивний розвиток в умовах обмежених державних ресурсів та власних фінансових можливостей залишається на другому плані для більшості територіальних одиниць.

Погоджуємося з думкою авторів колективної монографії, що «інклюзивний регіон – регіон, де створено умови ефективного соціально-економічного розвитку місцевої спільноти на засадах»:

- економічної включеності: здатності усіх мешканців (у тому числі знедолених) брати участь і сприяти економічному зростанню регіону;
- політичної включеності: здатності усіх мешканців (у тому числі найбільш маргіналізованих) брати участь у прийнятті рішень щодо розвитку регіону;
- соціальної включеності: здатності усіх мешканців отримувати доступ до місцевих ресурсів, соціальних послуг на підставі рівних можливостей та справедливого розподілу пільг;
- місцевої згуртованості: формування та розвитку соціально-економічних зв'язків між мешканцями регіону, що визначають їхню спроможність до спільних значущих дій щодо забезпечення ефективного розвитку регіону та шляхом зміцнення місцевих громад, підвищення конкурентоспроможності місцевої економіки, що досягається використанням інструментів «нової» регіональної політики, дотриманням принципів децентралізації із одночасним подоланням регіональної дезінтеграції та забезпеченням економічної, соціальної й територіальної єдності країни [100].

У зв'язку з цим, вважаємо за необхідне створення стратегії інклюзивного розвитку територіальних одиниць, як забезпечуючої складової стратегії їх соціально-економічного розвитку.

За визначенням Боглюбова В. М., «стратегія – мистецтво суспільного і політичного керівництва масами, яке має визначати головний напрям їх дій і вчинків; включає основні положення, практичні заходи й механізми реалізації певних політичних рішень, ідей та теорій» [101]. Отже, стратегія уточнює цілі визначає шлях та засоби досягнення цілей сталого інклю-

живного розвитку регіону з альтернативних варіантів на основі наявного потенціалу та можливостей, що надає середовище.

Проведені дослідження дозволили сформулювати власне бачення стратегії сталого інклюзивного розвитку територіальних одиниць як набір планів, заходів і політик, які розробляються і впроваджуються на різних рівнях управління для досягнення сталого росту та забезпечення включеності всіх верств населення у розвиток конкретної території. Ця стратегія враховує економічні, соціальні, екологічні та інші аспекти, спрямовані на покращення якості життя мешканців та збереження природних ресурсів і включає в себе конкретні цілі, завдання і заходи для досягнення цих цілей, а також механізми моніторингу та оцінки результатів.

Мета стратегії – створення гармонійного та справедливого суспільства, де всі громадяни мають рівні можливості для розвитку та участі в житті громади.

На рис. 3.2 наведено основні складові стратегії сталого розвитку територіальних одиниць.

Рисунок 3.2. Складові стратегії сталого інклюзивного розвитку територіальних одиниць

Джерело: запропоновано автором

Цілі сталого інклюзивного розвитку територіальних одиниць – це конкретні цілі та завдання, спрямовані на поліп-

шення якості життя населення та забезпечення рівних можливостей для всіх громадян. Ці цілі враховують особливості та потреби конкретної територіальної одиниці і спрямовані на досягнення інклюзивного розвитку, де кожен мешканець має можливість приймати участь у соціальному, економічному та культурному житті.

У додатку А систематизовано основні стратегічні цілі та напрями реалізації інклюзивного розвитку територіальних громад.

Реалізація стратегії інклюзивного розвитку вимагає використання різноманітних інструментів та підходів для забезпечення рівних можливостей та участі всіх громадян. До основних інструментів, які можуть бути задіяні на рівні територіальних громад можна віднести:

1. Цільові програми є одним з важливих інструментів реалізації стратегії сталого розвитку громади. Цільові програми інклюзивного розвитку спрямовані на забезпечення рівних можливостей та участі всіх громадян, незалежно від їхньої соціальної, економічної, культурної та фізичної характеристики. До таких програм можна віднести: програма зайнятості і підприємництва, програма освіти та професійної підготовки, програма доступної інфраструктури, програма соціальної підтримки, програма здоров'я та добробуту, програма збереження природних ресурсів, програма культурної інклюзії. Ці програми можуть бути адаптовані до конкретних потреб і викликів регіону. Вони допомагають забезпечити інклюзивний розвиток, сприяючи сталому росту та покращенню якості життя всіх громадян.

2. Державно-приватне партнерство (ДПП) грає важливу роль у здійсненні сталого розвитку. Це співробітництво між органами місцевого самоврядування і приватним сектором спрямоване на досягнення спільних цілей, які включають в себе економічний розвиток, соціальну справедливість та збереження природних ресурсів. Державно-приватне партнерство може також включати в себе ініціативи соціальної відповідальності бізнесу, спрямовані на покращення умов праці, освіти та інших аспектів життя громадян.

3. Партнерство з громадськими та неприбутковими організаціями може допомогти у здійсненні програм інклюзивного розвитку, а також забезпечити взаємодію зі споживачами послуг та експертами.

4. Маркетинг регіону у контексті інклюзивного зростання означає просування та позиціонування даного регіону як привабливого місця для життя, роботи та інвестування, з урахуванням цінностей інклюзивності, рівних можливостей та різноманітності. Метою такого маркетингу є залучення інвестицій, розвиток місцевого бізнесу та створення умов для участі всіх громадян у соціальному та економічному розвитку регіону.

5. Цифровізація як інструмент реалізації стратегії сталого розвитку та інклюзивного зростання означає використання цифрових технологій та інновацій для забезпечення рівних можливостей та доступу до цифрових ресурсів для всіх громадян, незалежно від їхньої фізичної, економічної, соціальної або культурної характеристики. Основними напрямками цифровізації у даному контексті є: забезпечення доступу до високошвидкісного інтернету, для того, щоб усі мали можливість користуватися цифровими послугами та ресурсами; розробка і підтримка веб-сайтів та додатків, які враховують потреби осіб з обмеженнями та інших уразливих груп, забезпечуючи доступність та використання цифрових інструментів; впровадження цифрових технологій у системи освіти та навчання, забезпечення доступу до онлайн-курсів та ресурсів для всіх шарів населення; використання телемедицини та цифрових медичних послуг для полегшення доступу до охорони здоров'я для всіх, зокрема для осіб, які проживають в віддалених регіонах; підтримка цифрових стартапів та малих підприємств, що сприяє створенню робочих місць та розвитку нових технологій.

6. Податкове стимулювання інклюзивного розвитку може сприяти створенню сприятливого середовища для інвестицій та ініціатив, спрямованих на стале покращення якості життя для всіх громадян і зменшення нерівностей. До основних практик податкового стимулювання у розвинутих країнах відносять:

– надання пільгових податкових ставок або звільнення від оподаткування певних видів доходів чи прибутку для

компаній та організацій, які активно залучаються до програм інклюзивного розвитку або створюють робочі місця для уразливих груп населення;

- надання податкових ставок на відсотки або інших фінансових пільг для компаній, які інвестують у проекти, що сприяють інклюзивному розвитку. Також можуть виділятися гранти та фінансова підтримка для ініціатив, які забезпечують рівні можливості;

- надання податкових пільг для інвесторів, які вкладають кошти у проекти, спрямовані на створення робочих місць та покращення умов життя уразливих груп;

- зменшення податкових обов'язків для роботодавців, які наймають осіб з інвалідністю та інших уразливих груп, що сприяє створенню робочих місць та інклюзивному розвитку.

7. Залучення громадян до освіти та інформування щодо цілей сталого розвитку сприяє підвищенню свідомості та підтримці цих цілей.

8. Інвестування в інфраструктуру, спрямовану на збереження природних ресурсів та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище, допомагає досягнути цілей сталого розвитку.

9. Електронне урядування може сприяти інклюзивному розвитку регіону, забезпечуючи більший доступ до послуг та ресурсів для всіх громадян і сприяючи зменшенню соціальних нерівностей. Важливо враховувати потреби уразливих груп населення під час розробки та впровадження цифрових ініціатив для забезпечення інклюзивного підходу до цифрової трансформації.

Використання новітніх технологій та інновацій може сприяти реалізації цілей сталого розвитку, зокрема в сферах виробництва, транспорту та енергозбереження.

Ці інструменти можуть використовуватися разом або окремо для досягнення цілей сталого розвитку на рівні територіальних громад. Важливо адаптувати їх до конкретних потреб і контексту кожної громади.

До цікавих інструментів регіонального розвитку, що можуть стимулювати інклюзивний розвиток територіальних є

SMART-спеціалізація. Впровадження ідеї SMART-спеціалізації в Україні визнається одним із важливих напрямів реалізації положень Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Цей новітній підхід став ключовим компонентом для ефективного використання європейських структурних та інвестиційних фондів. SMART-спеціалізація визначається як стратегія концентрації ресурсів та зусиль на певних інноваційних галузях або технологіях, що мають великий потенціал для розвитку та конкурентоспроможності. Цей підхід дозволяє країні фокусуватися на своїх сильних сторонах і розвивати високотехнологічні галузі, сприяючи тим самим економічному зростанню та залученню інвестицій. Застосування SMART-спеціалізації в Україні не лише сприяє модернізації економіки, але й відкриває доступ до європейських фінансових ресурсів, що допомагає реалізувати стратегічні проекти та ініціативи. Це важливий елемент у побудові ефективного партнерства між Україною та Європейським Союзом, сприяючи спільному розвитку та інтеграції у європейське економічне простір.

Так, Європейський Союз розробив єдиний методичний документ, відомий як «Керівництво по розробці дослідницьких та інноваційних стратегій розумної спеціалізації» (RIS3 Guide), який містить правила для вибору пріоритетів інноваційного розвитку на регіональному рівні. Цей підхід, відомий як Стратегія Розумної Спеціалізації (S3), дозволяє країнам і регіонам фокусувати свої інноваційні зусилля на конкретних галузях або технологіях, де вони можуть досягти найбільшого успіху та конкурентоспроможності. RIS3 передбачає розподіл функцій між різними рівнями управління. На національному рівні встановлюються загальні умови для розробки та реалізації стратегій, проводиться верифікація пріоритетів інноваційного розвитку, формується єдина база даних для аналітичних порівнянь. У той час як на регіональному рівні здійснюється безпосередній вибір пріоритетів інноваційного розвитку, розробляються стратегії їх реалізації та створюються відповідні координаційні структури [105]. Цей підхід сприяє ефективній роботі регіональних інноваційних систем

та використанню ресурсів для досягнення конкретних цілей в інноваційному розвитку.

Що стосується Закарпатської області, варто зазначити, що у Стратегії соціально-економічного розвитку Закарпатської області до 2027 року визначено перелік пріоритетів SMART-спеціалізації області. Це шість галузей за класифікацією КВЕД, які виявляють як економічний, так і інноваційний потенціал, що становить 6,6% загальної зайнятості в регіоні:

1. «Лісопилльне та стругальне виробництво (КВЕД 16,1). Галузь визначена на основі сильної спеціалізації. Інноваційний потенціал обумовлений високою часткою інновацій у маркетингу та організації порівняно з середніми частками у області у 2014 році та високою часткою інновацій у продукції, процесах та маркетингових інноваціях у 2016 році.

2. Виробництво основної хімічної продукції, добрив і азотних сполук, пластмас і синтетичного каучуку в первинних формах (КВЕД 20,1). Вказана галузь визначена на основі відносно сильної спеціалізації та середньої заробітної плати на одного працівника. Інноваційний потенціал обумовлений відносно високою часткою всіх інновацій.

3. Виробництво гумових і пластмасових виробів (КВЕД 22). Галузь визначена на основі відносно високої середньої заробітної плати на одного працівника. Інноваційний потенціал в основному обумовлений відносно високою часткою всіх інновацій.

4. Виробництво абразивних виробів і неметалевих мінеральних виробів (КВЕД 23,9). Галузь визначена на основі поточної відносно сильної спеціалізації. Інноваційний потенціал в обумовлений відносно високою часткою всіх інновацій за винятком організаційних інновацій у 2014 році та високою часткою всіх інновацій у 2016 році.

5. Виробництво побутових приладів (КВЕД 27,5). Галузь визначена на основі поточної відносно сильної спеціалізації та середньої заробітної плати на одного працівника. Інноваційний потенціал обумовлений високою часткою всіх інновацій у порівнянні з середніми частками у області у 2014 році та відносно високою часткою інновацій у продукті, процесах та маркетингових інноваціях у 2016 році.

6. Виробництво іншої продукції (КВЕД 32). Галузь визначена на основі поточної сильної спеціалізації та середньої заробітної плати на одного працівника. Інноваційний потенціал обумовлений високою часткою всіх інновацій у порівнянні з середніми частками у області у 2014» [106].

Як бачимо, пріоритетною для SMART-спеціалізації визначено саме переробну промисловість через переважну концентрацію інноваційного потенціалу та вплив на формування бюджету регіону. Разом з цим, основні виробництва цієї галузі працюють на основі толінгових операцій, що перешкоджає розгляду цього сегмента економіки області з точки зору SMART-спеціалізації у короткостроковій перспективі. Погоджуємося з думкою Созанського Л. Й., що «значущі конкурентні переваги та перспективи SMART-спеціалізації у Закарпатській області спостерігаються у таких галузях, як сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство; транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність; оптова та роздрібна торгівля; туризм і рекреація; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги; фінансова та страхова діяльність; тимчасове розміщення й організація харчування» [107]. Основними причинами, за якими вказані види економічної діяльності не включені в пріоритети є те, що інноваційна діяльність в сфері послуг статистично не обліковується. Водночас, як показала практика розвинених країн, визначення сфери послуг в якості SMART-спеціалізації дає набагато швидший ефект, ніж виробнича сфера. Крім того, довгостроковий розвиток та забезпечення інклюзивного зростання територіальних одиниць потребує портфельного підходу до визначення та можливого збалансування галузей спеціалізації регіону для досягнення довгострокового економічного та соціального ефекту.

Варто зазначити, окрім виділення пріоритетних сфер SMART-спеціалізації подальші кроки для її реалізації не здійснювалися. На нашу думку, продовження роботи в цьому напрямку є важливим інструментом сталого регіонального розвитку та інклюзивного зростання територіальних одиниць. Важливою умовою SMART-спеціалізації є інноваційний потенціал галузей, можливості локалізації та створення різних орга-

нізаційних форм співпраці між бізнесом, владою, науковими установами, потенційна економічна ефективність для регіону, досягнення вагомого соціального або екологічного ефекту.

Враховуючи важливість такого інструмента як SMART-спеціалізація для забезпечення сталого розвитку територіальних одиниць, специфіку сфери послуг, а також специфічні умови та особливості стратегічного потенціалу кожного регіону пропонується розширити методичні підходи щодо обґрунтування SMART-спеціалізації, що ґрунтуватимуться на визначенні важливості галузі з точки зору економічного, соціального ефекту, а також екологічної безпеки регіону. Такий підхід дозволить розширити вибір галузей або конкретних сфер діяльності, визначити особливості їх впливу на розвиток регіону.

1) *Індекс спеціалізації* – визначає ефективності вироблення продукції (послуг) у регіоні у контексті створення доданої вартості. Значення даного показника, що вище перевищує 1 показує на значимість галузі для економіки регіону. Коефіцієнт спеціалізації розраховується за формулою:

$$I_{spi} = \left(\frac{W_i^r}{W_i^s} \right) \div W_r \quad (3.1)$$

де, I_{spi} – індекс спеціалізації за видом економічної діяльності;
 W_i^r – питома вага валової доданої вартості і-го виду економічної діяльності у регіоні;

W_i^s – питома вага валової доданої вартості і-го виду економічної діяльності в країні;

W_r – питома вага валової доданої вартості регіону в загальній по країні, частка одиниці.

2) *Індекс соціальної ефективності* – показує значущість виду економічної діяльності з позиції створення робочих місць у регіоні. Значення показника у межах від 0,8 до 1 показує, що вид економічної діяльності є соціально значущим для регіону. Розраховується за формулою:

$$I_s = \frac{B_i/B_r}{SB_i/SB} \quad (3.2)$$

де, E_i – чисельність зайнятих працівників за видом економічної діяльності у регіоні;

E_r - загальна чисельність зайнятих осіб у регіоні;

SE_i - чисельність зайнятих працівників за видом економічної діяльності в країні;

SE - загальна чисельність зайнятих осіб в країні.

3) *Індекс бюджетної ефективності* - визначає роль податків, що сплачують підприємства за видами економічної діяльності для бюджету територіальних одиниць.

$$I_b = \frac{T_i/T_r}{ST_i/ST} \quad (3.3)$$

де T_i -обсяги податкових надходжень від виду економічної діяльності;

T_r - загальна сума податкових надходжень регіону;

ST_i - обсяги податкових надходжень від виду економічної діяльності в країні;

ST - загальна сума податкових надходжень зведеного бюджету

4) *Індекс експортної спроможності* - визначає експортний потенціал виду економічної діяльності у регіоні:

$$I_E = \frac{E_i/E_r}{SE_i/SE} \quad (3.4)$$

де E_i -обсяги експорту виду економічної діяльності у регіоні у регіоні;

E_r - загальні обсяги експорту у регіоні;

SE_i - обсяги експорту за видом економічної діяльності у країні;

SE - загальні обсяги експорту.

Згідно пропонованого методичного підходу, галузь туризму може бути об'єктом розвитку проектів SMART-спеціалізації у регіоні, якщо результати розрахунків задовольняють умові:

$$\sum_{i=1}^n 0.7 n \leq K_n \leq n \quad (3.5)$$

де, n - кількість коефіцієнтів, що обчислювалися.

Пропонований методичний підхід оцінки видів економічної діяльності у контексті SMART-спеціалізації може застосовуватися для обґрунтування пріоритетних видів економічної діяльності на рівні різних територіальних одиниць. Пропону-

вані коефіцієнти можуть бути доповнені індексами екологічної ефективності, інноваційної здатності тощо, залежно від мети проведення оцінки, а також дозволяють здійснювати планування та моніторинг ефективності просторово-структурної організації економічної діяльності на рівні територіальних одиниць та визначати пріоритети регіональної та державної підтримки.

З метою апробації даного методичного підходу здійснено послідовний відбір видів економічної діяльності відповідно до вказаних індексів.

На першому етапі відібрано види економічної діяльності за індексом спеціалізації. Питома вага валової доданої вартості Закарпатської області у 2021 році у загальному підсумку складала 1,4%. Використовуючи формулу 3.1 розраховано індекси спеціалізації за видами економічної діяльності Закарпатської області у 2021 році. Розрахунки наведено у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2. Індекс спеціалізації видів економічної діяльності Закарпатської області на початок 2022 року

Види економічної діяльності	КОД за КВЕД 2010	W_i^t	W_i^r	I_{spi}
Сільське, лісове та рибне господарство	A	12,6	12,2	1,02
Промисловість	B+C+D+E	0,5	30,8	0,02
Будівництво	F	3,6	7	0,51
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	11,3	13,3	0,84
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	12,3	5,9	2,06
Тимчасове розміщування й організація харчування	I	1,7	0,8	2,10
Інформація та телекомунікації	J	2,5	4,2	0,59
Фінансова та страхова діяльність	K	3	2,1	1,41
Операції з нерухомим майном	L	6,3	3,7	1,68
Професійна, наукова та технічна діяльність	M	1,4	2,8	0,49
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	0,7	1,2	0,58
Освіта	P	3,1	2,9	1,05

Продовження таблиці 3.2

Види економічної діяльності	КОД за КВЕД 2010	W_i^r	W_i^r	I_{spi}
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	3,2	2,4	1,31
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	0,8	0,4	1,97
Надання інших видів послуг	S	1,1	0,6	1,81

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Закарпатській області

Результати проведених розрахунків показали, що за валовою доданою вартістю у Закарпатті найбільш значущими видами економічної діяльності є: тимчасове розміщування й організація харчування, а отже і туризм (2,10); транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (2,06); креативні студії (1,97), Інші види послуг (1,81), операції з нерухомим майном (1,68) та інші. Також важливим є сільське господарство (1,2). Ці результати можуть бути важливими для стратегічного планування економічного розвитку регіону, спрямованого на підтримку та розвиток цих ключових галузей а також обґрунтування SMART-спеціалізації регіону за економічними параметрами.

Рейтинг видів економічної діяльності за індексом спеціалізації наведено на рис. 3.6. Проведені розрахунки засвідчили, що для Закарпатської області важливими сферами, на яких можна зосередитися при формування проектів SMART-спеціалізації є сфера послуг. Це підтверджується також наявністю високого рівня туристичного та рекреаційного потенціалу, географічним розміщенням та специфікою господарської діяльності. Окрім того, розробка проектів може здійснюватися також на рівні територіальних громад і спрямовуватися на розвиток і найбільш оптимальне використання місцевих ресурсів, підвищення конкурентоспроможності на регіональному, національному та навіть міжнародному рівні.

В умовах війни перед регіонами та територіальними громадами поставлено нові виклики, які залежать передусім від територіального розміщення регіону та окремих територій. У зв'язку з цим в умовах війни, а точніше після перемоги необхідним буде перегляд окремих стратегічних пріоритетів

і стратегій та формування нових стратегічних завдань сталого інклюзивного розвитку територіальних одиниць.

Рисунок 3.3. Рейтинг видів економічної діяльності у Закарпатській області за індексом спеціалізації

Джерело: розраховано за даними головного управління статистики у Закарпатській області

3.3. Організаційно-економічні підсистеми забезпечення сталого розвитку територіальних одиниць в умовах інклюзивного зростання

На сучасному етапі розвитку України дуже важливо зосередитися на будівництві демократичного суспільства та ринкової економіки, яка спрямована на соціальну відповідальність. Посилення стійкого економічного росту різних регіонів є результатом успішного прийняття загальнодержавних засад та реформ, а також здійснення центральним урядом спрямованої підтрим-

ки окремих регіонів, де реформи не ефективні. Тому невід'ємною частиною цього процесу є розробка та впровадження комплексного механізму для створення та реалізації регіональної політики сталого розвитку та інклюзивного зростання.

Особливої актуальності проблеми сталого інклюзивного розвитку територіальних одиниць набули в умовах війни, що призвела до значних руйнувань інфраструктури, втрати людського потенціалу через вимушену міграцію та вбивства, погіршення екології. У цьому контексті експерти зазначають, що «вже сьогодні має формуватися державна стратегія повоєнного економічного розвитку України, орієнтована на її максимальну дерегуляцію, лібералізацію, демонополізацію. Обов'язково потрібно зберегти та розвинути започаткований курс на мінімізацію регуляторного впливу владних інституцій і операційне функціонування економіки, суттєве обмеження соціальних видатків та мінімізація бюджетного сектору економіки. Зменшення бюджетних видатків у контексті реалізації пропонування заходів з мінімізації фіскального навантаження на економіку – реформування системи фінансово-бюджетного забезпечення науково-освітньої сфери, зміна цілей структурної економічної політики держави (стимулювати розвиток малого бізнесу, одночасно заохочуючи самозайнятих осіб і підприємців інвестувати у стартапи та реалізацію інноваційних проєктів)» [108].

Для забезпечення сталого розвитку територіальних одиниць в умовах інклюзивного зростання важливо розробити та впроваджувати організаційно-економічні механізми, що відповідають їх потенціалу, конкурентним перевагам та потребам. Ці механізми повинні сприяти сталому розвитку територіальних одиниць та забезпеченню інклюзивного зростання, де кожен мешканець та група населення має можливість брати участь у соціально-економічному розвитку регіону.

Цікавим є дослідження колективу науковців, які було спрямовано на комплексне дослідження ресурсної, соціальної та фінансової спроможності територіальних громад Закарпаття, які утворилися у результаті реформи децентралізації. Так, «згідно проведеного аналізу стану економічного розвитку гро-

мад Закарпаття та з метою розробки моделей розвитку громад (відповідних наборів інструментів з врахуванням економічних перспектив громад у розрізі аналізованих критеріїв) усі вони були згруповані у 4 групи (на основі подібності економічного розвитку, економічних перспектив та застосовуваного інструментарію для втілення означених перспектив орієнтирів):

1. Ужгородська та Мукачівська ОТГ.
2. Берегівська та Хустська ОТГ.
3. ОТГ з центрами у райцентрах-містах та ОТГ навколо громад 1-3-го кластерів.

4. ОТГ гірських районів та ОТГ, розміщені не поряд з громадами 1-3-го кластерів (5-й кластер у дослідженні)» [109]. Науковцями запропоновано моделі соціально-економічного розвитку для кожного кластеру, які включають економічну, ресурсну, організаційну, фінансову та соціальну складову. У якості недоліку пропонованих моделей можна відмітити ігнорування екологічної складової, як важливого вектору сталого розвитку регіону та територіальних одиниць.

У якості економічних перспектив для всіх громад пропонується:

- створення нових підприємств та розширення діючих;
- підтримка малого підприємництва;
- диверсифікація виробництва та послуг;
- підвищення частки інноваційної продукції;
- розвиток інфраструктури.

У залежності від економічної і ресурсної спроможності територіальної громади, а також наявних ресурсів, культурних, історичних та інших особливостей, що можуть стати джерелом конкурентної переваги, можуть застосовуватися різні комбінації у реалізації економічних перспектив. Зокрема, у 1 і 2 кластерах, що об'єднують територіальні одиниці навколо міст обласного та районного значення, більші перспективи щодо створення промислово-виробничих кластерів, інноваційних парків, бізнес-інкубаторів та інших виробничих та інноваційних організаційних об'єднань. У територіальних громадах 3 кластеру, конкурентними перевагами можуть стати: розвиток та диверсифікація сільського господарства

(органічне землеробство, бджільництво, вирощування нових культур рослин і тварин) та харчової промисловості.

Два основні інструменти для організації розвитку територіальних кластерів 1 та 2 типу – це промислові парки і інноваційні кластери, які можуть бути створені на основі наявних промислових та науково-дослідних потужностей Ужгорода та Мукачева. Для реалізації цих ініціатив можливе надання пільгового доступу до земельних ділянок великим інвесторам, а також доступу до інфраструктури, яка буде розширюватися за рахунок коштів з місцевого бюджету. Агентства регіонального розвитку можуть виступати ініціаторами проектів щодо розбудови такої інфраструктури, і, отже, навички розробки проектів для національних та міжнародних донорів виявляються надзвичайно важливими для їх успішної реалізації.

Фінансовими спонуканнями для функціонування в парку можуть бути податкові пільги, а також фінансування інфраструктури парку з місцевого бюджету. Також можливими є джерела фінансування через механізми ДФРР (Державний фонд регіонального розвитку), фандрайзинг та краудфандинг, останні особливо важливі для високотехнологічних стартапів.

Важливим аспектом для таких ініціатив є покращення якості підприємницької освіти, що досягається через навчання, спрямоване на практичну діяльність (підприємництво на практиці), впровадження проектного підходу в освіті, проведення конкурсів підприємницьких талантів та підтримку стартапів. Додатковими інструментами можуть бути навчальні та соціальні програми, спрямовані на розвиток підприємництва.

Перспективними напрямками розвитку територіальних громад 3 і 4 кластеру є насамперед туризм, зокрема зелений туризм, агротуризм (відпочинок на фермах, садибах або селянських господарствах, де туристи можуть брати участь у сільському господарстві, вирощуванні їжі та інших сільськогосподарських роботах); екотуризму; культурного туризму. Також важливим напрямком економічного розвитку та інклюзивного зростання є малий бізнес, автентичне мистецтво, розвиток екологічно обґрунтованого лісокористування і переробки дарів лісу, розвиток туризму історичної спадщини.

У сільських районах, з метою створення нових робочих місць, можна акцентувати увагу на розвитку модельних кооперативів та підтримці фермерських господарств за допомогою консультаційних служб та агентств регіонального розвитку. Співпрацюючи з іншими громадами, включаючи міжмуніципальну співпрацю, варто розглянути можливість створення сертифікаційних лабораторій для оцінки органічної продукції (можливо, в рамках існуючих сільськогосподарських дослідних станцій), розвиток агропромислових парків та створення брендової стратегії для автентичних сільських продуктів.

Формування моделі сталого розвитку територіальних одиниць повинно враховувати такі складові, які повинні органічно поєднуватися та не суперечити одна одній у процесах функціонування і розвитку регіональних утворень:

1. Економічна складова, яка передбачає раціональне використання всіх ресурсів, спрямованих на зменшення або усунення негативного впливу на природні екосистеми. Досягнення цього вимагає ефективного управління ресурсами та перехід до більш стійких технологій та методів виробництва.

2. Екологічна складова потребує розробки заходів для відновлення природного середовища до такого стану, що не шкодить здоров'ю людини та природним екосистемам. Це передбачає збереження природних ресурсів, зниження рівня забруднення та підтримку біорізноманіття.

3. Соціальна складова як основа інклюзивного вектору сталого розвитку пріоритетним аспектом визнає підвищення добробуту та якості життя людей, оскільки люди є ключовим чинником у суспільних змінах. Це включає в себе покращення доступу до освіти, медичної допомоги та соціальних послуг, а також сприяння соціальній рівності та включеності всіх верств населення. Концентрація на цих аспектах сприятиме посиленню координації дій між державними органами, громадськими організаціями та підприємствами різних форм власності під час розв'язання проблем охорони навколишнього середовища та структурної перебудови економіки.

Погоджуємося з думкою Гречко А.В., що «ефективність концепції сталого розвитку досягається через збалансування

ключових напрямків, на яких вона побудована, а саме: соціального, економічного, екологічного та організаційно-правового. Складність полягає в забезпеченні узгодження суспільних інтересів щодо визначення обсягів відрахувань на соціальне забезпечення, асигнувань у розвиток ресурсозберігаючих технологій, юридичної регламентації з урахуванням морально-етичних аспектів. Сенс полягає в тому, що вирішення проблем по кожному з цих питань вимагає цілісної й взаємоузгодженої роботи над виробленням дієвих рішень, інтегрованих у відповідну систему цінностей» [110] .

Забезпечення сталого розвитку в умовах інклюзії потребує формування відповідних функціональних підсистем. Під підсистемами сталого розвитку у роботі ми розуміємо окремі компоненти або складові, які спільно взаємодіють для реалізації спільної мети – забезпечити економічний розвиток регіону, який враховує потреби сучасного суспільства, не зашкоджуючи природному середовищу та забезпечуючи благополуччя майбутніх поколінь.

На основі проведених досліджень можна виділити підсистеми забезпечення сталого розвитку територіальних одиниць (економічна, організаційна, фінансова, соціальна та екологічна), інструменти яких застосовуються на регіональному та територіальному рівні. Розглянемо дані підсистеми більш детально.

Економічна підсистема сталого розвитку представляє собою комплекс економічних складових і інструментів, спрямованих на забезпечення економічного росту та сталого розвитку конкретного регіону або громади. Підсистема функціонально орієнтована на створення умов для розвитку бізнесу, інноваційного потенціалу та забезпечення комфортних умов для проживання і праці громадян. У цьому контексті доречними є твердження Мельник М.Ю. та Удовиченко В.П., що «стабільність та конкурентоспроможність сталого розвитку регіону вимагають підтримання протягом тривалого терміну позитивних параметрів розвитку регіональної системи та активізацію потенційних можливостей регіону нарощувати та ефективно використовувати конкурентні переваги у кожній сфері регіо-

ну, а також впроваджувати нові досягнення науково-технічного прогресу у економіку, суспільство та екологію» [111].

На регіональному рівні економічна підсистема включає наступні складові:

- господарська інфраструктура (дороги, залізниці, порти, аеропорти, транспортна мережа, енергетичні системи) та інші об'єкти, які сприяють ефективному функціонуванню регіональної економіки;
- підприємництво і інновації, що впливають на формування інноваційної моделі розвитку регіону й створення доданої вартості а також стимулювання досліджень і розвитку;
- фінансова інфраструктура (банки, інвестиційні фонди та ринок цінних паперів);
- ринок праці (забезпечення доступності робочої сили, навчання та кваліфікації працівників, а також створення сприятливих умов для зайнятості та розвитку кар'єри);
- торговельно-логістична інфраструктура (забезпечення ефективного ланцюга постачання, розвиток мережі торгових точок, логістичні послуги та імпортно-експортні операції сприяють розвитку регіональної економіки);
- податкова політика і фінансова підтримка: Розробка податкової політики та фінансової підтримки для стимулювання економічного росту та інвестицій є частиною економічної підсистеми.
- міжнародні та транскордонні зв'язки.

Ці складові об'єднуються, щоб створити ефективну економічну підсистему, яка сприяє розвитку та підвищенню конкурентоспроможності регіону.

Фінансова підсистема інклюзивного розвитку регіону являє собою сукупність фіскальних, бюджетних, інвестиційних та інших механізмів акумулювання, залучення та розподілу фінансових ресурсів для покриття поточних потреб соціально-економічного розвитку та реалізації пріоритетних для регіону та територіальних одиниць проектів і програм.

Крім традиційних джерел фінансування, таких як власні доходи бюджетів та трансферти, існують ефективні інструменти для залучення фінансових ресурсів для розвитку

територіальних одиниць. До них можна віднести кредитну підтримку, включаючи відшкодування відсотків за кредитами з коштів місцевих бюджетів, використання коштів ДФРР (Державного фонду регіонального розвитку), емісію муніципальних цінних паперів та надання місцевих гарантій для кредитів (особливо для міст). Також важливим є розвиток механізмів державно-приватного партнерства у галузях, дозволених законодавством України, таких як управління відходами, будівництво та експлуатація автошляхів і доріг.

Розвиток громадських бюджетів є ще одним важливим аспектом, оскільки він залучає мешканців до прийняття рішень щодо використання бюджетних коштів для проектів та заходів, які мають значення для громади. Цей механізм, до прикладу, вже успішно використовується в місті Ужгород і сприяє активному участі громадян у справах міста та спрямуванню коштів бюджету на конкретні громадські ініціативи та проекти, які є важливими для місцевих жителів.

Для громад, які визнаються як потенційно інноваційно активні рекомендується також використовувати світові практики фандрайзингу (наприклад, платформи кікстартер) та краутфандингу (особливо в галузі інформаційних технологій) для фінансування різноманітних соціальних, освітніх, культурних та інфраструктурних проектів.

Соціальна підсистема інклюзивного розвитку – це організований комплекс соціальних структур, програм та практик, спрямованих на створення рівних можливостей і доступу для всіх груп населення, включаючи осіб з різними видами обмежень, в процесі соціального, економічного та культурного розвитку суспільства. Ця підсистема сприяє врахуванню та задоволенню потреб та інтересів всіх членів суспільства, незалежно від їхньої вікової групи, статі, етнічної належності, фізичного та психічного здоров'я, інвалідності тощо. Головною метою соціальної підсистеми інклюзивного розвитку є сприяння соціальній справедливості, рівності та участі всіх громадян у житті суспільства, забезпечення їхнього включен-

ня в усі сфери громадського життя, а також зменшення соціальних відмінностей та дискримінації.

Основним ресурсом та водночас ціллю інклюзивного розвитку територіальних одиниць є соціальні ресурси. Соціальні ресурси відрізняються від інших ресурсів декількома специфічними особливостями. По-перше, інші ресурси, такі як корисні копалини, є вичерпними, в той час як соціальні ресурси є нескінченними у відомому сенсі. Використання соціальних ресурсів не призводить до їх вичерпання; навпаки, це сприяє розвитку та переходу суспільства на більш високий рівень розвитку. По-друге, соціальні ресурси можуть бути як частково, так і цілком поновлюваними. Використання інтелектуальних або комунікативних ресурсів не призводить до їх знищення, навпаки, воно сприяє їхньому розвитку. Чим активніше використовуються ці ресурси, тим більше вони зростають. По-третє, інші ресурси можна тримати в запасі без змін у їх кількості. В цьому відношенні соціальні ресурси відрізняються. Неможливо тримати їх у запасі, оскільки вони швидко знецінюються і деградують, тому їх потрібно активно розвивати та використовувати.

Соціальна активність відображає сукупність можливостей та потенціалу місцевої громади, і її значущість для розвитку не може бути недооцінена. Багато територіальних громад стикаються з відсутністю необхідних організаційних, інфраструктурних та фінансових ресурсів для успішного розвитку. Однак важливо враховувати, що існують значні соціальні ресурси, які можна ефективно розвивати та використовувати.

Соціальна підсистема регіонального розвитку взаємодіє з економічною та екологічною підсистемами, щоб забезпечити збалансований і стало зростаючий розвиток регіону та підвищення якості життя мешканців. В цілому соціальна підсистема спрямована на створення умов для людського розвитку у регіоні чи в окремії територіальній одиниці, а рівень її функціонування створює конкурентні переваги як для населення так і бізнесу. Основні складові підсистеми соціального розвитку регіону систематизовано на рис.3.4.

Наведені на рис.3.4 складові є основними та обов'язковими для сталого розвитку територіальних одиниць будь-яких рівнів. Тому, фінансування вказаних підсистем здійснюється переважно з бюджету. Разом з цим, інклюзивність розвитку територіальних одиниць потребує упровадження різних програм та в цілому зміни філософії щодо організації функціонування кожної складової соціального розвитку, орієнтованої на те, щоб кожна людина мала можливість брати участь у суспільному житті і сприяти розвитку регіону (територіальної одиниці), а також отримувати користь від цього розвитку.

Рисунок 3.4. Складові підсистеми соціального розвитку та інклюзії територіальних одиниць

Джерело: сформовано автором

До таких програм можна віднести: розвиток інклюзивної освіти, що враховує потреби дітей та дорослих з різними обмеженнями, надає можливість навчання та професійного розвитку для всіх; створення умов для залучення до праці на рівних умовах осіб з інвалідністю або іншими особливими потребами; видалення архітектурних, технічних та інших бар'єрів, які перешкоджають доступу до громадських послуг, транспорту, інформації та інфраструктури для всіх груп населення; забезпечення підтримки та послуг для вразливих груп, включаючи дітей з особливими потребами, інвалідів, літніх людей, мігран-

тів тощо; розвиток інклюзивних культурних та спортивних заходів, які розширюють можливості для всіх груп населення брати участь в розважальних та розвиваючих заходах.

Згідно з Законом України «Про освіту», який було прийнято 5 вересня 2017 року під номером 2145-VIII, із змінами та доповненнями, інклюзивне навчання визначається як система освітніх послуг. Ця система спрямована на забезпечення реалізації права на освіту осіб з особливими освітніми потребами, а також на їхню соціалізацію та інтеграцію в суспільство. Основна мета інклюзивного навчання полягає в створенні умов для повноцінної участі та успішної освітньої траєкторії кожного учня, незалежно від його освітніх потреб та індивідуальних особливостей.

За даними Міністерства освіти і науки України, На 1 грудня 2023 року в Україні було створено 690 інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), які, відповідно до положень, визначених урядовим рішенням від 12 липня 2017 року № 545, співпрацюють із закладами освіти, такими як 7012 загальноосвітніх закладів, 2840 закладів дошкільної освіти. Ці ІРЦ беруть активну участь у діяльності команд психолого-педагогічного супроводу осіб, що навчаються в освітніх закладах, а також приймають участь у розробленні індивідуальних програм розвитку. Конкретно, було створено 11285 індивідуальних програм розвитку для вихованців з особливими освітніми потребами у дошкільних закладах та 40354 індивідуальних програм розвитку для учнів із особливими освітніми потребами у загальноосвітніх школах.

Навіть в умовах воєнного стану продовжують працювати 664 інклюзивно-ресурсних центри, які надають послуги з проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку, корекційно-розвиткові послуги та здійснюють психолого-педагогічний супровід під час навчання дітей з особливими освітніми потребами, включаючи внутрішньо переміщених осіб [112].

Станом на 01 січня 2024 року в Закарпатській області функціонує 15 інклюзивно-ресурсних центрів. Прикладом інклюзивного центру є «Інклюзивно-ресурсний центр №1» Верхньокоропецької селищної ради – це комунальна установа, що знаходиться в селі Верхній Коропець, Закарпатська область, і

спеціалізується на наданні послуг дітям з особливими освітніми потребами. Цей центр пропонує ряд важливих сервісів:

- раннє виявлення та ранній розвиток дітей з особливими освітніми потребами;
- проведення комплексної оцінки розвитку дитини;
- надання рекомендацій щодо організації інклюзивного навчання дитини;
- консультації для батьків та педагогів.

Центр займається дітьми у віці від 0 до 18 років, і для цього використовується команда фахівців різних спеціальностей, таких як логопеди, психологи, дефектологи та соціальні педагоги. Цей центр є важливим ресурсом для дітей з особливими освітніми потребами та їхніх сімей. Він допомагає цим дітям реалізувати свій потенціал та отримати якісну освіту, сприяючи їхній інтеграції в суспільство.

Екологічна підсистема є важливою складовою сталого розвитку регіону та окремих територіальних одиниць. Функціонально дана підсистема спрямована на реалізацію екологічної стратегії територіальних одиниць у межах державної та регіональної екологічної політики. Регіональна підсистема екологічного розвитку - це система організацій, ресурсів, інструментів та політик, спрямованих на збереження та покращення довкілля в певному регіоні або території. Ця підсистема включає в себе різноманітні компоненти та процеси, спрямовані на досягнення сталого розвитку та забезпечення гармонії між соціальними, економічними та екологічними аспектами регіону. До основних складових екологічної підсистеми можна віднести:

- органи влади та місцевого самоврядування, які відповідають за розробку та виконання екологічних політик і законів;
- неприбуткові організації, громадські організації та громадянські групи, які виступають за захист довкілля та сприяють освіті і усвідомленню проблем екології в регіоні;
- науково-дослідницькі організації, які проводять наукові дослідження з питань довкілля та розробляють нові технології та методи для збереження довкілля;
- підприємства, які мають вплив на довкілля, включаючи виробництво та енергетику, і відповідають за дотримання

стандартів екологічної безпеки та впровадження екологічно чистих технологій;

- громадяни, які живуть та працюють в регіоні, включаючи їхню участь у різних програмах та ініціативах щодо охорони навколишнього середовища;

- регіональні ініціативи та проекти, спрямовані на розвиток інфраструктури, відновлювані джерела енергії, зменшення викидів та використання сталих практик;

- фінансові та фіскальні інструменти, такі як субсидії, податкові стимули та інвестиції, спрямовані на підтримку проектів інфраструктури та технологій, які сприяють екологічному розвитку.

На думку Лелеченко А. П., «дієвими важелями екологічного механізму управління регіональним розвитком можуть стати: екологічне страхування як форма відшкодування збитків, заподіяних порушенням права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля, яке поширене в багатьох країнах ЄС; екологічна освіта, що охоплює популяризацію екологічної програми національного розвитку; сприяння розробленню й впровадженню екоінновацій; поліпшення інвестиційного клімату в регіоні, насамперед, шляхом зниження екологічного ризику; вдосконалення екологічної інфраструктури виробничої сфери; стимулювання системи екологічно орієнтованого підприємництва; організація взаємодії державних структур управління з науково-дослідними організаціями екологічної спрямованості в межах реалізації пріоритетних еколого-економічних проектів і ініціатив; екологізація процесів споживання й надання послуг, умов формування особистості й трудових ресурсів, типів і видів стандартів; екологічна паспортизація регіону» [114].

Отже, регіональна підсистема екологічного розвитку має сприяти збереженню природи, забезпеченню сталого використання ресурсів та покращенню якості життя в регіоні. Для цього вона включає різні групи зацікавлених сторін, механізми управління та інструменти для досягнення цих цілей.

На рис. 3.5 узагальнено основні підсистеми забезпечення сталого розвитку територіальних одиниць в умовах інклюзії та перераховано основні інструменти реалізації їх функцій на регіональному та територіальному рівні.

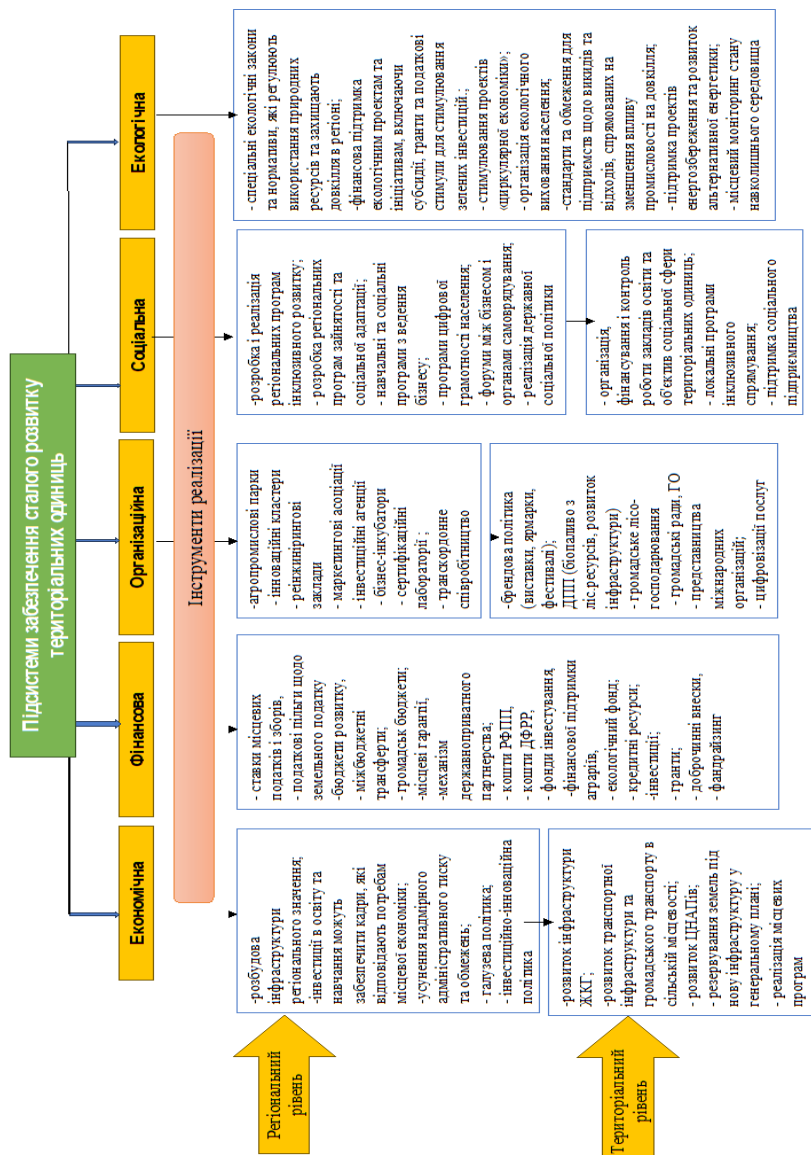

Рисунок 3.5. Підсистеми забезпечення сталого розвитку територіальних одиниць

Джерело: сформовано автором

Наведені на рисунку складові та інструменти не є вичерпними і можуть доповнюватися іншими, які найбільш ефективні в умовах конкретного регіону або територіальної одиниці. Поєднання та співвідношення інструментів, що застосовуються у межах різних підсистем на рівні регіону й окремої територіальної одиниці, у їх взаємозв'язках і з зовнішнім по відношенню до регіону оточенням та збалансованими між собою формують певну модель сталого інклюзивного розвитку.

Розробка дієвої моделі потребує пошуку найбільш оптимального балансу між підсистемами та інструментами сталого розвитку регіону, і ґрунтується на таких обмеженнях:

1. Інституційні – закони, норми, державні стратегії та програми, що визначають основні імперативи державної політики у сфері сталого розвитку, межі повноважень органів управління всіх рівнів, правові обмеження щодо використання інструментів регіонального управління.

2. Фінансові обмеження визначають обсяги доступних фінансових ресурсів та джерела їх додаткового залучення, що впливають на можливості регіональних органів управління та місцевого самоврядування щодо фінансування інвестиційних проектів та програм інклюзивного розвитку, межі для встановлення фіскальних стимулів і обмежень для бізнесу тощо.

3. Організаційні – співвідношення повноважень і відповідальності органів управління всіх рівнів, конфлікти цілей, конфлікти засобів та способи їх вирішення.

4. Ресурсні обмеження визначаються обсягами та якістю ресурсів, що можуть бути залучені для реалізації моделі сталого розвитку території.

Проведені дослідження показали, що важливою умовою та суб'єктом інклюзивного розвитку територіальних одиниць є підприємництво. Саме підприємництво, що знаходиться на території громади створює економічне та соціальне підґрунтя сталого розвитку шляхом: відрахування податків у місцеві бюджети, створення робочих місць та забезпечення зайнятості населення громади, реалізації програм соціальної відповідальності, залучення інвестицій та розширення співпраці з іншими територіальними одиницями, регіонами, країнами. Від того

на скільки високий рівень економічної активності на території залежать у значній мірі й показники інклюзивного розвитку.

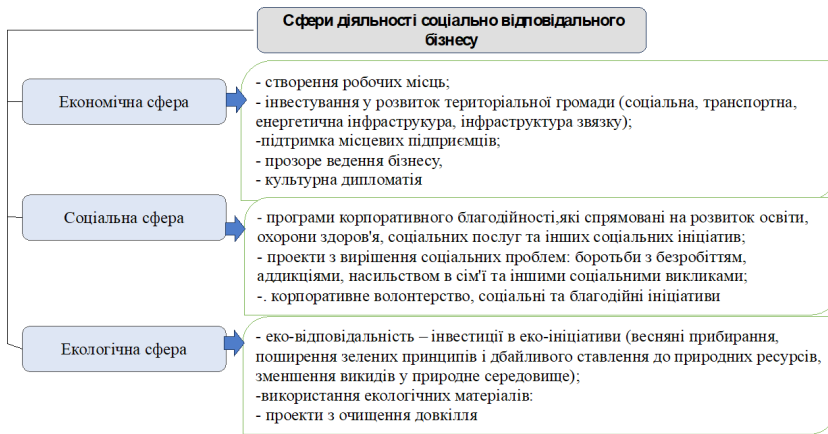
На сучасному етапі розвитку територіальних громад важливим чинником формування дієвих моделей їх сталого зростання є співпраця з іншими громадами та міжнародне співробітництво. Прикладів такого співробітництва наразі вже є багато. До них можна віднести: «Досвід поводження з ТПВ: кейси Тячів, Закарпатська область - Мурська-Собота (Словенія), Пирятин, Полтавська область - Лежайськ (Польща), Черкаси - Бидгощ (Польща). Оскільки проблема поводження з ТПВ є актуальною для більшості громад, питання вивчення досвіду, який би міг бути запозичений у цій сфері, виникало до початку повномасштабної агресії в багатьох партнерствах. Ось тільки деякі приклади – спеціалісти Тячівської громади вчилися сортувати сміття у словенських колег, керівництво Пирятинської громади знайомилось з організацією полігону в польському місті-побратимі, представники/-ці Бидгоща передавали свій досвід у цій сфері місту-побратиму Черкаси. У всіх цих випадках мова йшла про запровадження європейських стандартів у цій сфері та підтримку муніципалітетів в країнах членах ЄС за кошти європейських фондів. Україна як країна-кандидат також буде зобов'язана впроваджувати відповідні європейські директиви, і з того моменту, коли Україна отримає доступ до фондів підтримки у передвступний період, актуальність і можливості спільних проєктів у цій сфері тільки зростуть» [114].

Особливу важливість для інклюзивного розвитку відіграє соціальна відповідальність бізнесу. Соціально відповідальний бізнес має позитивний вплив як на мікро- та макросередовище підприємств, так і на територіальний простір. На рівні підприємства це проявляється у зростанні ефективності використання ресурсів, підвищенні вартості компанії, зменшенні операційних витрат, розширенні ринків збуту, збільшенні обсягу продажів, підвищенні продуктивності праці та підвищенні кваліфікації персоналу.

На рівні бізнес-середовища це включає в себе створення сприятливих умов для підприємництва, розвиток партнер-

ських стосунків між бізнесом та громадськістю, зміцнення довіри громади до компаній, покращення репутації та отримання податкових пільг.

На рис 3.6. наведено напрямки діяльності соціально-відповідального бізнесу у контексті сталого розвитку територіальних одиниць.

Рисунок 3.6. Вплив соціально відповідального бізнесу на сталий розвиток територіальних одиниць

Джерело: сформовано автором

На територіальному рівні соціально відповідальний бізнес бере участь у розвитку соціальної інфраструктури в місцевості, впливає на зайнятість в громаді, бере на себе екологічну відповідальність за природні ресурси та при необхідності здійснює заходи щодо збереження навколишнього середовища. Крім того, такий бізнес може підтримувати соціально незахищені верстви населення.

Тому, одним з головних кроків до інклюзивного зростання є створення сприятливого бізнес-клімату в регіоні та визначеній територіальній одиниці та стимулювання соціально відповідального бізнесу. До загальних заходів, що сприяють покращенню бізнес-клімату а отже й інвестиційного клімату регіону можна віднести:

1. Спрощення бюрократичних процедур:
  - скорочення адміністративних бар'єрів для реєстрації бізнесу та отримання дозволів;
  - запровадження онлайн-сервісів для подачі документів та отримання інформації.
2. Зниження податків і зборів:
  - розгляд можливості зменшення корпоративного податку та інших податків на бізнес;
  - забезпечення прозорих правил щодо податкового спрощення для малих та середніх підприємств;
  - встановлення податкових пільг або інших фінансових мотивацій нових бізнесів, що матимуть позитивний вплив на екологічну ситуацію у регіоні (сміттєпереробка та утилізація відходів, альтернативні джерела енергії, підвищення енергоефективності, очищення стічних вод, забезпечення екологічної безпеки);
  - забезпечення правової та криміногенної безпеки.
3. Реформування судової системи для швидкого та ефективного вирішення комерційних справ.
4. Захист прав власності та інтелектуальної власності:
  - підтримка інновацій та розвитку технологій;
  - створення інкубаторів та інноваційних центрів;
  - надання фінансової підтримки для стартапів та дослідницьких проектів.
5. Підвищення якості освіти та робочої сили:
  - забезпечення доступної і високоякісної освіти, спрямованої на потреби бізнесу;
  - організація навчання та перепідготовки працівників у відповідності до потреб ринку праці.
6. Розвиток інфраструктури:
  - забезпечення надійних та доступних транспортних мереж, електроенергії та інших комунікацій;
  - провадження екологічно чистих технологій та інфраструктури.
7. Співпраця з підприємствами та галузевими асоціаціями для залучення інвестицій та розвитку місцевого бізнесу.
8. Прозорість та боротьба з корупцією:
  - запровадження системи прозорості та публічного обліку у витратах та призначенні бюджетних коштів;

– створення антикорупційних органів та механізмів для повідомлення про корупційні випадки.

Ці заходи можуть варіюватися залежно від конкретних потреб та особливостей регіону, але їхнє впровадження сприятиме створенню сприятливого бізнес-клімату, який приверне і підтримає підприємства та інвестиції.

Основою інклюзивного зростання, на яку опирається суспільство в країнах з розвинутою економікою є дієві та ефективні інституції функціонування яких забезпечується насамперед високим рівнем правової культури та суспільної довіри до влади. Саме налагодження ефективних комунікацій з громадами, сприяння кооперації та партнерства між населенням, владою і бізнесом формує демократичне підґрунтя інклюзивного розвитку, оскільки сама його сутність передбачає співпрацю активних громадян із органами державної влади та місцевого самоврядування у розробленні й прийнятті державно-управлінських рішень. У цьому контексті важливим елементом формування моделі стало інклюзивного розвитку адміністративно-територіальних одиниць є впровадження партисипативного управління.

Основною ідеєю розвитку партисипативного підходу є усвідомлення важливості включення громадян у місцеві референдуми, де розглядаються будь-які питання, пов'язані з прийняттям рішень органами місцевого самоврядування або національним урядом, і які мають безпосередній вплив на місцеві громади. Цим референдумам надається статус консультативних або офіційних, в залежності від конституційних норм кожної держави-члена [115].

У британському дослідженні «Розуміння партисипації», виділяються два основних типи партисипації: громадська і публічна [115].

Громадська партисипація (громадянська, горизонтальна) передбачає самоорганізацію членів конкретної громади з метою спільного прийняття рішень та вирішення певних проблем. Громадяни мають можливість впливати на рішення, які приймаються органами державної влади, і надавати контроль за їхнім виконанням, якщо ці рішення стосуються їхніх інтересів, якщо не безпосередньо, то опосередковано. Відзначається

відмінністю від традиційної участі громадян у виборчих процесах та використовує інші методи. Зокрема, громадяни мають можливість брати участь у регулюванні процесів на ранніх стадіях та активно долучатися до їхньої безпосередньої реалізації.

Публічна партисипація (вертикальна) включає участь мешканців у формуванні та виконанні державної політики. Основою є формування ефективної взаємодії громадян з місцевими, регіональними та центральними органами влади. При цьому влада має можливість приймати заходи, які відповідають реальним потребам громадян та гарантують прозорість процесу прийняття рішень. Це сприяє збільшенню рівня довіри громадян до владних структур. Отже, громадська партисипація орієнтована на горизонтальні відносини між громадянами, тоді як публічна партисипація передбачає вертикальну взаємодію між громадянами та органами влади на різних рівнях. Обидва типи партисипації важливі для розвитку демократії та ефективного управління суспільством.

Важливо зазначити, що після війни постануть нові завдання щодо відновлення економіки регіонів і територіальних громад у залежності від ступеню їх ушкодження, наявного потенціалу та людських ресурсів. Основними напрямками сталого розвитку всіх територіальних громад після закінчення війни в Україні можна визначити наступні:

1) відновлення інфраструктури (відновлення доріг, мостів, житлового фонду, водопостачання, водовідведення, електропостачання, газопостачання тощо), яка була пошкоджена або знищена внаслідок війни;

2) розвиток економіки громади, створення нових робочих місць, залучення інвестицій, розвиток малого та середнього бізнесу тощо;

3) покращення якості життя населення, розвиток соціальної інфраструктури, надання якісних освітніх та медичних послуг, підвищення рівня зайнятості населення тощо;

4) захист навколишнього середовища.

Важливо, щоб ці напрямки розвитку були взаємопов'язаними та враховували місцеві особливості та ресурси.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження теми «Сталий розвиток територіальних одиниць в умовах інклюзивного зростання» можливо узагальнити та сформулювати наступні висновки:

1. Досліджено організаційно-правові та економічні основи формування і розвитку територіальних одиниць, на основі чого узагальнено наукові підходи до визначення дефініції «територіальна одиниця», під якою запропоновано розуміти частину території держави, яка внаслідок спрямованих трансформаційних змін є певною формою соціально-територіальної організації, об'єднаної історично сформованими економічними та соціально-культурними спільнотами, передбачає раціоналізацію економічних ресурсів та створюється для організації діяльності органів публічної влади й ефективного територіального управління. У контексті забезпечення сталого і збалансованого розвитку дане поняття слід розглядати у трьох взаємопов'язаних вимірах, а саме: управлінському, яке впливає з формального адміністративно-територіального поділу та визначає права, обов'язки і повноваження управлінських органів різних рівнів щодо виконання адміністративних функцій на певних територіях; економічному, яке визначає систему економічних відносин і зав'язків всередині та за межами адміністративного поділу й формує певне економічне середовище розвитку на основі організаційно-економічної інтеграції суб'єктів ринку, держави та інших стейкхолдерів; та соціальний вимір, який ґрунтується на формуванні певного типу ментальності, яка формується під впливом соціальних, культурних історичних чинників. Такий підхід створює передумови для забезпечення сталого інклюзивного розвитку територій з використанням механізмів інтеграції, координації та конвергенції й, при ефективному використанні, дозволяє формувати додаткові конкурентні переваги.

2. На основі проведених розвідок теоретичних засад сталого розвитку територіальних одиниць в умовах децентралізації систематизовано основні завдання (економічне зростання, соціальний розвиток, екологічна безпека) та інструменти

реалізації сталого розвитку територіальних одиниць в умовах децентралізації, серед яких умовно виділено бюджетні (базові та додаткові субвенції і дотації, освітня та медична субвенції, а також інші види субвенцій, які розподіляються з центрального та регіональних бюджетів), небюджетні (серед яких: інструменти підтримки підприємництва, інструменти підтримки працівників та інструменти підтримки зайнятості), а також управлінські інструменти, що забезпечують стале зростання (планування, проектування та програмування). Базовим імперативом сталого розвитку територіальних одиниць визначено економічний розвиток, чинниками якого є: розвинута інфраструктура (така як розвинуті транспортні мережі та енергетичні системи, яка грає важливу роль у привабливості регіону для бізнесу та комфортного проживання мешканців); освіта та наука (рівень яких визначається наявністю університетів та дослідницьких центрів); диверсифікація економіки, підтримка підприємництва та інновацій, що сприяють економічному зростанню та конкурентоспроможності регіону.

3. Проведені дослідження сутності та особливостей інклюзивного зростання дозволили зробити висновок по те, що сталий розвиток та інклюзивне зростання є взаємопов'язаними підходами до розвитку територіальних одиниць. При цьому, сталий розвиток спрямований на знаходження балансу між економічним, соціальним і екологічним вектором, а інклюзивне зростання уточнює цілі та завдання соціального вектору, розширюючи трактування та вимірювання соціального розвитку такими поняттями як рівність доступу до ресурсів, рівність у саморозвитку та самовираженні, активна участь у громадському житті та прийнятті рішень (держави, регіону, громади). Досліджено, що між поняттями «інклюзивний розвиток» та «інклюзивне зростання» існують певні відмінності попри багато спільних ознак. Інклюзивне зростання зорієнтоване на економічний аспект, тобто збільшення обсягів виробництва, доходів та інших показників і спрямоване на те, щоб включити усіх членів суспільства, незалежно від соціального чи економічного статусу, у користування результатами економічного зростання, закликає до

зменшення рівнів нерівності та соціальної відокремленості. На основі проведених досліджень інклюзивне зростання територіальних одиниць визначено, як концепцію управління орієнтованого на створення умов для рівного та всебічного розвитку всіх груп населення в певній територіальній одиниці на основі справедливого розподілу ресурсів, можливостей та благополуччя серед всіх жителів конкретного регіону чи громади, незалежно від їхньої соціальної, економічної, культурної чи іншої характеристики. Цей підхід передбачає врахування різноманітності і потреб різних соціальних груп при розробці та впровадженні стратегій розвитку. Інклюзивний розвиток територіальних одиниць орієнтується на зменшення соціальних нерівностей, покращення якості життя всіх громадян та створення умов для участі всіх верств населення в процесах, що визначають подальший розвиток території.

4. Охарактеризовано тенденції інклюзивного зростання національної економіки у контексті сталого розвитку. Встановлено, що станом на кінець 2021 року, прогресу досягнуто за наступними індикаторами інклюзивного зростання: зменшено частку осіб, добове споживання яких є нижчим за 5, 05 дол. США до 30%; знижено співвідношення рівнів бідності домогосподарств із дітьми до домогосподарств без дітей; забезпечено суттєве просування у процесах досягнення гендерної рівності; досягнуто прогресу в рамках сталого розвитку міст і громад, зокрема завдяки розробці і реалізації програм регіонального та територіального рівня щодо сталого розвитку, підвищення енергоефективності житлових споруд та виробництва, скорочення шкідливих викидів в атмосферне повітря та раціоналізації поводження з відходами тощо. Встановлено, що за міжнародними рейтингами Україна відстає від європейських країн за показниками інклюзивного зростання, зокрема за Індексом людського розвитку Україна починаючи з 2015 року певним чином погіршила свої позиції. це насамперед пов'язано з окупацією Росією частини територій що негативно відобразилося на всіх сферах соціально-економічного розвитку країни. Найбільш слабким місцем, що суттєво впливає на рейтинг України за цим індексом є низький

рівень валового національного доходу на душу населення (13,256 тис. дол. за паритетом купівельної спроможності 2017 р), а також середньої тривалості життя при народженні з 72,1 до 71,6 років. Негативними в останні роки є також тенденції щодо зростання нерівності між громадянами у контексті їх доходів. За індексом демократії, що вийшов у лютому 2023 р. Україна посіла 87 місце із втратою однієї позиції через запровадження воєнного стану за критеріями «виборчий процес і плюралізм» (адже вибори в цей період не проводяться) та «громадянські права» (які наразі значно обмежені). В цілому, боротьба нашої держави за захист своїх кордонів є насамперед демонстрацією демократії в дії. Встановлено, що носіями інклюзивного розвитку є насамперед громадяни країни, а демографічні тренди виступають одним з провідних кількісних показників інклюзивного зростання. Нажаль, впродовж усіх років незалежності України демографічна ситуація демонструє тенденції до погіршення. За даними ООН під час війни з України емігрувало понад 8 млн. громадян. Це становить суттєву загрозу для розвитку і відбудови України після перемоги. Тому, важливим завданням є розробка стратегії інклюзивного розвитку та створення умов для її реалізації як однієї з умов повернення більшої частини громадян.

5. Здійснено оцінку потенціалу інклюзивного зростання територіальних одиниць в умовах децентралізації на прикладі районів Закарпатської області. Доведено, що важливою умовою інклюзивного розвитку територіальних одиниць є наявність відповідного потенціалу, який у роботі визначається як сукупність місцевих ресурсів, виробничого потенціалу, людського капіталу та управлінських компетенцій що у сукупності формують конкурентну перевагу території для визначених видів діяльності, реалізація яких сприяє сталому розвитку територіальних одиниць та добробуту місцевого населення. Запропоновано систему показників його оцінки яка включає: економічний потенціал територіальних громад, що визначає основу для формування та вибору стратегії інклюзивного розвитку громади; фінансовий потенціал, а саме потенціал місцевого бюджету не тільки у частині фінансування

соціальних видатків, а й інвестицій; людський потенціал; потенціал адміністрування та згуртованості; якість життя та екологічна безпека. Обґрунтовано методичні підходи для оцінки потенціалу інклюзивного розвитку територіальних одиниць на основі рейтингування, використання яких дозволяє визначати найбільш гострі проблеми територіальних одиниць у сфері інклюзивного розвитку а також наявність та рівень використання потенціалу громад, що дозволяє об'єктивно оцінити стан справ та більш ґрунтовно використати наявні можливості для формування стратегій і планів подальшого інклюзивного розвитку. Результати розрахунків показали, що серед районів Закарпатської області лідируючі позиції за більшістю індикаторів займає Ужгородський район, для якого порівняно з іншими районами слабкою стороною залишається рівень зайнятості населення та прибутковості бізнесу. Мукачівський район домінує за рівнем зайнятості населення, а інші індикатори вище середніх по районам. Найгірший стан економічного потенціалу у Рахівському та Хустському районах, що тягне за собою порівняно нижчий рівень людського розвитку. На підставі здійсненої оцінки інклюзивного потенціалу адміністративних районів Закарпатської області визначено ряд проблемних питань подальшого розвитку територіальних громад, які потребують вирішення у рамках забезпечення інклюзивного зростання: зниження соціально-економічних диспропорцій територіального розвитку; забезпечення рівного доступу населення громад до медичних, освітніх, транспортних послуг та послуг ЖКГ; визначення ключових чинників економічного зростання кожної території; створення нових робочих місць та стимулювання бізнесу.

6. Проведено аналіз фінансового забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад в умовах військового стану, результати якого показали, що в Закарпатській області спостерігається суттєве зростання доходів місцевих бюджетів, що пояснюється насамперед переміщенням на територію регіону значної кількості населення з інших регіонів а також підвищення ділової активності внаслідок релокації підприємств зі сходу. Разом з цим, з'являються нові виклики інклюзивного

спрямування в умовах війни, а саме: потреби щодо забезпечення гідних умов проживання для громадян, які є тимчасово переміщеними особами з інших регіонів, підвищення навантаження на місцеві дошкільні заклади та заклади середньої освіти, зростання навантаження на системи медичного забезпечення. Розв'язання проблем фінансового забезпечення програм інклюзивного розвитку територіальних одиниць вимагатиме узгоджених зусиль органів влади і місцевого самоврядування на всіх рівнях в сфері акумулювання та ефективного перерозподілу бюджетів на забезпечення базових умов соціального забезпечення та створення сприятливого середовища для залучення додаткових фінансів у розвиток інклюзивних програм, спрямованих на вирішення найбільш актуальних проблем інклюзивного розвитку кожної території та зниження між територіальних та міжрегіональних диспропорцій. Для забезпечення достатнього фінансування програм та проектів інклюзивного розвитку необхідно використовувати всі можливі механізми залучення коштів з місцевих та державних бюджетів, підприємств господарювання та міжнародних організацій. Основні серед цих механізмів фінансування програм місцевого соціально-економічного розвитку включають бюджетні, інвестиційні, кредитні та грантові ресурси. Також залучення фінансів для ініціатив розвитку громад може ефективно відбуватися через встановлення внесків самими громадянами в рамках їх територіальних одиниць і розвиток проектів державно-приватного партнерства у сфері людського розвитку та житлово-комунальних послуг.

7. Досліджено сучасні моделі та інструменти сталого інклюзивного розвитку територіальних одиниць у країнах ЄС та можливості їх упровадження в Україні. Доведено, що враховуючи обраний шлях інтеграції України до ЄС та актуалізовані потреби повоєнної відбудови України, вивчення та імплементація кращого досвіду європейських країн у формуванні моделей сталого інклюзивного розвитку територіальних одиниць сприятиме оптимізації регіональних моделей інклюзивного зростання в Україні. У цьому контексті досліджено та систематизовано концептуальні засади сталого інклюзивного

зростання, що реалізуються у відповідних інтегрованих моделях розвитку територій, що являють собою найбільш оптимальне поєднання економічного прагматизму, інклюзивного розвитку та екологічної безпеки із урахуванням унікальних регіональних чинників, чітких та всеосяжних принципах регіональної політики а також інструментах її реалізації (організаційних, економічних, нормативно-правових, інституційних). Імплементация європейських моделей інклюзивного розвитку територіальних одиниць в реаліях вітчизняної економіки передбачає насамперед: формування сприятливих умов для розвитку і відтворення людського потенціалу через ефективну державну політику у соціальній сфері, продовження реформ у сфері охорони здоров'я, освіти, фізкультури і спорту, та культурної політики, стимулювання відповідального споживання та виробництва для ефективного використання національних багатств. Мета інклюзивного розвитку полягає у тому, щоб забезпечити реалізацію потенціалу громадян, розвивати конкурентні переваги регіонів, поліпшувати бізнес-клімат та забезпечувати безпеку. Також акцентовано на створенні інфраструктурних зв'язків між регіонами, зменшенні диспропорцій у розвитку та покращенні доступу до публічних фінансів.

8. Окреслено стратегічні орієнтири сталого інклюзивного розвитку територіальних одиниць в умовах сучасних трансформацій. Проведені дослідження дозволили сформулювати власне бачення стратегії сталого інклюзивного розвитку територіальних одиниць як набір планів, заходів і політик, які розробляються і впроваджуються на різних рівнях управління для досягнення сталого росту та забезпечення включеності всіх верств населення у розвиток конкретної території. Ця стратегія враховує економічні, соціальні, екологічні та інші аспекти, спрямовані на покращення якості життя мешканців та збереження природних ресурсів і включає в себе конкретні цілі, завдання і заходи для досягнення цих цілей, а також механізми моніторингу та оцінки результатів. Запропоновано розширити методичні підходи щодо обґрунтування SMART-спеціалізації територіальних одиниць, що ґрунтуються на визначенні індексу спеціалізації (визначає

ефективності вироблення продукції та/або послуг у регіоні у контексті створення доданої вартості), індексу соціальної ефективності (показує значущість виду економічної діяльності з позиції створення робочих місць у регіоні) та індексу бюджетної ефективності (визначає роль податків, що сплачують підприємства за видами економічної діяльності для бюджету територіальних одиниць). Такий підхід дозволяє розширити вибір галузей або конкретних сфер діяльності в якості пріоритетних та визначити особливості їх впливу на розвиток регіону. Здійснено апробацію запропонованих методичних підходів на прикладі Закарпатської області. Визначено, що для Закарпатської області важливими сферами, на яких можна зосередитися при формуванні проектів SMART-спеціалізації є сфера послуг. Це підтверджується також наявністю високого рівня туристичного та рекреаційного потенціалу, географічним розміщенням та специфікою господарської діяльності. Окрім того, використання запропонованих методичних підходів може здійснюватися також на рівні територіальних громад і спрямовуватися на розвиток і найбільш оптимальне використання місцевих ресурсів, підвищення конкурентоспроможності на регіональному, національному та навіть міжнародному рівнях.

9. Охарактеризовано організаційно-економічні підсистеми забезпечення сталого розвитку територіальних одиниць в умовах інклюзивного зростання. Доведено, що забезпечення сталого розвитку в умовах інклюзії потребує формування відповідних функціональних підсистем під якими у роботі розуміються окремі компоненти або складові, які спільно взаємодіють для реалізації спільної мети - забезпечити економічний розвиток регіону, який враховує потреби сучасного суспільства, не зашкоджуючи природному середовищу та забезпечуючи благополуччя майбутніх поколінь. Виділено та охарактеризовано підсистеми забезпечення сталого розвитку територіальних одиниць (економічна, організаційна, фінансова, соціальна та екологічна) на основі їх розподілу відповідно особливостей функціонування на регіональному та територіальному рівнях. Визначено основні напрямки сталого

розвитку всіх територіальних громад після закінчення війни в Україні: відновлення інфраструктури (відновлення доріг, мостів, житлового фонду, водопостачання, водовідведення, електропостачання, газопостачання тощо), яка була пошкоджена або знищена внаслідок війни; розвиток економіки громади, створення нових робочих місць, залучення інвестицій, розвиток малого та середнього бізнесу тощо; покращення якості життя населення, розвиток соціальної інфраструктури, надання якісних освітніх та медичних послуг, підвищення рівня зайнятості населення тощо; захист навколишнього середовища. Важливо, щоб ці напрямки розвитку були взаємопов'язаними та враховували місцеві особливості та ресурси.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України (чинна редакція).URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K>
2. Закон України «Про місцеве самоврядування» URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z970280>
3. Закон України «Про об'єднання територіальних громад» URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T150157>
4. Велика українська енциклопедія. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T150157>
5. Regions in the European Union - Nomenclature of territorial units for statistics - NUTS 2010/EU-27 <https://ec.europa.eu/eurostat/de/web/products-manuals-and-guidelines/-/ks-ra-11-011>
6. Остапенко О. Г., Барановська Т. М. Територіальні громади як первинний суб'єкт місцевого самоврядування та реалізації муніципальної політики. Державне управління: удосконалення та розвиток № 10, 2015. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=909>
7. Монастирський Г. Л. Модернізаційна парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. 2010. №4. С. 166-174
8. Черничко Т.В., Стегней М.І., Хаустова К.М., Лінтур І.В. Інноваційні засади сталого розвитку територіальних одиниць на основі використання їх економічного потенціалу. Scientific journal «Modeling the development of the economic systems» (4), 32–40. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-10>
9. Гейда О. В. Види територіальних громад України та особливості їх правового статусу. Загальна характеристика. Європейські перспективи. 2012. № 3(3). С. 9-13
10. Федулова Л. І., Ємельяненко Л. М. Адаптація принципів нової регіональної політики єс в стратегічному курсі регіонального розвитку України. Ефективна економіка. 2020. № 11. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8335> (дата звернення: 30.01.2024). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.11.13

11. Канєва Т.В. Податкова політика як інструмент забезпечення соціально- економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Інвестиції: практика та досвід. № 17-18/2020. С.49-58, с. 50
12. Редько, К., Мірошніченко, В. Дослідження сталого розвитку в Україні: оцінка стану виконання цілей. Підприємництво та інновації. 2022. (22), 5-13. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/22.1>].
13. BabenkoV., ZomchakL., NehreyM. Ecological and economic aspects of sustainable development of Ukrainian regions. In Web of Conferences. 2021, Vol. 280. EDP Sciences.
14. Патинська, М. М. Формування категорії «сталий розвиток територіальних громад» в умовах євроінтеграційної перспективи / М. М. Патинська // Міжнародне науково-технічне співробітництво: принципи, механізми, ефективність: збірник наукових праць XV (XXVII) Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 14-15 березня 2019 р.). – Київ, 2019. – С. 32-33.
15. Лопушинський І.П., Філіпова В.Д., Плющ Р.М. Механізми забезпечення сталого розвитку територіальних громад в умовах Децентралізації влади в Україні. Вісник ХНТУ № 4(83), 2022 <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2022.4.22>
16. Місцевий розвиток, орієнтований на громаду. Проект ПРООН. <http://cba.org.ua>
17. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 р. від 807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>
18. Демченко, О. (2021). Фінансові інструменти розвитку територіальних громад. Економіка та суспільство, (27). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-6>
19. Інструментарій місцевого економічного розвитку: теорія, методологія, практика: монографія / [Ковальов А. І., Корольова Т. С., Сментина Н. В., Павлова Т. В., Карпов В. А., Фіалковська А. А., Котова І. М.]; за заг. ред. А. І. Ковальова. – Київ: ФОП Гуляєва В. М., 2021. – 413 с.

20. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 348 с. 3. Сьюзен Девид: Чому піраміда Маслоу не завжди працює. URL: <https://staffcapital.com/chomu-piramida-maslow-ne-zavzhdy-pratzjue/>
21. Вчені окреслюють нову стратегію розуміння походження життя. URL: <https://portaltele.com.ua/news/nauka/vcheni-okreslyuyut-novu-strategiyu-rozuminnya-pohodzhennya-zhyttya.html>
22. 20 The Framework for Policy Action on Inclusive Growth .Meeting of OECD countries at Ministerial level. 30-31 May 2018 / OECD. URL: <https://www.oecd.org/mcm-2018/documents/C-MIN-2018-5-EN.pdf>
23. 21 Малий І. Й., Ємельяненко Л. М., Дзензелюк К. В. Імплементація концепції інклюзивного розвитку в практику регулювання зайнятості населення. Ефективна економіка. 2018. № 12. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6776> (дата звернення: 04.02.2024). DOI: 10.32702/2307-2105-2018.12.13
24. Цілі сталого розвитку до 2030 року. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>
25. Проект Стратегії сталого розвитку України до 2030 .URL:https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf
26. Філюк, Д. (2023). Теоретичні та методичні принципи інклюзивного розвитку сільських територій України. Економіка та суспільство, (58). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-53>
27. Савельєв Ю. Б. Багатовимірна сучасність: соціальне включення в оцінці суспільного розвитку :монографія / Ю. Б. Савельєв. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2017. – 447 с.
28. Редько, К., & Мірошніченко, В. (2022). ДОСЛІДЖЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ: ОЦІНКА СТАНУ ВИКОНАННЯ ЦІЛЕЙ. Підприємництво та інновації, (22), 5-13. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/22.1>
29. Сєребряк К. І., Рогозян Ю. С. Аналіз наукових підходів до проблематики визначення та систематизації параметрів позиціонування територій локального рівня. Економіка та держава. 2020. № 5. С. 6–10. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.5.6

30. Черничко Т. В., Чорій Ю.Ю. Соціально-економічний розвиток територіальних одиниць в умовах інклюзивної економіки. Ефективна економіка. 2024. № 1. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.1.26>
31. Відновлення економічного потенціалу сталого розвитку територіальних одиниць України в умовах подолання загроз економічної безпеки / Стегній М.І., Лінтур І.В., Хаустова К.М., Петричко М.М. Шолтес Е.Е // Український журнал прикладної економіки та техніки. 2024. Том 9. № 1. С. 12 – 17. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2024-1-1>
32. Shmatkovska, T., Shubalyi, O., Rogach, S., Kupyra, M., Dobryansky, O., Shved, A., Voichuk, M. Simulation of socio-economic security of rural areas in the conditions of sustainable development: a case study of Ukraine. (Моделювання соціально-економічної безпеки сільських територій в умовах сталого розвитку: на прикладі України) Scientific papers-series management economic engineering in agriculture and rural development. Volume 23. Issue 1. Pp. 709-718.
33. Khomiuk N., Bochko O., Pavlikha N., Demchuk A., Stashchuk O., Shmatkovska T., Naumenko N. ECONOMIC MODELING OF SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT UNDER THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION: A CASE STUDY OF UKRAINE. Scientific Papers. Series: Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development. 2020 V. 20 №3. p. 317-332.
34. Сутнісна характеристика трансформаційних бізнес-процесів [Текст] / М.І. Стегней, В.В. Неймет, В.В. Ковач // Актуальні проблеми обліково-аналітичного процесу в управлінні підприємницькою діяльністю: матеріали IX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Мукачєво, 28 жовтня 2021р.). – Мукачєво, 2021. – С.202-204.
35. Теоретичне підґрунтя трансформаційних процесів в умовах інклюзивного зростання/ М.І. Стегней, В.В. Неймет, В.В. Ковач// Управління соціально-економічними трансформаціями господарських процесів: реалії і виклики: збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практич-

- ної конференції (м. Мукачево, 6-7 квітня 2022 р.). – Мукачево: МДУ, 2022. – 272 с. С. 53-54.
36. Дослідження емпіричних проявів трансформаційних процесів економіки в умовах інклюзивного зростання / М.І. Стегней, В.В. Неймет, В.В. Ковач // Фінансове регулювання зрушень у економіці України: збірник тез доповідей учасників VI Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, Мукачево, 29 березня 2022 р. – Мукачево: Вид-во МДУ, 2022. – 213 с., С. 95-97.
37. Неймет В. В., Михальчинець Н.О. Інноваційні підходи до розвитку територіальних громад Закарпатської області. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2023. Том 8. № 3. С. 246 – 250. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-3-37>
38. Савельєв Ю. Б. Багатовимірна сучасність: соціальне включення в оцінці суспільного розвитку: монографія / Ю. Б. Савельєв. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2017. – 447 с.
39. Рибак Г.І., Лелюк Д.А. Інклюзивний розвиток України у міжнародному просторі. URL: <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/2525>
40. Цілі сталого розвитку Україна. Національна доповідь. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/nationalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf>
41. Цілі сталого розвитку Україна - Поточний прогрес у розрізі цілей та індикаторів .Державна служба статистики України.URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
42. Human Development Index (HDI). URL: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>
43. Social Progress Index. URL: https://www.socialprogress.org/static/8a62f3f612c8d40b09b3103a70bdacab/2022%20Social%20Progress%20Index%20Executive%20Summary_4.pdf
44. Democracy Index 2022. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/>
45. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

46. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>
47. Структурні зміни як основа інклюзивного розвитку економіки України: монографія / [Бобух І.М., Кіндзерський Ю.В., Фащевська О.М. та ін.]; за ред. д.е.н. І.М. Бобух; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України», с. 137.
48. Воробйова, Н., Гаврилюк, С., & Литвинова, Т. (2023). Деякі аспекти інклюзивного розвитку економіки України. Вчені записки Університету «КРОК», (1(69), 29–37. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-69-29-37>
49. Федотова Ю. В. Інклюзивне зростання як пріоритет стратегічного розвитку країн світу. Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Інклюзивний розвиток економіки в умовах глобальних викликів сьогодення». <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/2507>
50. World economic forum. URL: <https://www.weforum.org/reports>.
51. Паспорт Закарпатської області. URL: <https://carpathia.gov.ua/storage/app/sites/21/sumvolika-kraju/pasport-2021.pdf>
52. Іртищева, І. О. Сталий розвиток територіальних одиниць Закарпаття в контексті транскордонного співробітництва / І. О. Іртищева, М. І. Стегней // Наук. вісн. МДУ. Сер. Економіка. – Мукачево : МДУ, 2014. – Вип. 2 (2). – С. 47–52., с.52.
53. Головне управління статистики у Закарпатській області. <http://uz.ukrstat.gov.ua>
54. Закарпатська обласна військова адміністрація. URL: <https://carpathia.gov.ua/diyalnist/zovnishnoekonomichna-diyalnist-ta-investicii/investiciyi>
55. Панов А.В. Закарпатський контекст адміністративно-територіальної реформи в Україні 2020 р. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.44>
56. Бюджетний кодекс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
57. Інститут податкових реформ. Податкові джерела надходження місцевих бюджетів. URL: <https://ngoipr.org.ua/blog/podatkovyi-dzherela-dohodiv-mistsevyh-byudzhetiv/>

58. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій : Закон України від 09.07.2022 року No 2389-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>
59. Желюк Т., Жуковська А. Джерела фінансового забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад. Вісник економіки. 2022. Вип. 3. С. 183–202. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.183>
60. Адамчук-Коротичька, М. А. Механізми фінансування програм інклюзивного розвитку за умов децентралізації / Марія Анатоліївна Адамчук-Коротичька // Український журнал прикладної економіки. – 2021. – Том 6. – № 1. – С. 58 – 67.
61. Децентралізація. URL <https://decentralization.gov.ua/news/16105>
62. Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk>
63. Закарпатська обласна військова адміністрація. <https://carpathia.gov.ua/storage/app/sites/21/finance/220121-tax-revenues.pdf>
64. Офіційний сайт Івановецької громади. URL: <https://ivanovecka-gromada.gov.ua/docs/>
65. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 13. Червень 2023 року. MOM. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-situaciyu-z-vnutrishnim-pe...>
66. Програма USAID «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE) URL: <https://uacrisis.org/uk/decentralization/pro-dobre>
67. Офіційна сторінка U-LEAD з Європою. URL: <https://ulead.org.ua>
68. Офіційна сторінка ППОМІС. URL: <http://pleddg.org.ua/en/>
69. Офіційна сторінка UNDP. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine>
70. Калінічева Г.І. Діяльність громадських об'єднань як індикатор розвитку громадянського суспільства в Україні. Історико-політичні студії. - 2013. - № 1. - С. 95-102.

71. Сталій взаємоузгоджений розвиток підприємництва та територіальних комплексів. / Стегней М., Черничко Т., Хаустова К., Лінтур І. // Український журнал прикладної економіки та техніки. 2023. Том 8. № 2. С. 248 – 253.
72. Інноваційні засади сталого розвитку територіальних одиниць на основі використання економічного потенціалу. / Стегней М., Черничко Т., Лінтур І., Хаустова К., & Шолтес Е. // *Modeling the development of the economic systems*, (2023). (4), 32–40.
73. Шубалий О.М., Гриник І.С. Аналіз поведінки територіальних громад регіону в умовах війни щодо фінансового забезпечення сталого розвитку. Економічні науки : збірник наукових праць ЛНТУ. Серія «Регіональна економіка». Випуск 20(79). 2023. С. 244-250.
74. Шубалий О.М., Гриник І.С. Оцінка фінансового забезпечення сталого розвитку північно-західного регіону за рахунок коштів зведених місцевих бюджетів. Економічні науки : збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Серія «Регіональна економіка». Випуск 18(71). 2021. С. 266-277.
75. Бочко О. Ю. Дослідження розвитку сільських територій Закарпатської області в умовах Євроінтеграційних процесів. Науковий вісник Одеського національного економічного університету: зб. наук. праць; за ред.:В.В. Коваленко (голов. ред.). (ISSN2409-9260). Одеса: Одеський національний економічний університет. 2022. № 7 (296). С. 17-22.
76. Моделі трансформаційних станів в економіці та бізнесі / М.І. Стегней, В.В. Неймет// Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів : збірник тез доповідей за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції (12-13 травня 2022 р., м. Мукачєво). Мукачєво : Вид-во МДУ, 2022. 495 с. С. 408-410.
77. Неймет В.В. Сталій розвиток територіальних громад в умовах посилення загроз економічної безпеки та перспективи повоєнного відновлення / В.В. Неймет, Н.О. Михальчинець // Детермінанти відновлення економіки України: національний, регіональний, локальний рівні :

- матеріали міжнародного круглого столу, Луцьк, 19 травня 2023 р. Луцьк: ЛНТУ, 2023. 106 с., С. 55-57.
78. Неймет В.В. Особливості моделей сталого розвитку територіальних громад // Н. О. Михальчинець, Р.І. Прокопець, В.В. Неймет // Фінансове регулювання зрушень у економіці України: збірник тез доповідей учасників VII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, Мукачєво, 23 березня 2023 р. – Мукачєво: Вид-во МДУ, 2023. – 196 с., С. 60-63.
79. Неймет В.В. Оцінювання довоєнного інклюзивного розвитку за показниками зайнятості та безробіття в Україні. / Завгородній К.В., Неймет В.В. // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: «Економічні науки». 2022. №2. С. 322-327 <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/?p=18603>
80. Неймет В. Інклюзивне зростання агропідприємництва у контексті сталого розвитку територіальних громад. // Стегней М., Попович О., Неймет В. / Український журнал прикладної економіки та техніки. 2022. Том 7. № 2. С. 433 – 439. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-2-53>
81. Неймет В.В. Стратегічні орієнтири післявоєнного відновлення національної економіки в умовах інклюзивного розвитку. / Завгородній К.В., Неймет В.В. // Український журнал прикладної економіки та техніки. 2023. С.277-283 http://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2023/07/ujae_2023_r01_a41.pdf
82. Європейська комісія: Європейська концепція просторового розвитку (EUREK) EUREK – на шляху до гармонійного та сталого просторового розвитку Європейського Союзу. Люксембург, 1999 – 93 с.
83. Павліха Н. В. Європейська інтеграція інтересів щодо досягнення перспектив сталого просторового розвитку / Н. В. Павліха, І. В. Копач // Європейська інтеграція: досвід Польщі та України : кол. моногр. / за заг. ред. Н. В. Павліхи. – Луцьк – Люблін: «Drukarnia Kolor Lublin», 2013.
84. Council of Europe Conference of Ministers Responsible for Spatial/Regional Planning (CEMAT). URL: http://www.coe.int/t/dgap/localdemocracy/cemat/default_en.asp

85. Комеліна О.В., Кондратьєва Г. В. Європейський досвід організаційно-правового забезпечення сталого просторового розвитку. Економіка і регіон № 2 (89). 2023. С.23-30, с. 26.
86. Нова політика ЄС з циркулярної економіки: можливості для України. URL: https://dixigroup.org/wp-content/uploads/2020/09/dixi_pb_circular-economy_ukr_full_3.pdf
87. European commission. Regional Trends for Growth and Convergence in the European Union. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/reports/swd_regional_trends_growth_convergence_en.pdf
88. Луцків О.М. Світовий та Європейський досвід реалізації моделі інклюзивного розвитку. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. №19. № 97. DOI: <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2019-97-02>
89. The European Handbook for SDG Voluntary Local Reviews – 2022. URL: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC129381>
90. Тульчинська С. О., Шашина М.В. Перспективи інклюзивного розвитку регіонів в кризових умовах. Економічний вісник, 2020, №3. С. 35-42, с. 40.
91. Становище ЄС у 2021. URL: https://state-of-the-union.ec.europa.eu/state-union-2021_uk
92. Жуковська А., Дяків О. Вектори та інструменти інклюзивного розвитку територіальних громад. Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. 2021. Вип. 26. С.63-71., с. 65.
93. Про засади державної регіональної політики: Законі України 156-VIII від 05.02.2015. Відомості Верховної Ради. 2015. № 13. С. 90.
94. Безпека сталого розвитку регіонів та територіальних громад України на засадах інклюзивного зростання [Текст]: монографія / Н.В. Павліха, І. О. Цимбалюк, Н. Л. Хомюк, М.В. Войчук, А. Ю. Савчук, В. В. Коломечюк, С. М. Цимбалюк. – Луцьк : Вежа-Друк. – 2022., с.23.

95. Павлов О.І. , Павлова І.О. Інклюзивність об'єднаних територіальних громад та районів України. Економіка і суспільство. Випуск 45. 2022. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-82>
96. Лелеченко А.П. Комплексний механізм формування й реалізації регіональної політики сталого розвитку в Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. Том 31 (70). № 2. 2020 <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2020.2/20>
97. Зверяков М. І., Кухарська Н. О., Клевцевич Н. А., Шараг О. С. Стратегування регіонального розвитку: теорія, методологія, концепція: монографія / Одеський національний економічний університет МОН України – Одеса : Атлант VOI COIU, 2019. – 241 с.
98. Закон України «Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року» проект. <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?an=332>
99. Стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021-2027 років. https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/191003_rsp-pr.pdf
100. Структурні зміни як основа інклюзивного розвитку економіки України : монографія / [Бобух І.М., Кіндзерський Ю.В., Фащевська О.М. та ін.]; за ред. д.е.н. І.М. Бобух ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». – К., 2020. – 516 с., с. 194.
101. Боголюбов В.М. та ін. Стратегія сталого розвитку: Підручник / [В.М.Боголюбов, М.О. Клименко, Мельник Л.Г., О.О. Ракоїд]. За редакцією професора В.М.Боголюбова і. – К.: ВЦ НУБІПУ, 2018. – 446 с.
102. Бублик М. І., Бей М. Р. Особливості «зеленої» економіки та основні інструменти її трансформування в соціально-орієнтовану систему. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми економіки та управління: збірник наукових праць. 2016. № 847. С. 29–34.
103. Жуковська А. «Срібна економіка» як ресурс інклюзивного розвитку національної економіки. Вісник Тернопільсько-

- го національного економічного університету. 2020. Вип. 3. С. 37–53. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.03.037>
104. Жуковська А.Ю. Наукові детермінанти інклюзивного підприємництва. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2020. № 12. С. 73–80. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2020-12-11>.
105. Smart Specialisation Platform. <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/en/web/guest/w/guide-on-research-and-innovation-strategies-for-smart-specialisation-ris3-guide>
106. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021 – 2027 років. URL https://oda.carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/191228_rsr_2027.pdf
107. Созанський Л.Й. Оцінка економіки регіону в контексті його smart-спеціалізації (на прикладі Закарпатської області). Інфраструктура ринку. Випуск 41. 2020. С.209-241., с.213.
108. Відновлення сталого економічного розвитку територій України після війни. Громадський простір. URL: <https://www.prostir.ua/?library=vidnovlennya-staloho-ekonomichnoho-rozvytku-terytorij-ukrajiny-pislya-vijny>
109. Перспективи економічного розвитку територіальних громад Закарпаття в умовах децентралізації влади: монографія / за ред. Мікловди В.П., Слави С.С., Сембера С.В. – Ужгород: Видавництво ПП «Інватор», - 2018. - 282с. с.186.
110. Гречко, А. В. (2021). Передумови сталого розвитку регіонів України. Проблеми і перспективи економіки та управління. 4(16), 140–146.
111. Мельник М.Ю. та Удовиченко В.П. Економічні інструменти реалізації механізму стимулювання сталого розвитку регіонів URL:http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2018/15.pdf
112. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani>
113. Лелеченко А.П. Комплексний механізм формування й реалізації регіональної політики сталого розвитку в

- Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. Том 31 (70). № 2. 2020 <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2020.2/20>
114. Методичні рекомендації щодо міжнародного муніципального партнерства. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/1220/MMP_MR_VB_R07.pdf
115. Данкевич В. Є., Прокопчук О. А., Усюк Т. В. Партисипативне управління локальною безпекою територіальних громад: досвід і практика ЄС. Проблеми економіки № 4 (46). 2020. С. 35-41, с.37.
116. Khomiuk N., Bochko O., Pavlikha N., Demchuk A., Stashchuk O., Shmatkovska T., Naumenko N. ECONOMIC MODELING OF SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT UNDER THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION: A CASE STUDY OF UKRAINE. Scientific Papers. Series: Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development. 2020 V.20№3. p. 317-332.
117. Шубалий О.М., Гриник І.С. Стимулювання реалізації соціально орієнтованих цілей сталого розвитку у північно-західному регіоні за рахунок бюджетних коштів. Економічні науки: збірник наукових праць ЛНТУ. Серія «Регіональна економіка». 2022. Випуск 19 (75). С. 281–290.
118. Шубалий О.М., Гриник І.С. Оцінка фінансового забезпечення сталого розвитку північно-західного регіону за рахунок коштів зведених місцевих бюджетів. Економічні науки : збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Серія «Регіональна економіка». Випуск 18(71). 2021. С. 266-277.
119. Відновлення економічного потенціалу сталого розвитку територіальних одиниць України в умовах подолання загроз економічної безпеки / Стегній М.І., Лінтур І.В., Хаустова К.М., Петричко М.М. Шолтес Е.Е // Український журнал прикладної економіки та техніки. 2024. Том 9. № 1. С. 12 – 17.
120. Моделі трансформаційних станів в економіці та бізнесі / М.І. Стегней, В.В. Неймет// Сучасні тенденції розвитку на-

- уки й освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів: збірник тез доповідей за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції (12-13 травня 2022 р., м. Мукачево). Мукачево : Вид-во МДУ, 2022. 495 с. С. 408-410.
121. Неймет В.В. Сталий розвиток територіальних громад в умовах посилення загроз економічної безпеки та перспективи повоєнного відновлення / В.В. Неймет, Н.О. Михальчинець // Детермінанти відновлення економіки України: національний, регіональний, локальний рівні : матеріали міжнародного круглого столу, Луцьк, 19 травня 2023 р. Луцьк: ЛНТУ, 2023. 106 с., С. 55-57.
122. Неймет В.В. Особливості моделей сталого розвитку територіальних громад // Н. О. Михальчинець, Р.І. Прокопець, В.В. Неймет // Фінансове регулювання зрушень у економіці України: збірник тез доповідей учасників VII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, Мукачево, 23 березня 2023 р. – Мукачево: Вид-во МДУ, 2023. – 196 с., С. 60-63.
123. Іртищева І.О., Крамаренко І.С., Завгородній К.В., Неймет В.В. Повоєнна відбудова національної економіки на засадах інклюзивного розвитку. Актуальні проблеми інноваційної економіки та права. 2023. №3. С.15-25.
124. Simulation of the Performance of the Financial Market of Ukraine in the Conditions of Overcoming Threats to Economic Security. Inna Irtysheva, Marianna Stehnei, Iryna Kramarenko, Oleksandra Liashenko, Halyna Mykhalchynets, Nataliia Mykhalchynets, Viktor Neimet. WSEAS Transactions on Business and Economics, ISSN / E-ISSN: 1109-9526 / 2224-2899, Volume 21, 2024, Art. №27.
125. Моделі територіального розвитку на засадах застосування процесного бізнес-орієнтованого підходу // Стегней М.І., Неймет В.В., Михальчинець Н.О., Прокопець Р.І., Люльченко С.В. / Актуальні проблеми інноваційної економіки та права/ №16. С. 91-96.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А. Стратегічні напрямки сталого інклюзивного розвитку територіальних громад

Стратегічні цілі	Напрями реалізації
Створення інституційної бази інклюзивного розвитку територіальних громад	Інтеграція цілей та напрямків інклюзивного розвитку в програми соціально-економічного розвитку територіальних громад, розробки та реалізації спеціальних програм, які спрямовані на стимулювання інклюзивного розвитку територіальних громад.
Інклюзивний підхід до здійснення муніципального управління	створення сприятливих умов для функціонування представницької та партисипативної демократії, розвитку електронної демократії, зміцнення та розвитку органів самоорганізації населення
Інклюзивний підхід до формування бюджетів територіальних громад	запровадження принципів гендерно-орієнтованого та партисипативного бюджетування.
Розвиток інклюзивного підприємництва	Створення умов для діяльності підприємств, установ та організацій різних форм власності, які створюють можливості для реалізації потенціалу всіх членів суспільства, незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних, культурних, мовних, національних та інших особливостей, у тому числі соціально вразливих верств населення
Інклюзивний підхід до формування та розвитку інфраструктури територіальних громад	Упровадження smart-технологій та розбудови smart-інфраструктури, імплементації принципів «універсального дизайну», принципів розумного пристосування, принципів доступності, забезпечення безперешкодного доступу до всіх об'єктів інфраструктури.
Розвиток інклюзивної освіти	Організація спільного навчання осіб із різними освітніми потребами; адаптація навчальних програм та планів, фізичного середовища навчальних закладів, методів та форм навчання до потреб учнів, використання існуючих в громаді ресурсів, залучення батьків, співпраця з фахівцями для надання спеціальних послуг відповідно до різних освітніх потреб учнів, створення позитивного психологічного клімату в середовищі навчальних закладів, організації дистанційного навчання.
Інклюзивний підхід до організації медичного обслуговування	Впровадження медичних інформаційних систем, які дають змогу «перейти до ведення медичної документації в електронному вигляді; розвитку телемедицини; вдосконалення розвитку системи моніторингу стану здоров'я населення; створення та упровадження нових комп'ютерних технологій профілактики захворювань, діагностики, забезпечення лікувальних процесів; створення загальнодоступних електронних медичних ресурсів.

Продовження додатку А

Стратегічні цілі	Напрями реалізації
Інклюзивний підхід до реалізації молодіжної політики	Здійснення професійної орієнтації шкільної молоді, запровадження стажування студентів та молоді в органах місцевого самоврядування, організації компенсації роботодавцям вартості стажування молоді, підтримки молодіжних бізнес-проектів, впровадження муніципального замовлення на підготовку професійних кадрів для муніципальних установ громади; будівництва або придбання житла для молоді.
Інклюзивний підхід до реалізації культурної політики	Подолання дискримінації за ознакою культурної або релігійної належності, створення кроскультурного середовища в суспільстві територіальної громади.
Розвиток «зеленої» економіки	Упровадження екологічних податків та податкових пільг, здійснення державних та приватних інвестицій у «зелене» підприємництво, запровадження субсидій на екологічне виробництво та паралельне їх скасування для ресурсоемних виробництв, формування екологічної культури у мешканців територіальних громад; організація благоустрою та озеленення території громади.
Розвиток «срібної» економіки	Нові медичні послуги, розробка яких обумовлена потребами літніх громадян; розвиток та впровадження нових медичних технологій, спрямованих на зростання довголіття, зменшення захворювання, уповільнення старіння, зменшення смертності населення; фінансові та страхові послуги, у тому числі нові форми пенсійного, медичного страхування та страхування життя; сфера соціального обслуговування, спрямована на потреби літніх громадян; сфера послуг з довготривалого догляду, у тому числі догляд удома, інтегрована система догляду; сектор житлового господарства, у тому числі впровадження технологій та засобів «розумний будинок» відповідно до потреб літніх громадян; транспортні засоби та засоби мобільності осіб з обмеженими можливостями; «срібний» туризм для літніх громадян, у тому числі медичний туризм; рекреаційні, відновлювальні та спортивні послуги; освітні технології «третього віку».

Джерело: систематизовано на основі джерел [Бублик М. І., Бей М. Р. Особливості «зеленої» економіки та основні інструменти її трансформування в соціально-орієнтовану систему. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми економіки та управління: збірник наукових праць. 2016. № 847. С. 29–34.; Жуковська А. «Срібна економіка» як ресурс інклюзивного розвитку національної економіки. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2020. Вип. 3. С. 37–53. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.03.037>; Жуковська А.Ю. Наукові детермінанти інклюзивного підприємництва. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2020. № 12. С. 73–80. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2020-12-11>]

УДК 332.14:502.131.1
Н 46

Віктор Неймет

Сталий розвиток територій та інклюзивне зростання. Наукове видання (монографія) Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II / Автор: Віктор Неймет. Берегове: ЗУІ ім. ФЕРЕНЦА РАКОЦІ II, 2025. 178 с. (українською мовою)

ISBN 978-617-8143-49-7 (PDF)

Монографію присвячено дослідженню теоретико-методологічних та практичних засад сталого розвитку територіальних одиниць в умовах інклюзивного зростання. Уточнено сутність «територіальної одиниці» як соціально-територіальної організації з управлінським, економічним та соціокультурним вимірами. Розкрито ключові завдання сталого розвитку – економічне зростання, підвищення якості життя населення та забезпечення екологічної безпеки – і систематизовано інструменти їх реалізації: бюджетні, небюджетні та управлінські механізми. Охарактеризовано концепцію інклюзивного зростання, спрямовану на рівний доступ до ресурсів та активну участь всіх груп населення. Обґрунтовано методи оцінки потенціалу інклюзивного розвитку, проаналізовано фінансове забезпечення та стратегічні пріоритети післявоєнного відновлення. Викладені положення та підходи забезпечують методологічну основу для формування політики розвитку, організації регіонального управління та оптимізації соціально-економічних програм. Видання призначене для здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей, аспірантів, наукових співробітників, викладачів, науковців і широке коло читачів, які поглиблюють цікавляться проблемами сталого та інклюзивного розвитку територіальних одиниць, сучасними підходами до регіональної політики й управління.

Наукове видання

Віктор Неймет

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІЙ
ТА ІНКЛЮЗИВНЕ ЗРОСТАННЯ**

Монографія

2025 р.

*Рекомендовано до видання в електронній формі (PDF)
рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II
(протокол №8 від «28» серпня 2025 року)*

Підготовлено до видання Видавничим відділом спільно з кафедрою обліку і аудиту
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Рецензенти:

*Ірина Крамаренко, доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри менеджменту Національного університету
кораблебудування імені адмірала Макарова (м. Миколаїв, Україна)*

*Інна Лінтур, кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та фінансів Мукачівського державного
університету (м. Мукачево, Україна)*

*Габрієлла Лоскоріх, доктор філософії з економічних наук, доцент,
заступник завідувача кафедри обліку і аудиту Закарпатського угорського
інституту імені Ференца Ракоці II (м. Берегове, Україна)*

Технічне редагування: *Олександр Добош і Анастасія Сенько*
Верстка та підготовка до видання в електронній формі (PDF): *Анастасія Сенько*
Коректура: *авторська*

Дизайн обкладинки: *Віктор Неймет і Вівієн Товт*
УДК: *Бібліотека ім. Опацої Черє Яноша при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II*

Відповідальний за випуск:

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Відповідальність за зміст і достовірність монографії покладається на автора.

Зміст наукового видання було перевірено на наявність збігів
і запозичень сервісом «StrikePlagiarism.com».

Видавництво: Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
(адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua;
kiado@kmf.uz.ua) *Свідомство про внесення суб'єкта видавничої справи до Державно-
го реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції Серія
ДК 7637 від 19 липня 2022 року.*

Шрифт «Book Antiqua». Розмір сторінок наукового видання: B5 (165x240 мм).
Обсяг в авторських аркушах 7,78 (311 030 знаків із пробілами)

